

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Прим. № _____

**ІНФОРМАЦІЙНА СФЕРА ЯК СКЛАДОВА
АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Навчальний посібник

За загальною редакцією І.Рижова

**Київ
2021**

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	4
--	----------

МОДУЛЬ 1

ТЕРОРИЗМ – ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ	6
1.1 Тероризм, як суспільно-небезпечне діяння.....	6
1.2 Поняття та сутність формування теророгенності соціальних процесів і систем	30
1.3 Характеристика причинно-наслідкових зв'язків тероризму. Основні функції тероризму	52
1.4 Міжнародний тероризм	74
Контрольні питання	155
Тести для самоконтролю	156
Теми рефератів для доповідей на семінарах.....	157
Теми курсових робіт (для слухачів заочного навчання)	157
Використана та рекомендована література.....	158

МОДУЛЬ 2

ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ В УКРАЇНІ	160
2.1 Соціально-правова характеристика теророгенності сучасного українського суспільства.....	160
2.2 Види терористичної діяльності	172
2.3 Єдина державна система запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків в Україні.....	178
2.4 Порядок інформування населення про рівні загроз вчинення або вчинення терористичного акту	192
2.5 Правові основи протидії пропаганді та поширенню ідеології тероризму	218
Контрольні питання	218
Тести для самоконтролю	218
Теми рефератів для доповідей на семінарах.....	219
Теми курсових робіт (для слухачів заочного навчання)	219
Використана та рекомендована література.....	219
МОДУЛЬ 3	
ПІСЛЯМОВА	221

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТО	– антитерористична операція
АБГ	– агентурна бойова група
АМР	– Агентство США з міжнародного розвитку
АТЦ при СБУ	– Антитерористичний центр при СБ України
АР Крим	– Автономна Республіка Крим
ВГО	– Всеукраїнська громадська організація
ВПМУ	– Вільні профспілки машиністів України
ГР «ДР»	– Громадський рух «Донецька Республіка»
ГР «ВД»	– Громадський Рух «Вільний Донбас»
ГПП	– гласний позаштатний працівник
ДЗНД СБ України	– Департамент захисту національної державності СБ України
ДОД СБ України	– Департамент оперативного документування СБ України
ДОТЗ СБ України	– Департамент оперативно-технічних заходів СБ України
ДКР СБ України	– Департамент контррозвідки СБ України
«ДНР»	– «Донецька народна республіка»
ДРГ	– диверсійно-розвідувальні групи
ДРФ	– диверсійно-розвідувальні формування
ДІНА України	– Державне інформаційне агентство України
ДМС України	– Державна міграційна служба України
ДПС України	– Державна прикордонна служба України
ДМС України	– Державна міграційна служба України
ДУМАРК	– Духовне управління мусульман Автономної Республіки Крим
ДСНСУ	– Державна служба з надзвичайних ситуацій України
ДСУ України	– Демократична спілка угорців України
ДУМК	– Духовне Управління мусульман Криму
ЄІЗМІ	– Європейський інститут засобів масової інформації
ЄС	– Європейський Союз
«З» ДЗНД СБ України	– Управління контррозвідувальних заходів по захисту національної державності України
ЗС України	– Збройні сили України
ЗКЦ	– закордонний клерикальний центр
ЗМІ	– засоби масової інформації
ІДІЛ	– Ісламська держава Іраку і Леванта
IREX	– Рада міжнародних наукових досліджень і обмінів
КРД	– контррозвідувальна діяльність
КРС	– контррозвідувальна справа
КНВ	– кандидат на вербування
КДБ	– Комітет державної безпеки

КК України	– Кримінальний кодекс України
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КТНР	– Кримськотатарська національна республіка
«ЛНР»	– «Луганська народна республіка»
«М» ДЗНД	– Управління контррозвідувальних заходів із
СБ України	захисту національної інформаційної сфери України
МТО	– Міжнародна терористична організація
МВС України	– Міністерство внутрішніх справ України
МРІ	– Міжнародний республіканський інститут
МНУО	– Міжнародна неурядова організація
МОП	– Міжнародна організація праці
МАГ	– Міжнародна антикризисна група
МРІ	– Міжнародний Республіканський інститут США
МФВ	– Міжнародний фонд «Відродження»
МЗ	– масові заворушення
МС	– міжрегіональний союз
«Н» ДЗНД	– Управління контррозвідувальних заходів
СБ України	з протидії посяганням на територіальну цілісність
	України
НКДБ	– Народний комісаріат державної безпеки
НКВС	– Народний комісаріат внутрішніх справ
НДО	– недержавна організація
НДІ	– Національний демократичний інститут
	міжнародних відносин США
НФПД	– Національний фонд підтримки демократії
НЦБ	– Національне центральне бюро Інтерполу
НПП	– негласний позаштатний працівник
НДР	– науково-дослідна робота
НУО	– неурядова організація
НАТО	– Північноатлантичний альянс
НЗФ	– незаконні збройні формування
ОРД	– оперативно-розшукова діяльність
ОГПУ	– об'єднане державне політичне управління
ООС	– операція об'єднаних сил
ОСД	– оперативно-службова діяльність
ОБСЄ	– організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОВПУ	– об'єднання вільних профспілок України
ОД	– оперативне документування
ОРДЛО	– окремі райони Донецької та Луганської областей
ОГС	– об'єднані громадські спілки
ОАЕ	– Об'єднані арабські емірати
ОШУ	– оперативний штаб управління
ОТЗ	– оперативно-технічні заходи
РФ	– Російська Федерація
РПД	– розвідувально-підривна діяльність

РІА	– Російське інформаційне агентство
РПЦ	– Російська православна церква
РКЦ	– Римсько-Католицька Церква
РумПЦ	– Румунська православна церква
СБ України	– Служба безпеки України
СВП	– саморобний вибуховий пристрій
СІО	– спеціальні інформаційні операції
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	– Сполучені штати Америки
СЦЄХ	– «Союз церков євангельських християн Росії»
СЗР України	– Служба зовнішньої розвідки України
СОГ	– спеціальні оперативні групи
«Т» ДЗНД	– Управління контррозвідувальних заходів
СБ України	по боротьбі з тероризмом
ТОТ	– тимчасово окуповані території
ТВФ	– територіальні військові формування
УДО України	– Управління державної охорони України
УПЦ	– Українська православна церква
УПГКЦ	– Українська правочірна греко-католицька церква
УПЦКП	– Українська православна церква Київського патріархату
УНІАН	– Українське національне інформаційне агентство України
ФРН	– Федеративна республіка Німеччина
ФСБ РФ	– Федеральна служба безпеки Російської Федерації
ФАТХ	– Рух за національне визволення Палестини
ХДНП	– Християнсько-демократична народна партія
ЦСО	– Центр спеціальних операцій
ЦРУ	– Центральне розвідувальне управління США
ЦС	– Центр сасєнтології
ЮНЕСКО	– Організація об'єднаних націй з питань освіти науки і культури
ЮНІСЕФ	– Міжнародний надзвичайний дитячий фонд ООН

МОДУЛЬ 1

ТЕРОРИЗМ – ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

1.1 Тероризм, як суспільно-небезпечне діяння

Тероризм – соціальне явище, яке має глибокі історичні корені, власні причини виникнення та умови існування. В основі тероризму лежить конфлікт, при цьому терор є «найкоротшим» і найжорстокішим шляхом до його розв’язання.

Тероризм виявляється найчастіше у трьох, нерідко пов’язаних між собою, напрямках: перший – соціальний тероризм, орієнтований на зміну (аж до знищення) соціально-політичного устрою; другий – націоналістичний тероризм, спонукуваний етносепаратистськими ідеями; третій – релігійний тероризм, який ґрунтується на боротьбі прихильників різних релігій і сект один з одним або з прагненням скинути владу в окремій країні чи в цілому світі під егідою певної релігії.

Тероризм як явище відомий людству з найдавніших часів, ще із зародження найперших форм суспільного устрою. Однак відтоді і до XX ст. об’єктами терористичних акцій були окремі особистості, як правило, носії вищої державної влади. Самі ж форми терору обмежувалися лише фізичним знищенням конкретного політика чи громадського діяча. Наочним прикладом є терор, розв’язаний у Російській імперії наприкінці XIX – початку XX ст. членами так званої «Народної волі». Проте його наслідки не викликали суттєвих змін у суспільному й державному устрої, він розглядався скоріше як прояв крайнього політичного екстремізму.

У подальшому діапазон цілей, на шляху до досягнення яких застосовувалися методи насильства, залякування, придушення, характерні для терору (від лат. – страх, жах) розширювався, форми терору ставали більш різноманітними. Для певних груп та організацій тероризм став способом вирішення політичних, релігійних, національних проблем. І вже після терористичного акту у м. Сараєво в 1914 р., що став приводом для розв’язання Першої світової війни, терор набув міжнародного значення. Ареною терору стали не тільки традиційно вибухонебезпечні райони міжнародних конфліктів (наприклад, Ізраїль і Палестина), а практично всі країни світу, включаючи США й деякі країни СНД (Росія, Азербайджан, Грузія, Таджикистан). То ж якщо в усі попередні століття терористичні акти сприймалися скоріше як виняткові і надзвичайні події, то вже з другої половини XX ст. тероризм ставав чи не повсякденним

явищем.

Це злочинне явище в усьому світі має тенденцію до стійкого зростання: якщо у світі в 1980-х рр. щорічно фіксувалося від 500 до 800 значимих терористичних актів, а в 1990-х рр. – 900, то у 2018 р. в Україні зафіксовано понад 1300 фактів проведення терористичної діяльності (або передумов до вчинення терористичних актів). Найбільша їхня кількість зафіксована в Донецькій (понад 800) та Луганській (понад 300) областях і пов'язана з подіями в районі проведення АТО (ООС).

Україна, зазнавши значних людських втрат під час тривалої АТО, стала однією з шести країн, які у 2014 р. вперше потрапили до рейтингу дослідження «Глобальний індекс тероризму», оскільки кількість смертей від тероризму перевищила 500. Згідно з даними дослідження, опублікованого на сайті Інституту економіки і миру (Institute for Economics and Peace), наша країна опинилася на 12-му місці серед 162 досліджених, ставши єдиною європейською державою, що потрапила до двадцятки країн у цьому рейтингу (міститься в рейтингу між Філіппінами (11 місце) та Єгиптом (13 місце)).

Тероризм породжує ненависть і недовіру між соціальними та національними групами, дестабілізує суспільно-політичну ситуацію, ускладнює міждержавні відносини. Із підвищенням соціально-політичної, релігійної та міжетнічної напруженості, унаслідок нерівномірності економічного розвитку країн на світовій арені, в умовах стрімкого науково-технічного прогресу відбувається збільшення кількості форм проявів терористичної діяльності. Як результат, еволюція цілей, засобів, методів і форм тероризму за своїми масштабами, інтенсивністю, нелюдськістю й жорстокістю перетворила його в головну загрозу життєво важливим інтересам суспільства, держави й людини в більшості країн світу, найгострішу і злободенну проблему *глобальної значимості* й об'єктивно призвела до необхідності створення міжнародної системи боротьби з ним.

Україна як член міжнародного співтовариства не є винятком. Схильність різних екстремістських і кримінальних угруповань до терористичних дій особливо виявляється в кульмінаційні моменти соціально-політичної та економічної кризи в тій чи іншій країні. Переломні моменти в житті будь-якої країни, як правило, супроводжуються підвищеною емоційною готовністю її громадян до різких, необдуманих агресивних вчинків.

Поняття тероризму.

Нагадаємо відомі речі: скільки існує світ, стільки ж існує і

тероризм. І ніяк людство не може його позбутися. Пригадайте лише біблійські історії: Адама і Єву за природну цікавість не на шлях істини наставляють, а виганяють у юдоль земну на вічні муки і страх, цар Ірод вирізає немовлят, Мойсей благословляє побиття єгиптян, Ісус огнем і мечем відстоює права богообраного народу, вбиваючи інший народ. Але це ще не все – людей залякують навіть в ім'я добра, страхом намагаючись відвернути від зла.

Напевне, першою згадкою, документально зафіксованою в літописах, є факт здійснення терористичного акту – політично мотивованого вбивства підсланими найманцями братів-князів Київської Русі ростовського Бориса і муромського Гліба за наказом туровського князя Святополка.

Отже, тероризм і на нашій території існує не одне століття, а в світі – тисячоліття, проте ніколи його масштаби не були настільки великі й проблема боротьби з ним не стояла так гостро, як сьогодні.

Сьогодні у світі нараховується близько 500 терористичних організацій. У сучасних умовах спостерігається ескалація терористичної діяльності екстремістські налаштованих осіб, груп та організацій, ускладнюється її характер, зростають витонченість та антилюдяність терористичних актів.

Сукупний бюджет у «сфері терору» складає щорічно від 5 до 20 млрд доларів США. Якщо порівняно недавно про тероризм говорили як про локальне явище, то нині він набув міжнародного глобального характеру. Зростає різноманітність терористичної діяльності, яка все набуває рис національних, релігійних та етнічних конфліктів, сепаратистських та визвольних рухів.

У сучасному світі спостерігається ескалація терористичної діяльності, зростають витонченість та антигуманність таких акцій.

Якщо раніше терористичні акти завжди викликали галасливі сенсації, то з початку 90-х рр. XX ст. масштаби і географія терористичних проявів перетворилися в повсякденну реальність нашого життя і проблему міжнародного характеру. Сьогодні бомби вибухають практично в усіх регіонах світу, а їхніми жертвами стають сотні і тисячі ні в чому не винних людей.

Отже, сьогодні тероризм, як суспільне явище, як і тисячі років назад зберігся, змінилися лише умови його вчинення й засоби для залякування. Списи та ножі поступилися місцем автоматам і вибуховим пристроям.

На тлі глобалізації та інтеграційних процесів у багатьох сферах міжнародного життя після 11 вересня 2001 р. нового характеру набули так звані невоєнні загрози міжнародному миру і безпеці. У результаті низки грандіозних за своїм розмахом терористичних

актів питання боротьби з міжнародним тероризмом як загрозою глобального характеру набуло особливої актуальності й гостроти. І до цього часу протидія терористичній діяльності в різних регіонах загалом й активізації зв'язків міжнародного тероризму з організованою злочинністю, наркобізнесом, незаконним продажем зброї зокрема залишається одним із важливих напрямів міжнародного співробітництва. Проте з'ясувалося, що терористичні дії можуть мати ефект, який за своїм характером близький до використання зброї масового знищення і може загрожувати незалежності, суверенітету та територіальній цілісності країн.

З урахуванням цих обставин останні кілька років правове поле України поповнилося новими законами і нормативними актами, які врегулювали низку важливих й актуальних юридичних норм.

Загроза проявів тероризму в Україні є досить високою, а проблема протидії тероризму, зокрема з боку органів СБ України, залишається актуальною. Вона важлива також через наявну останніми роками в нашій країні ксенофобію, вчинення злочинів на ґрунті ворожості й ненависті у зв'язку з релігійною, расовою, націоналістичною, соціальною належністю, що також може привести до проявів тероризму. В Україні дедалі частіше здійснюються насильницькі злочини, голосніше заявляють про себе угруповання фашистського толку, екстремістського та радикального характерів, виникають незаконні збройні формування.

На сьогодні необхідно активізувати й узгодити міжнародні зусилля на знешкодженні терористичних організацій та осередків, основним засобом ствердження інтересів яких є терористичні акції, спрямовані проти окремих країн та їхніх громадян.

У вітчизняній та зарубіжній літературі міститься понад 500 різних визначень тероризму. Натомість необхідно мати на увазі, що з указаної проблеми висловлювалися не лише вчені-терологи, а й журналісти, письменники, політичні і громадські діячі.

Водночас питання дефініціювання і концептуалізації, як вбачається, є суто академічним, ніж практичним. Однак під час можливої розробки узагальнюючої державної стратегії профілактики, своєчасного попередження і припинення тероризму необхідне визначення сфери дії відповідних стратегій і понятійного апарату, невід'ємною частиною яких є дефініція терміна «тероризм».

Як одна із форм організації і виразу насилля, тероризм часто розглядається серед широкого кола інших насильницьких проявів політичної спрямованості.

Не випадково деякі закордонні дослідники тероризму

розглядають його як особливий різновид соціального конфлікту, тобто крайнього запобігання соціальним протиріччям між різними спільнотами і групами населення, що зумовлені відмінностями їхніх політичних, економічних, ідеологічних, релігійних та інших інтересів, цілями діяльності і методами досягнення бажаних її результатів. Тероризм – це своєрідний канал, яким іде незадоволення і нетерпимість маргінальних верств: терористичні засоби і методи, таким чином, закріплюють, дестабілізують наявну соціальну структуру. Однак подібний опис мало дає для розуміння сутності тероризму і вироблення його дефініцій.

Пол Уілкінсон пропонує розглядати тероризм як насилля серед малих груп, диференціюючи його серед таких насильницьких дій, як акти диверсії, посягання на власність, вбивства, боротьба політичних організацій тощо.

Під час розгортання конфлікту до рівня масових виступів політичний тероризм супроводжується державним тероризмом і репресіями, а міжнародний або транснаціональний – локальною війною.

Внутрішній державний тероризм є невід’ємною частиною тоталітаризму, проявляється у формі репресивних заходів щодо опозиції, використання армії та інших силових структур з метою придушення будь-яких акцій соціального опору населення, розповсюдження насилля не лише на окремих дисидентів, а й на цілі верстви і категорії населення, а також окремі регіони. Таким чином, надана характеристика хоча і відображає суттєві схожі риси між зазначеними формами насилля, проте не віддзеркалює відмітні риси тероризму.

«Вбивши одного, залякаєш десять тисяч» – цей вислів Сан Тцу, китайського філософа війни, є актуальним і сьогодні.

Характерною з цього приводу є така притча. Один мудрець зустрів на своєму шляху Чуму (хвороба) і запитав її куди вона йде. Вона відповіла, що йде до великого міста, де повинна загубити п’ять тисяч людей. Через декілька днів той же мудрець знову зустрівся з Чумою і зробив їй зауваження, що вона повідомляла про те, що повинна була загубити п’ять тисяч людей, а насправді загубила всі п’ятдесят. На що Чума відповіла, що вона загубила саме п’ять тисяч, а інші померли від жаху.

Безперечно, з точки зору мотивації або ідеології головним є положення щодо політичного спрямування насилля. Тероризм потрібно розглядати як звернення до насилля в політичних цілях. Тероризм тримається не на будь-якому насиллі, хоча насилля є головною і найістотнішою його ознакою і зброєю, а й на

програмних установках. Політичним тероризм роблять його мотив і спрямованість.

Деякі фахівці вважають, що окремою найбільш розповсюдженою й найнебезпечнішою на сьогодні формою тероризму є кримінальний тероризм. Вірізняють навіть підвиди кримінального тероризму – мафіозний, гангстерський, бандитський, кримінальний та ін. Так званий кримінальний тероризм є сьогодні основним типом терористичної діяльності в більшості країн колишнього СРСР. Це поняття дещо відрізняється від суто кримінально-правового поняття, під яким слід розуміти діяльність організованих кримінальних структур, злочинних за змістом і терористичних за формою (вибухи, підпали, стрілянина із застосуванням стрілецької та іншої зброї, замовні вбивства, захоплення заручників з метою отримання винагороди тощо).

На нашу думку, тероризм взагалі повинен бути відокремлений від інших кримінальних злочинів. А отже, найбільш вдалою з цього приводу є думка В.П. Ємельянова, який вважає неточною кваліфікацію тероризму, коли поруч з державним, політичним, релігійним тощо тероризмом виокремлюється ще й кримінальний, оскільки будь-який тероризм за своєю суттю кримінальний, а некримінального тероризму просто не існує.

Різниця між тероризмом і кримінальним насиллям міститься в меті і мотивації. Кримінальний злочинець діє винятково у власних інтересах і заради матеріальної вигоди. Злочинне діяння не спрямоване на досягнення будь-якого суспільного ефекту, крім вирішення безпосереднього завдання грабіжника. Головне його завдання після грабування – найшвидше втекти з місця події з награваним. Йому не має жодної справи до наявної політичної системи. У цьому й полягає різниця між терористом і звичайним грабіжником, хоча зовні ці види злочинів можуть мати приблизно однаковий вигляд (жах, психологічний тиск, залякування, використання зброї тощо).

Отже, тероризм у класичному вигляді слід розуміти як застосування насилля або загрози насиллям проти осіб або речей заради досягнення політичних цілей.

Як складову ідейних основ тероризму слід виділити його стосунок до закону і моралі, тобто поглянути на нього з позицій легітимності і моралі насилля, що використовується.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що тероризм як соціально-політичне явище являє собою одну із форм насильницької політичної боротьби, що характеризується крайнім нігілізмом і цинізмом стосовно норм права і моралі. Тероризм відображає культ

насилля і сприяє його розвитку, надаючи йому переваги перед правовими, соціальними та іншими методами розв'язання різноманітних конфліктів у суспільстві.

Водночас розгляд тероризму лише як соціально-політичного явища не може мати вичерпного значення для з'ясування його суті і, головне, вироблення шляхів практичної протидії йому спеціальними силами СБ України.

Тероризм – насилля, що має системний характер та викликає тривогу, метод насильницьких дій, що повторюються. Це система насильницьких дій, не пов'язаних з озброєною боротьбою, для якої характерні ідеологічно зумовлені дії. Тобто це систематичне застосування або погроза застосування насилля, спрямованого на те, щоб викликати жах і досягти політичної мети.

Тероризм – наступальна система, що використовується особою або групою осіб з метою нав'язування своєї волі всьому народу, цивілізації, здійснення тиску на хід історії.

Масовий характер тероризму полягає у пропагандистському і рушійному насиллі, він використовується групами всередині країни, котрі намагаються визвати обмежені зміни в існуючій політичній структурі або відміни існуючої системи.

Для вироблення антитерористичної стратегії пріоритетну увагу необхідно приділити як проаналізованим вище характеристикам тероризму, так і розгляду його в парадигмі війни і в контексті насилля взагалі.

Таким чином, першочерговим питанням для правозастосовної практики сьогодні є розмежування понять «війна» і «тероризм». Спроби поставити рівність між цими поняттями, на нашу думку, не є логічними. Ця обставина, як правило, пояснюється тим, що таке зрівняння щодо локальних конфліктів може виправдати будь-яку найжорстокішу відповідь держави, хоча сили сторін у цьому випадку апріорі різняться. Крім того, відповідь держави може зачепити широкі верстви цивільного населення, частина з яких симпатизує терористам через політичні погляди, релігійні переконання або просто родинні зв'язки.

Як форми ідеологічно вмотивованого насилля, що мають мету прямо або опосередковано впливати на владу, тероризм і війна звичайно різняться за ступенем інтенсивності і масштабності насилля. Однак ці ознаки є зовнішніми і, як показує практика, досить умовними.

Отже, суть тероризму зводиться до активного використання залякування з метою примусу людей (групи людей, держави, державних закладів, комерційних організацій тощо) до дій, що вигідні терористам. Залякування – головний інструмент терористів,

вміло використовуючи який вони примушують інших, певну третю сторону, діяти в інтересах не суспільства, держави або своїх власних, а терористів. Причому їхні вимоги можуть бути неконкретними, а іноді взагалі не висловлюватися. Терористична агресія призвана створити загальну атмосферу постійного жаху і виснажливого очікування якогось лиха.

Таким чином, під час проведення актів тероризму насилля в будь-якій формі своїм змістом має на увазі залякування будь-кого. Залякування – внутрішній, іманентний зміст терористичних дій, причому вони не завжди мають чітко сформовані цілі, можуть здійснюватися заради самого залякування, щоб отримати задоволення від своєї сили, значимості, щоб побачити, як «мене бояться», «як я можу примусити когось мене боятися» тощо. Такий зміст може мати місце і в тих випадках, коли наводиться жах заради певних цілей.

Тобто наявна подвійна мотивація – зовнішня, видима, що демонструється в меті, і скрита, глибинна.

Ще одна особливість тероризму полягає в тому, що він найчастіше (але не завжди) має публічний характер: публічно здійснюються загальнонебезпечні дії або (і) оголошується про можливість їхнього здійснення. При цьому зазначені дії спрямовані на позбавлення людини життя.

Отже, тероризм – це передусім залякування, наведення жаху, створення атмосфери страху з метою досягнення будь-яких цілей, зокрема прийняття певних рішень третьою стороною, хоча в деяких випадках вимоги не формулюються і навіть може мати місце демонстрація себе самого, своїх сил і можливостей, чим і досягається залякування. Залякування і є основною сутнісною характеристикою тероризму, його змістом.

Сучасний термін “тероризм” походить від латинської – “terror”, що у перекладі означає “страх”, “жах”. Аналогічні значення мають слова “terror” (англ.) і “terreur” (франц.).

Спроби розробити єдині підходи до визначення поняття “тероризм” та стандарти законодавчого закріплення організаційних та правових основ боротьби з ним активно робилися, починаючи із 30-х рр. XX ст. Під час роботи міжнародних конференцій з питань уніфікації кримінального законодавства було прийнято низку резолюцій, присвячених цій проблемі.

У міжнародному кримінальному праві поняття “тероризм” вживається з 20-х рр. XX ст. Відомо, що вперше визначення його змісту відбулося у проекті спеціальної резолюції “Тероризм”, винесеної на розгляд третьої міжнародної конференції з питань

уніфікації кримінального законодавства, що відбулась у 1930 р. в м. Брюсселі. На ній були виділені такі основні риси тероризму:

- 1) тероризм є умисним злочином;
- 2) родовим об'єктом цього злочину є “загальна безпека”, а безпосередніми об'єктами – життя, тілесна недоторканність, здоров'я особистості та низка інших цінностей;
- 3) способами вчинення тероризму є підпал, вибух, затоплення, розповсюдження задушливих чи смертоносних речовин, руйнування, псування, самовільне порушення нормальної роботи транспорту, засобів сполучення, зв'язку, псування об'єктів суспільного користування чи призначення, псування чи отруювання питної води, засобів харчування, сприяння виникненню й поширенню інфекційних хвороб, епідемій, епізоотій, епіфітотій;
- 4) тероризмом є також створення злочинних організацій з метою вчинення посягань на особу й майно.

Тероризм як явище досліджувався в різних аспектах – філософському, політичному, правовому й інших, тобто термін “тероризм” інтерпретувався, виходячи з позицій наукових визначень. Сучасною наукою тероризм як явище розглядається в трьох аспектах:

- як злочинне діяння;
- як терористичні групи (організації);
- як терористичні доктрини.

Але в численних дослідженнях підкреслюється, що на сьогодні він не має повного й загальноприйнятого визначення. Однак серед них найбільш поширені й досить зрозумілі такі трактування:

1. Це відкрите використання насильства певною групою для досягнення політичних цілей, тероризм спрямований проти уряду, рідше проти інших груп, класів чи партій. Його цілі можуть варіюватися від висловлювання “невдоволення” до скинення влади. Він може бути пов'язаний із соціальними конфліктами, цивільними чи партизанськими війнами, але може виступати й у чистій формі.

2. Це особлива протиправна форма насильства, властивістю якої є залякування, намір створити атмосферу жаху, обстановку соціальної незахищеності, дестабілізувати політичну ситуацію з метою змушування владних структур прийняти рішення, вигідні для терористів.

Існують й інші трактування, але в загальному вигляді всі визначення відбивають спрямованість терористичних актів на породження страху в суспільстві й використання цього страху для досягнення певних, як правило, політичних цілей, що і є власне *політичним* тероризмом. Саме політичний тероризм найчастіше

вторгається у сферу міжнародних відносин, оскільки в реальному житті сьогодні рідко зустрічається “чистий” внутрішньополітичний варіант тероризму. Навіть дії груп, реалізовані в межах певної країни, майже завжди торкаються й інших.

Характеристика класифікацій і форм тероризму.

Тероризм – складний соціальний феномен, що має багаторівневу структуру, різноманітні форми й види проявів. Варіанти класифікації конкретних видів терористичної діяльності групуються за різними напрямками: мотивами, формою та способами здійснення, історичними, національними, релігійними, географічними й іншими особливостями, окремими формами діяльності тощо. Відповідно, є і різноманітні критерії її класифікації. Перелічімо й розглянемо деякі з них, а саме:

- за мотивами;
- за видами об’єктів;
- за рівнем організації;
- за суб’єктами;
- за засобами здійснення.

Основним мотивом, що спонукає в найзагальнішому змісті терористичну діяльність, виступає потреба в різних перетвореннях або недопущенні їх, що відбиває інтереси визначених індивідів, груп, організацій (партій), соціальних шарів і класів, держави загалом. При цьому в основі видових мотивів лежать політичні, економічні, соціальні й ідеологічні протиріччя, що можуть одночасно бути підставою для виділення видів тероризму. У сучасний період на перший план мотиваційною основою, що живить і виправдовує терористичну діяльність, усе частіше виступають ідеї, які відображають політичні, національно-територіальні (етнічні) і релігійні інтереси. Особливо “прогресує” й показовий у цьому змісті мусульманський фундаменталізм, що ідейно забезпечує найбільш активну гілку екстремізму і зачіпає духовні цінності населення, яке сповідує іслам (понад 817 млн осіб). Саме політичний характер терористичної діяльності відрізняє її від загальнокримінальної злочинності. Але однозначно про вид тероризму – політичний він чи кримінальний – можна говорити при збігу *мотивів і цілей* злочину.

Серед *мотивів* здійснення терористичної діяльності можна виділити такі:

- політичний* – щодо інакодумців (але, аналізуючи терористичні акти як політичні технології, необхідно підкреслити, що політичні функції теракту не завжди визначаються метою його організаторів);
- релігійний* – акти насилля щодо іновірців збоку прихильників

іншої релігії;

етнічний – насилля щодо представників іншої національності або національної меншини;

«вендетний» – (від італ. вендета – помста) – здійснення акту насилля як форма відплати (помсти);

«самостверджувальний» – організація теракту з метою підвищення своєї популярності.

Слід відмітити, що залежно від цілей терористичні акти можуть мати різний характер:

– прихований – коли злочинці ховають сам факт злочину, маскуючи його під нещасний випадок, самогубство тощо;

– замаскований – коли злочинці ховають факт терору, а подається сфальсифікована неполітична версія злочину. Наприклад, створюється видимість убивства з метою пограбування, ревнощів, помсти тощо;

– демонстративний – коли злочинці прагнуть своїми діями підкреслити, виділити факт терору, розраховуючи на пропагандистський, політичний, психологічний чи моральний ефект у суспільстві.

Окремо виділяють так званий *кримінальний* тероризм, який учиняють злочинні групи (організації) або окремі особи з метою перерозподілу сфер впливу, отримання прибутків тощо.

За видами об'єктів розрізняють акти тероризму, що вчиняються:

– проти безпеки *держави*;

– проти безпеки *особи*;

– щодо *майна* окремих фізичних чи юридичних осіб.

За суб'єктами здійснення теракту розрізняються акти тероризму, що вчиняються:

– *пригнобленими етнічними меншинами* (баски, корсиканці, північні ірландці, палестинці та інші), які прагнуть до культурної та політичної автономії;

– релігійними фанатиками;

– так званими *визвольними рухами* у країнах «третього світу» (партизанська війна в деяких країнах Африки);

– представниками кримінальних структур під час перерозподілу сфер впливу;

– окремими індивідами чи організаціями.

Як окремий (особливий) випадок, вчинюються *особами, які можуть перебувати на державній службі* та спеціально підготовлені для цієї мети.

На сьогодні тероризм – це вже не тільки і не стільки диверсанти-одиночки, викрадачі літаків і камікадзе. Суб'єктами терористичних актів сьогодні, як правило, є члени *терористичних*

груп, тобто відносно стійких об'єднань осіб, які обрали для досягнення своїх цілей методи фізичного насильства й терору. Саме звідси впливає класифікація *за рівнем організації*.

Важливою особливістю сучасного тероризму є саме його організований характер, наявність міжнародних і регіональних керівних органів. Сучасні терористичні організації – це могутні, добре організовані структури з відповідним оснащенням. Усього у світі нині діє майже 500 терористичних організацій і груп різного екстремістського напрямку. Вони створюють єдині керівні органи, систему керівництва, підрозділи, що планують. Відзначено зустрічі й наради керівників найбільш великих угруповань, координація діяльності організацій різної національної належності. Для створення більшого морально-психологічного ефекту і суспільного резонансу налагоджене інформаційно-пропагандистське забезпечення. Ведеться робота з підбору і підготовки прихильників, активних функціонерів і бойовиків з метою їхнього цілеспрямованого використання в кризових районах, де, наприклад, однією з конфліктуючих сторін є радикальні мусульманські організації.

Більшість організацій прихильників політичного терору діє в обстановці суворої таємності. Для них характерна чітко визначена ієрархія, нечисленність, ізольованість від суспільства, жорстка внутрішня дисципліна. У складі великих організацій, як правило, власне терором займаються лише невеликі угруповання – терористи-професіонали, що перебувають на нелегальному положенні (РАФ, ФРН), але є й такі, що займаються терористичною діяльністю «за сумісництвом» («Червоні бригади» ФРН).

Члени терористичних організацій часто рекрутуються з числа цілком «невинних» за своїми поглядами й характером діяльності груп (студентські корпорації, спортивні організації тощо).

Терористичні організації ідеологічно претензійні, прагнуть до негайних радикальних змін і перерозподілу влади. Водночас не всі угруповання, що виступають за радикальні перетворення в суспільстві, користуються винятково насильством. Є відмінності між терористичними організаціями, що цілком автономні й відділені від суспільства, і тими, що являють собою екстремістські налаштовані фракції політичних партій і суспільних рухів. Від звичайної політичної організації терористичну організацію відрізняє прагнення до знищення противника, насамперед фізично.

За засобами вчинення терористичний акт поділяють на:

– терористичний акт із використанням зброї масового знищення, так званий ядерний, бактеріологічний, біохімічний

тероризм;

– терористичний акт із використанням зброї групового ураження – вогнепальної, вибухових пристроїв, інсценування катастроф тощо.

У практиці зустрічаються такі види насильницьких актів:

- вибухи;
- викрадення;
- убивства;
- поранення, побиття, знущання, катування;
- захоплення заручників;
- захоплення літаків та інших транспортних засобів;
- захоплення державних установ, посольств, банків;
- напад чи захоплення об'єктів ядерної енергетики й інших хімічних чи біолого-технічних споруд;
- блокування об'єктів життєзабезпечення, транспортних артерій, окремих регіонів та інші.

Терористичні дії можуть виконуватися в різноманітних формах, вибір яких залежить від мети, можливостей терористів та арсеналу засобів, які вони мають. Відповідно до цього можна виділити такі їхні функціональні типи:

1. *Зрив*. Метою таких терактів може бути перенесення дати виборів, скасування запланованих заходів політичного характеру (партійного з'їзду, демонстрації, мітингу), запобігання невігідному посадовому призначенню, вступу на посаду, відставка, недопущення прийняття політичного рішення тощо. Технологічно таке завдання може бути вирішене як шляхом створення перешкод для підготовки заходів (підпал будинку, де він проводиться, загроза вибуху), так і несприятливого для цієї дії психологічного клімату. Наприклад, для того, щоб зірвати ізраїльсько-палестинські мирні переговори, єврейські націонал-радикали використали молодіжну екстремістську організацію «Ейяль» і в листопаді 1995 р. скоїли публічне вбивство прем'єр-міністра Ізраїлю Іцхака Рабіна.

2. *Усунення*. До цього типу відносять дії, спрямовані, по-перше, на *фізичне знищення* того або іншого суб'єкта політики, по-друге, на *обмеження* його (суб'єкта) функціонування у визначеній якості – повне або часткове *політичне знищення*. Такі терористичні акти, як правило, переслідують дві основні цілі: змінити баланс сил та впливу або перешкодити деяким небажаним, з точки зору терористів, подіям.

Об'єктом усунення можуть стати як окремі особи – політичні противники, конкуренти, союзники, у яких відпала потреба, так і політичні або політизовані організації.

3. *Відплата (помста)*. Такого роду акти найчастіше

використовуються в міжнародній політиці та під час міжнародних конфліктів, але вони також актуальні і для внутрішньополітичних конфліктів. Умовно їх можна поділити на акти кари та акти помсти. Перші спрямовані на суворо визначену ціль. Другі виконуються за принципом адекватності шкоди, тобто око за око, зуб за зуб.

4. *Дискредитація*. Може проявлятися у двох формах:

1. *Дискредитація влади*, яка не має можливості побороти терор та навести порядок. Один із прийомів дискредитації влади реалізується через масову деморалізацію населення. «Сценарій залякування», як правило, продумується й ідеологічно обґрунтовується. Він нерідко передбачає не тільки стрілянину, вибухи бомб, а й манеру поводження, часто надзвичайний одяг і маски, войовничу риторику, психологічний пресинг. Усе робиться для того, щоб застрахати і залякати широку публіку, підірвати почуття безпеки й довіри до інститутів влади. При цьому найжорстокіші злочини відбуваються заради досягнення зовнішнього ефекту, якого нерідко домагаються за допомогою засобів масової інформації. Терористам, як правило, необхідна велика аудиторія, максимальний розголос, широкий резонанс. Вони, звичайно, припускають і прораховують реакцію політичних партій і урядів, широкої громадськості. Ця реакція іноді важливіша для терористів, ніж убивство наміченої жертви, що ще раз підкріплює тезу про аморальність терористів.

2. *Дискредитація політичних опонентів*, на яких перекладається відповідальність за терористичний акт (замах на Н. Вітренко в процесі президентської кампанії 1999 р., в організації якого її прихильники поквапилися звинуватити О. Мороза).

Дискредитація політиків шляхом залякування виборців та інші політичні технології терористичного характеру стають ефективними лише у випадках комплексного їх застосування при відповідній інформаційній підтримці.

5. *«Образотворчість»*. Будучи майже аналогічним попередньому за методикою здійснення та умовами максималізації результату, цей вид політичного тероризму переслідує прямо протилежну мету – створити образ сили, що жорстко та рішуче бореться за справедливість (з антинародним режимом, злочинністю, особами «не тієї» національності тощо). У той час, як мета акта дискредитації – покласти відповідальність за скоєне на інших, акт «образотворчості», навпаки, супроводжується максимально можливою саморекламою організаторів та роз'ясненням причин скоєного.

Ще одним варіантом «образотворчості» може бути організація

свідомо невдалого замаху на самого себе (для зручності можна обмежитися інсценізацією теракту або розповсюдженням відповідної інформації). Як приклад, часто наводиться (але самі учасники події подібні припущення категорично відкидають) вибух на Рибальському півострові у м. Києві під час проїзду П. Лазаренка (червень 1996 р.).

6. *Попередження*. Основна мета такого терористичного акту – попередити того або іншого політика, політичну групу осіб або організацію про недопустимість реалізації певних політично значимих дій або ухилення від них. У світовій практиці найбільш характерними прикладами такої терористичної діяльності є покарання палестинськими бойовиками співвітчизників, що були викриті у співробітництві з ізраїльськими спецслужбами або в угодах із підприємцями-євреями. У методичному плані попередження має багато спільного з усуненням, але, на відміну від останнього, має превентивний характер. Досить часто усунення одних є попередженням для інших. Наприклад, на думку деяких політиків, метою вбивства В. Гетьмана було не стільки усунення його самого, скільки попередження представників «партії грошей», які б хотіли погратися у свою, незалежну від «партії влади» політичну гру.

7. *Заява*. У цьому випадку одна або інша сторона конфлікту терористичним актом заявляє про свою готовність вести боротьбу більш суворими методами.

Для прикладу 4, 5 і 7 типів заслуговує на увагу й окремий розгляд випадок із захопленням заручників у Москві в жовтні 2002 р. та сумнозвісна подія у м. Беслан (2004 рік).

8. *Відволікання*. У цьому випадку терористичний акт використовується насамперед для того, щоб відволікти громадську увагу від будь-якої політичної події, явища або процесу. Після вибуху в школі або дитячому садку йдеться вже не про те, як забезпечити викладачам своєчасну виплату заробітної плати, а про те, як захистити їх від загибелі на робочому місці. Цей вид політико-терористичної діяльності більше ніж інші потребує інформаційного супроводу – без багаторазового повторення жалісливих подробиць у засобах масової інформації він просто неможливий.

9. *Експеримент*. Терористичний акт проводиться для того, щоб вивчити ставлення громадян, політичних партій, силових структур або інших суб'єктів політичної діяльності до подібних дій. Це своєрідний випробувальний хід, який дає змогу визначити на майбутнє ставлення до заборонених засобів політичної боротьби, досить влучно спрогнозувати можливий ефект від певного теракту,

проаналізувати оптимальне співвідношення витрат та політичних дивідендів, оцінити уразливість потенційних об'єктів впливу.

На тлі активізації терористичної діяльності у світі, у тому числі колишніх республіках СРСР, що страждають від міжусобиць або втягнуті у взаємне протистояння, систематичний організований тероризм в Україні до 2014 р. значного поширення не набув. Проте оцінки стану і перспектив розвитку ситуації в країні, результати аналізу оперативної обстановки показали, що в соціально-політичній, економічній, релігійній, криміногенній сферах та міжнаціональних відносинах у наступний період будуть виникати конфлікти між певними прошарками населення. В Україні накопичувалися потенційні можливості й умови для активізації різних форм тероризму (політичного, національного, етнотериторіального, релігійного, кримінального), котрі в подальшому й вилилися в події на сході нашої держави. Серед факторів, які цьому сприяли, були, відповідно:

1. Внутрішні, які охоплюють:

1.1) політичний радикалізм;

1.2) політизацію міжетнічних відносин;

1.3) релігійний екстремізм.

2. Зовнішні, зумовлені насамперед присутністю в нашій державі представників закордонних терористичних організацій.

Розглянемо ці фактори більш детально.

1.1. Політичний радикалізм.

Розмаїття ставлень різних політизованих структур до концепції й шляхів побудови незалежної держави веде як до крайнього загострення протиріч між ними, так і до ініціювання деякими з них акцій силового тиску на органи державної влади. Радикальні політичні угруповання під гаслами необхідності «захисту держави або інтересів трудового народу» створюють усупереч чинному законодавству незаконні формування й групи з ознаками воєнізованих, яких планують використовувати як інструмент боротьби за владу. Наявні дані свідчать, що всі ці структури в процесі своєї діяльності послідовно набувають ознак формувань, здатних і готових на шляху до завоювання влади використовувати силові методи. Їм притаманні характерні для військових формувань структурованість організації, тверда дисципліна, обов'язковий фізичний вишкіл, що включає вивчення прийомів рукопашного бою й володіння зброєю, знання топографії тощо.

Водночас керівники таких організацій у своїй політичній діяльності виявляють певну гнучкість. Як правило, політичні партії і громадські організації, зареєстровані відповідно до чинного

законодавства України, офіційно не декларують застосування насильницьких методів заради досягнення політичних цілей. Однак деякі з них – як правого, так і лівого спрямувань, істотно впливають на незареєстровані політичні структури з ознаками воєнізованих, серед членів яких є чимало осіб з певним досвідом участі в бойових діях в Донецькій та Луганській областях, навичками проведення диверсійно-терористичної діяльності, що створює загрозу поширення в Україні тероризму як крайньої форми політичної боротьби.

Публічні заклики зовні стали більш толерантними й завуальованими. Однак залишилася незмінною спрямованість внутрішньої «виховної роботи» на ідейну й професійну підготовку бійців до «майбутньої національної революції», під якою мається на увазі збройне захоплення влади, фізичне знищення політичних опонентів. Не відкидає радикальних методів боротьби за владу ВО «Свобода». Її програмні документи передбачають здобуття нею політичної влади для побудови унітарної держави на основі ідей націоналізму. Її лідери, проголошуючи лояльне ставлення до наявної в Україні влади, не виключають використання в кризовій ситуації силових методів боротьби. Викликають занепокоєння спроби втягування особового складу ЗСУ в діяльність незаконних воєнізованих формувань і політизованих радикальних структур, що роблять ставку на силові методи в боротьбі за владу. Такі факти фіксуються майже в усіх регіонах і свідчать про прагнення зазначених структур мати у своїх лавах професійних військових, налагодити канали надходження зброї й боєприпасів.

Результати аналізу розвитку суспільно-політичної й криміногенної ситуації в Україні, замахів на життя народних депутатів, представників державних установ і суспільно-політичних організацій протягом останніх 10 років показують, що в нашій державі для досягнення своєї мети злочинці готові і здатні застосовувати і вже застосовують терористичні методи.

1.2. Політизація міжетнічних відносин.

Історично склалося так, що в результаті багатьох війн та інших подій неодноразово змінювалися й переміщувалися кордони між сусідніми країнами. Крім того, завдяки сучасним засобам пересування значно розширилися міжнародні зв'язки і пов'язаний із ними міграційний процес. Як наслідок, сьогодні у світі практично немає мононаціональних, моноетнічних країн. Виникли такі поняття, як національна меншина, етнічна група тощо. Найчастіше ці національні й етнічні групи живуть у мирі й злагоді з представниками так званої «корінної» національності. Але іноді

жителі окремого регіону чи національної меншини прагнуть до утворення територіально незалежної адміністративної одиниці чи самостійної держави, навіть повної передачі відповідної території під юрисдикцію іншої країни. Як правило, такі прагнення базуються на реальних, а найчастіше вигаданих випадках прояву неповаги до їхньої мови, релігії, звичаїв та традицій, вміло використовуються деякими екстремістські налаштованими політиками. Останні не тільки висувають від імені свого народу певні, зокрема протизаконні, вимоги, а ще й розпалюють міжетнічне протистояння. Найбільш поширеною формою такого протистояння є етнічний сепаратизм і супроводжуваний його тероризм, спрямований на залякування однієї частини населення, одного етносу іншим, щоб зайняти домінуюче становище або відокремити частину території країни.

На сьогодні є підстави побоюватися поширення тероризму на основі міжетнічних конфліктів і в Україні. Так, в останні роки йде нагнітання автономістських й сепаратистських настроїв серед національних меншин у прикордонних регіонах України з боку окремих суспільно-політичних організацій і недержавних центрів Росії, Польщі, Румунії й Угорщини, що призводять до ускладнення ситуації і сприяють поширенню ідеї про можливість вирішення наявних проблем силовими методами. Іноді національна, етнічна забарвленість є лише прикриттям, яке відвертає увагу населення від актуальних політичних та економічних проблем.

1.3. Релігійний екстремізм.

Необхідно враховувати стійку тенденцію розширення сфери впливу ісламського фундаменталізму тому, що сьогодні існує реальна небезпека експорту тероризму в Україну з територій інших країн. З оперативних матеріалів відомо про таку готовність лідерів 17 терористичних організацій («Аль-джихад», «Аль-гамаат аль-ісламія» – Єгипет, «Ісламський світ», «Данерськ» – Туреччина та ін.).

Сьогодні для України прояви тероризму на релігійній основі не так характерні, як у країнах Близького й Середнього Сходу. Проте в Україні чітко просліджується тенденція до загострення міжконфесійного протистояння між православними і греко-католиками, та й у самому православ'ї – між окремими конфесіями. І пов'язано це не стільки з проблемами теологічного характеру, скільки з перерозподілом сфер впливу, суперечками за право володіння культовими спорудами і церковним майном. Ситуація ускладнюється процесом політизації міжцерковних відносин, деструктивним зовнішнім впливом, спробами до силового вирішення проблем і спорів із залученням членів політизованих,

радикальних угруповань та козацьких об'єднань різного спрямування. Викликає занепокоєння положення, що склалося в західних областях України, де між віруючими періодично виникають фізичні зіткнення. Потенційну загрозу можливого використання силових методів боротьби в досягненні власних цілей несе й діяльність нетрадиційних релігійних об'єднань, поширення яких також має стійку тенденцію.

На території України постійно чи тимчасово перебувають представники різноманітних терористичних, релігійно-екстремістських організацій і незаконних воєнізованих формувань іноземних держав, зокрема таких, як «Хезболлах», «Хамаз», «Народний фронт звільнення Палестини», «Демократичний фронт звільнення Палестини», «Абу Нідаль», «Ісламська партія Афганістану», «Тигри звільнення Тамил Іламу», «Курдська робоча партія», «ІДІЛ» та ін.

Усе це пояснюється «прозорістю» кордонів із країнами колишнього СРСР, недосконалістю механізмів застосування чинного законодавства, що регламентує порядок перебування іноземців у нашій країні і їхнього виселення за протиправні дії. В'їзд в нашу країну членів зазначених організацій використовується ними для уникнення відповідальності за вчинені злочини, підготовки терористичних акцій з території України. Окремі з них навчаються у закладах вищої освіти як студенти, аспіранти, стажери, інші займаються бізнесом.

Активізації діяльності закордонних терористичних організацій в Україні також об'єктивно сприяє складна економічна обстановка, що дає можливість іноземцям із числа їхніх прихильників шляхом ефективної участі в бізнесі й створення різноманітних фірм підтримувати своїх однодумців як за кордоном, так і в нашій країні. Під прикриттям комерційної діяльності вони часто займаються наркобізнесом, контрабандою, незаконним переміщенням із-за кордону в Західну Європу вихідців із Пакистану, Афганістану, Ірану, Лівану й інших країн, у тому числі осіб, причетних до терористичних організацій. За наявними даними, прихильниками й членами релігійно-терористичних організацій Близького Сходу здійснюються активні спроби створити в Україні, насамперед у середовищі студентів-іноземців, так званий «Народний ісламський фронт», ведеться цілеспрямована робота з консолідації мусульманських сил на фундаменталістській основі. Розвиток дипломатичних, економічних і культурних відносин між Україною й Ізраїлем неоднозначно сприймається вихідцями з близькосхідного регіону, насамперед палестинцями. Багато хто з них розцінює цей процес як зраду Україною «інтересів палестинської революції». У

зв'язку з цим загострення палестино-ізраїльських відносин і фактичне переростання їх у відкриту війну, що відбувається досить часто, об'єктивно підсилюють небезпеку здійснення особами з числа цієї категорії терористичних акцій на території нашої країни проти дипломатичних установ Ізраїлю, єврейських культурологічних товариств, українсько-ізраїльських бізнесових структур.

Зазначимо про ядерний та екологічний тероризм, який може стати значною проблемою для України. на сьогодні в країні 5 атомних електростанцій, 2 дослідних реактори, 1810 хімічно небезпечних і 1046 потенційно вибухо- і пожежонебезпечних об'єктів, що відносяться до категорії техногенно- й екологічно небезпечних, частина яких перебуває не в кращому технічному стані. Наслідки можливого теракту щодо якогось із цих об'єктів можна проілюструвати на прикладі однієї техногенної катастрофи, яка трапилась у квітні 1986 р. на Чорнобильській атомній електростанції.

Як можливий об'єкт ядерного тероризму, Україна може привертати увагу злочинців з урахуванням більш високого психологічного ефекту, бо український народ, який пережив цю страшну трагедію і ще пожинає її наслідки, з цього погляду є психологічно найбільш уразливим. Тому проблема збереження ядерних і радіоактивних матеріалів, які можуть бути використані терористами для виготовлення вибухових пристроїв із ядерним зарядом, є дуже актуальною. Протягом останніх 10 років упереджено декілька спроб незаконного придбання й вивезення за кордон ядерних і радіоактивних матеріалів.

Таким чином, перераховані фактори й умови не є стійкими і стабільними. Вони можуть змінюватися, у їхніх складових і взаємозв'язку між ними виникають нові елементи й особливості.

Ефективна протидія такому явищу, як тероризм, можлива лише за умов вжиття певного *комплексу заходів*, що здійснюються суб'єктами боротьби з тероризмом (різними за статусом і призначенням державними органами влади й управління).

У цьому комплексі заходів протидії політичному екстремізму й тероризму можна виділити дві основні групи:

I. Загальнодержавні заходи.

II. Спеціальні заходи.

Призначення *загальнодержавних заходів* зводиться до створення умов, що сприяють виявленню, попередженню і припиненню акцій політичного екстремізму і тероризму, тобто таких, які, з одного боку, затрудняють терористичну діяльність, а з іншого – сприяють діяльності правоохоронних і спеціальних

органів.

У здійсненні *загальнодержавних заходів* беруть участь різні органи державної влади й управління. Ці заходи здійснюються гласно і мають загально попереджувальний характер. Вони розробляються й приймаються вищими органами влади, закріплені у відповідних законодавчих актах, директивах, наказах, інструкціях тощо.

За змістом заходи загальнодержавного характеру можна розділити на:

- 1) політико-організаційні;
- 2) політико-виховні;
- 3) правові:
 - а) кримінально-правові;
 - б) кримінально-процесуальні;
 - в) адміністративно-правові;
 - г) міжнародно-правові.

Зупинимося на деяких найбільш істотних і характерних аспектах цих заходів.

1. Заходи політико-організаційного характеру.

На виконання положень Конституції України вищими державними органами прийнята низка законодавчих актів, згідно з якими в державі створена система органів, до компетенції яких входить безпосередня боротьба з тероризмом, визначається головний орган, його права, завдання тощо. Головним же органом, призначеним для організації протидії терористичній діяльності, є Служба безпеки України, для якої таке завдання визначене ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» та деякими іншими нормативними актами.

2. Заходи політико-виховного характеру.

Покликані виховувати в населення країни високу громадянську свідомість і пильність, створення обстановки нетерпимості в суспільстві до таких явищ, як насильство, жорстокість, терор. Важливим аспектом політико-виховних заходів є інформування вищих державних органів країни про оперативну обстановку на ділянці протидії з тероризмом, прогнозування її розвитку й розроблення превентивних заходів попереджувально-виховного характеру.

3. Правові заходи. Регулюються правовими актами, що лежать в основі положень кримінального законодавства і відповідно до відомчих законів дають можливість використовувати спеціальні заходи й засоби з метою виявлення, попередження, запобігання, припинення терористичної діяльності та притягнення злочинців до

кримінальної відповідальності.

До *кримінально-процесуальних заходів* відносяться: затримання чи арешт особи, що підозрюється у проведенні терористичної діяльності; проведення обшуку в приміщенні та особистого обшуку; накладання арешту на поштові відправлення; вилучення речей, предметів, засобів, використаних при здійсненні терористичної акції. У випадку, коли злочинець ховається за межами країни, можна висунути вимогу суміжним країнам про його видачу тощо.

Завданням адміністративно-правових заходів є встановлення й підтримка низки режимів, які перешкоджають, обмежують чи затрудняють терористичну діяльність.

До адміністративно-правових режимів віднесені: прикордонний режим; митний режим; режим в'їзду, виїзду й перебування іноземців у країні; режими продажу, збереження, реєстрації, складування, виробництва, використання, транспортування вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових, отруйних, радіоактивних речовин; режими перевезення пасажирів і багажу літаками цивільної авіації; режим поштових відправлень й інші.

У реалізації загальнодержавних заходів протидії тероризму в межах своєї компетенції беруть участь майже всі зазначені міністерства, відомства і правоохоронні органи. Але основну роль на цьому напрямі відіграє СБ України, на яку покладаються організація взаємодії й координація діяльності відповідних державних органів, аналіз і контроль за ефективністю прийнятих заходів, узагальнення набутого досвіду, розроблення нових методів і засобів боротьби з цим явищем.

Саме СБ України, виступаючи як головна ланка загальнодержавної системи протидії тероризму і користуючись наданими їй законом правами, організує та безпосередньо здійснює комплекс спеціальних заходів протидії екстремізму й тероризму, які за своїм змістом складаються з двох груп:

1) заходи профілактичного характеру – здійснюються СБ України з використанням оперативних сил і засобів з метою попередження терористичної діяльності конкретної особи чи групи осіб, що мають терористичні наміри, але не здійснюють практичних дій щодо їхньої реалізації;

2) заходи оперативного виявлення, попередження і припинення терористичної діяльності іноземних спецслужб, закордонних підривних центрів, терористичних організацій і терористів-одинаків – здійснюється на суворо конспіративній основі й у межах контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності СБ України.

Але, як було зазначено, тероризм за останні роки перетворився

у глобальну проблему, яка викликала необхідність створення міжнародної системи боротьби з ним.

Активно ведеться робота щодо вироблення міжнародних кримінально-правових механізмів боротьби з тероризмом. Прийнято низку міжнародних конвенцій та інших договорів, серед яких Конвенція про злочини і деякі інші акти, вчинювані на борті повітряних суден (1963 р.), Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (1970 р.), Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (1977 р.), Конвенція про боротьбу із захопленням заручників (1979 р.), Декларація про заходи з ліквідації міжнародного тероризму (1994 р.), Декларація наради міністрів по боротьбі з тероризмом (1995 р.), Конвенція по боротьбі з тероризмом (1996 р.) та інші.

В умовах глобалізації світових процесів і поширення тероризму на країни, де його раніше не було, Україна не може стояти осторонь. Боротьба з тероризмом на сьогодні є одним із пріоритетних напрямів діяльності спецслужб світу. Україна, як член міжнародного співтовариства, разом з іншими країнами бере активну участь у виконанні вимог Декларації ООН «Про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму» 1994 р. Законодавчі та виконавчі структури держави, Рада національної безпеки й оборони своєчасно розпочали пошук нових форм і методів боротьби з цим явищем, удосконалення законодавчої та нормативної бази, організаційно-технологічних заходів, спрямованих на попередження та ліквідацію терористичних проявів. Вирішення цих завдань потребує також розроблення та впровадження в оперативно-організаційні технології дієздатної стратегії управління з використанням зарубіжного досвіду, ефективних вітчизняних заходів виявлення, попередження та припинення терористичних проявів.

Тому іншим напрямом, за яким працюють підрозділи СБ України, що входять до складу зазначеної системи, є позбавлення активістів іноземних терористичних організацій щонайменших шансів використати територію нашої країни для здійснення протиправних акцій щодо офіційних представництв інших країн в Україні на підтримку своїх однодумців на батьківщині або з метою політичного шантажу керівництва нашої держави.

Висновки

Отже, можна зробити такі висновки:

– тероризм – це форма організованого насильства;

- тероризм породжує загальну небезпеку внаслідок вчинення суспільно небезпечних діянь та погроз, що створюють загрозу для життя або здоров'я людей, а також настання інших тяжких наслідків;

- вимоги й ультиматуми, які висувуються терористами органам влади, місцевого самоврядування, а також міжнародним організаціям або їхнім представникам щодо зміни політики й прийняття рішень в інтересах терористів, викликають дестабілізацію міжнаціональних, міжрелігійних і міждержавних відносин, що може призвести до зміни політичної ситуації в країні або окремому регіоні;

- при виконанні терористичного акту здійснюється примус більш широкої соціальної групи, ніж безпосередньо жертви насильства;

- тероризм має публічний характер вчинення – при терористичному акті насильство застосовується до одних осіб або їхнього майна, а психологічний вплив спрямовується на інших з метою схилити їх до певної поведінки, оскільки знаряддям впливу є психологічний шок;

- тероризм має глобальний характер і використовується як на внутрішньополітичному та державному, так і на міжнародному рівнях і розглядається міжнародним співтовариством як світовий чинник, котрий становить велику загрозу безпеці, громадянським правам, стабільності державної системи, економіки та власне демократії.

Тому успіх в боротьбі з тероризмом може бути досягнутий лише спільними зусиллями зацікавлених сторін, усього світового співтовариства, тому необхідні зусилля провідних держав, щоб усі країни світу приєдналися до чинних конвенцій та угод, пов'язаних із боротьбою проти тероризму.

Для більш ефективної боротьби із проявами тероризму необхідний подальший пошук оптимальних шляхів для його нейтралізації. Насамперед це:

- подальше приведення й удосконалення вітчизняного законодавства й відомчої нормативної бази відповідно до Конституції України та з урахуванням визнаних світових стандартів боротьби з тероризмом;

- розроблення цільової програми боротьби з тероризмом і насильницькими замахами на конституційний лад країни, життя й здоров'я її громадян;

- координування спільних дій правоохоронних органів на випадок загрози виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних із терористичними актами;

- розроблення програми боротьби з незаконним обігом

вогнепальної зброї, вибухових речовин, ядерних матеріалів, зі створенням єдиного автоматизованого обліку й контролю з часу їхнього виробництва до утилізації;

– координація роботи правоохоронних та інших органів з питань попередження нелегальної міграції й злочинних проявів з боку іноземців, враховуючи можливе проникнення в країну терористичних груп та окремих злочинців;

– проведення узгоджених зі спецслужбами інших країн скоординованих дій щодо попередження проявів міжнародного тероризму, внесення пропозицій та участі у спільному опрацюванні міжнародно-правових угод і програм із боротьби з тероризмом.

Контрольні питання

1. У чому полягає зміст поняття «тероризм»? Як відмежувати його від терористичного акту?
2. Які є класифікації і форми тероризму?
3. На які функціональні типи можна поділити терористичні акти залежно від мети, можливостей терористів та арсеналу засобів, які вони мають?
4. Охарактеризуйте комплекс заходів суб'єктів боротьби з тероризмом протидії політичному екстремізму й тероризму
5. Які ви знаєте правові заходи загальнодержавного характеру?

1.2 Поняття та сутність формування теророгенності соціальних процесів і систем

1.3 Характеристика причинно-наслідкових зв'язків тероризму. Основні функції тероризму

1.4 Міжнародний тероризм

Протягом 2018 року у процесі протидії міжнародному тероризму на території України виявлено понад 100 та затримано 46 осіб, причетних до діяльності міжнародних терористичних та релігійно-екстремістських організацій. У взаємодії з іноземними партнерськими спецслужбами виявлено та припинено функціонування 5 «перевальних пунктів» бойовиків «Ісламської Держави» у м. Київ та Харків та блоковано діяльність 2 осередків ІДІЛ у м. Дніпропетровськ та Харків, які забезпечували перебування членів вказаного угруповання в Україні та їхнє подальше

переправлення до зони ведення бойових дій за кордоном.

На підставі інформації, отриманої за лінією міжнародного співробітництва з початку 2017 року, заборонено в'їзд в Україну 530 іноземним громадянам, які причетні до діяльності міжнародних терористичних організацій. Серед них 443 особи, що за даними партнерських спецслужб є активними учасниками МТО ІДІЛ та могли використати територію України для проведення протиправної діяльності.

Офіційні виступи керівництва держави дають підстави вважати, що на території України не діють релігійні терористичні групи. Але треба сказати: є симптоми того, що з'являються теоретики так званих радикальних релігійних течій і організацій. А саме це і може стати підґрунтям, на якому спочатку формуються релігійно-політичні групи, а потім вже не можна виключати і виникнення терористичних груп. Тому наше завдання – проводити локалізацію цих проблем ще в зародковому стані і не допускати, образно кажучи, щоб ці сходи давали плоди.

Є й інші проблеми, потенційно здатні породжувати тероризм. Щомісяця органи СБ України вилучають колосальні об'єми вибухових речовин та незареєстрованої зброї. Звичайно, не можна сказати, що все це готувалося для використання в терористичних цілях. Однак, коли є неконтрольований вибуховий арсенал і чорний ринок зброї – завжди є загроза його використання, у тому числі і в терористичних цілях.

Практично у всьому світі проблема терору зараз пов'язується з темою ісламського екстремізму.

Не потрібно ставити знак рівності між мусульманською ідеєю, ісламом і тероризмом. Тероризм і екстремізм може мати будь-який прояв і він не завжди базується на релігійному чиннику. Інша справа, що досить часті такі випадки у зв'язку з конфліктною ситуацією на Близькому Сході, є проблеми і на Кавказі. Але, підкреслюємо, не треба ставити тут знак рівності.

Боротьба відбувається з будь-якими проявами екстремізму та тероризму, незалежно від того, має він мусульманське забарвлення або ж якесь інше. Для нас важлива не форма, а його зміст. Візьміть ту ж Європу – є проблеми в Англії, пов'язані не тільки з мусульманським тероризмом, але і з Північною Ірландією, в Іспанії – з басками.

Спробуємо все ж таки проаналізувати що таке «ваххабізм», які його історичні корені та сучасний стан розповсюдження на території України. Аналіз оперативної ситуації свідчить що подальші зусилля іноземних ісламських центрів країн Близького і

Середнього Сходу («Товариство соціальних реформ», «Всесвітня асамблея мусульманської молоді», «Брати мусульмани», «Комітет мусульман Азії», «Всесвітня ісламська ліга», «Товариство за відродження ісламської спадщини», «Ісламський Вакф» тощо) спрямовані на встановлення контролю за розвитком подій в об'єднаннях мусульман України з перспективою створення достатньої бази для нарощування власної політичної та економічної присутності.

Як правило, функціонери вказаних структур як посередників для укріплення своїх позицій в Україні використовують вітчизняні громадські організації та благодійні фонди, а також структури, що входять до складу Міжобласної асоціації громадських об'єднань «Арраїд», активісти якої підозрюються у причетності до діяльності міжнародної релігійно-екстремістської організації «Брати мусульмани».

Із зазначених іноземних центрів найбільш активно в Україні проводить роботу громадське об'єднання «Товариство соціальних реформ» («Jamaat Al Islah Al Jtimai», ТСР). Діяльність цієї структури передусім спрямована на поширення у світі «ісламської релігійної думки». ТСР знаходиться під впливом кувейтської гілки «Братів мусульман», що причетна до надання фінансової допомоги певним фундаменталістським угрупованням, які визначені національним законодавством низки країн як терористичні. За оперативними даними, ТСР діє під егідою більш потужної кувейтської неурядової організації «Комітет мусульман Азії» («Lajnat Muslimin Asyia»), яка входить до складу «Міжнародної ісламської благодійної організації».

В Україні ТСР регулярно надає фінансову допомогу Міжобласній асоціації громадських об'єднань «Арраїд». Також на території нашої держави спостерігається діяльність «Всесвітньої ісламської ліги» («World Muslim League»), яка споріднена з ТСР, однак є неурядовою організацією і діє під егідою вищих осіб королівської родини Саудівської Аравії.

Довідково: основною метою Ліги є поширення «чистого ісламу» за межами Саудівської Аравії. Зокрема, зафіксовано факти фінансування «Всесвітньою ісламською лігою» декількох релігійних проєктів за участю асоціації «Арраїд». За матеріальної підтримки цієї закордонної структури у м. Сімферополі місцевим відділенням «Арраїду» створений так званий «Центр підготовки хафізів» (читців Корану).

Впливовим неурядовим центром, що діє під егідою «Всесвітньої ісламської ліги», є «Міжнародна ісламська організація

порятунку» («International Islamic Relief Organization», Саудівська Аравія). Також під егідою «Всесвітньої ісламської ліги» в Україні функціонує низка саудівських неурядових організацій та благодійних фондів, зокрема «Всесвітня асамблея мусульманської молоді» («World Assembly of Muslim Youth» – WAMY).

Довідково: WAMY активно поширює свої погляди та вдається до елементів прозелітизму на Євразійському континенті. Координація роботи в Україні, Білорусії та Казахстані здійснюється через представництво Асамблеї у м. Медині.

Західноєвропейський офіс WAMY знаходиться в м. Лондоні, має легальний статус, власні банківські рахунки, а також є учасником комітету неурядових об'єднань ООН.

Однак, на думку фахівців, головним аргументом, яким керувалися «арраїдівці» при прийнятті такого рішення, було їх небажання втратити контроль за розподілом закордонної спонсорської допомоги (WAMY – одна з організацій, яка ретельно стежить за витратою наданих нею коштів).

Крім закордонних ваххабітських центрів, які для поширення своєї релігійної догматики активно використовують підготовлених членів організації «Брати мусульмани», на території України, починаючи з 2003 року, активізували діяльність представники інших фундаменталістських структур з центрами у Саудівській Аравії («Ісламський Вакф», «Фонд Харамейн») та Кувейті («Товариство за відродження ісламської спадщини»).

Більшість закордонних релігійно-екстремістських організацій із центрами в арабських країнах для розгортання своєї роботи в Україні активно використовують місіонерську діяльність. Арабські місіонери також активно використовують літні мусульманські табори для підлітків. Окрім арабської мови і Корану, тут викладають основи ісламського віровчення.

Викликає занепокоєння ситуація навколо паломництва мусульман України до ісламських святинь в Королівстві Саудівська Аравія. Зокрема, вище державне і духовне керівництво цієї країни протягом останніх років дотримується вибіркового принципу при визначенні пільгових турів для паломників з України. Переваги надаються лише мусульманським організаціям, які спрямовуються на співробітництво з духовними центрами Саудівської Аравії і дотримуються ваххабізму (офіційно визнана в цій країні течія ісламу).

Проти поширення в Україні арабської моделі ісламу, а також його радикальних течій виступають керівники усіх релігійних центрів мусульман в нашій державі (ДУМК, ДЦМУ), які вважають,

що арабські структури сприяють формуванню екстремістських настроїв у мусульманському середовищі. Проте через обмежені матеріально-фінансові можливості вказані структури не можуть в повній мірі запобігти їх негативному впливу.

Таким чином, аналіз наявної інформації свідчить про активізацію діяльності в Україні представників закордонних ісламістських організацій радикального спрямування, які пропагують серед мусульманського населення України (в основному в середовищі кримських татар та іноземних студентів з країн Близького Сходу) нетрадиційні для них течії в ісламі, що може в подальшому призвести до дестабілізації етноконфесійної та соціально-політичної ситуації в нашій державі.

Ментальні розбіжності ісламського і християнського світосприйняття. Походження міжнародних терористичних організацій.

Сьогодні в Україні постійно проживає та тимчасово перебуває значна кількість осіб мусульманського віросповідання, серед яких є представники ісламських релігійно-екстремістських та терористичних організацій.

Для надійного захисту національної безпеки України, недопущення проведення терористичних актів на території нашої держави та використання території України радикальними ісламськими терористичними організаціями для проведення терористичних актів на території третіх країн виникає нагальна потреба ефективного контролю за релігійним середовищем ісламського спрямування, створення надійного агентурного апарату.

Іслам – наймолодша зі світових релігій, що виникла в Західній Азії в Аравії. Літочислення ісламу пов'язане з ім'ям пророка Мухаммеда (570-632 рр.), який народився в Мекці. Суть його проповідей зводилася до відмови від поклоніння численним божествам, шанованим місцевим населенням. Віра в єдиного бога Аллаха, праведне життя, відмова від зайвого багатства, допомога бідним, дотримання справедливості – ці принципи знайшли у перші 12 років небагато послідовників. Згодом Мухаммеду вдалося об'єднати племена Ясріба й оселитися серед них. Так утворилася Медіна, тобто місто пророка, а 16 липня 622 р. стало днем початку мусульманського літочислення.

Ті «одкровення» Бога, що запам'яталися Мухаммеду, склали священну книгу ісламу – Коран. Основна її тема – бог єдиний в образі Аллаха, все на світі підкорене йому і не може творитися без його волі. До людей Аллах милостивий, милосердний та всепрощаючий, тому люди повинні вірити йому і покладатися на його волю та милість.

У 630 р. Мухаммеду вдалося повернути до ісламу Мекку, а потім іслам подолав кордони багатьох країн і поширився серед різних народів. Згодом іслам міцно об'єднав 1/3 людства. В 35 державах Азії й Африки мусульмани складають більшість, у 120 країнах світу існують мусульманські общини.

Основна ідея ісламу – поміркованість, визнання єдності з Богом та природою. Бог в ісламі – творець. Він створив Світовий розум та Світову душу. Перебування людини у нинішньому світі – тимчасове. А вічність – це повернення до Бога. Тому інтелектуальність і моральність спрямовані на розкриття зв'язків з Аллахом. Така духовна складова релігії.

Течії та секти ісламу.

На відміну від багатьох інших релігій, іслам відразу після виникнення розколовся на дві ворожі течії – *шиїтів та сунітів*. Розкол відбувся одразу ж після смерті пророка Мухаммеда. Головною його причиною стало питання наслідування влади.

Одна частина мусульман стверджувала, що влада повинна передаватися за принципом відданості вченню, а інші – за родинно-спадкоємними зв'язками. Перші вважалися правовірними мусульманами (згодом вони отримали назву сунітів). Інші – прибічники родинних зв'язків – були названі шийїтами від арабського «шиа» – «прибічник». Суніти вірять, що після смерті пророка Мухаммеда намісниками Аллаха на землі залишилися по черзі чотири так звані праведні халіфи: Абу-Бекр, Омар, Осман та Алі. Абу-Бекр був найдосвідченішим з учнів Мухаммеда. Шийїти не визнають перших трьох халіфів і вважають, що влада від Мухаммеда перейшла одразу до його племінника й зятя Алі. Алі шийїти називають імамом і визнають, що після нього намісниками Аллаха були ще одинадцять імамів – нащадків Алі. Для шийїтів характерна віра в месію. Вони вважають, що дванадцятий імам загадково зник у 880 р. й з'явиться перед кінцем світу, щоб урятувати всіх праведних.

Ісмаїліти та саїдіти (інколи їх разом називають імамітами) – течії, що відкололися від шийїтів. Відмінність між ними полягає в тому, що ісмаїліти визнають лише перших п'ятьох імамів. Останнім справжнім імамом вони вважають Ісмаїла, від якого й пішла їхня назва. Ісмаїліти – вкрай радикальна секта, серед них багато так званих шахідів – смертників. Саїдіти ж визнають перших сімох імамів. Сьомим імамом був Саїд, від нього пішла і назва течії. Імаміти не надто відрізняються за своїми поглядами від шийїтів, тому інколи їх теж вважають шийїтами, але це неправильно.

Шийїти визнають лише Коран і живуть, чітко дотримуючись

його норм. Суніти ж визнають також Сунну – книгу ісламських законів та норм життя. Шіїти – більш фанатична течія, ніж суніти. Вони жорсткіше дотримуються принципів шариату і більш нетерпимо ставляться до представників інших релігій. Це є наслідком багатовікових переслідувань шіїтів більш чисельними сунітами.

Фундаментальні течії ісламу – суфізм і ваххабізм. Суфізм виник на території сучасного Іраку в IX столітті. Цей напрям подібний до східних релігій і висуває на перше місце внутрішнє вдосконалення кожного віруючого. Суфісти ведуть аскетичне життя, багато представників цієї гілки ісламу входять до так званих братств дервішів (жебраків). Головною метою ваххабітів є об'єднання всіх мусульман світу в єдину ісламську державу. Ваххабіти сповідують фундаментальний іслам і вважають суперечності між сунітами і шіїтами неприпустимими. Принципи ваххабітів забороняють найменші відхилення від Корану. Мусульманин, який відступив від норм ісламу хоча б раз, вважається невірним.

Мусульманські свята.

Головні свята мусульман – *курбан-байрам і ураза-байрам*. Курбан-байрам починається з 10 числа місяця зуль-хиджжа, через 70 днів після закінчення 30-денного посту в місяці рамадан, і триває 3 дні. Святкування складається зі спеціальної святкової молитви, візитів до друзів та відвідування могил близьких людей. Курбан-байрам святкується на честь того дня, коли Аллах дозволив Ібрахіму принести йому в жертву замість сина Ісмаїла вівцю. На знак пам'яті про цю подію мусульмани всього світу в цей день приносять жертви Аллаху.

Ураза-байрам – день закінчення мусульманського посту (ураза). В цей день прийнято приносити Аллаху жертву, як правило – вівцю. Це день розговіння й очищення. Ураза-байрам святкується першого числа місяця шавалля.

На свята заведено роздавати гроші жебракам і не чинити зла.

Всі мусульмани суворо дотримуються посту, який триває рівно один місяць за місячним календарем. Він припадає на місяць рамадан і має таку саму назву (або рамазан). Посту дотримуються також у день ашури.

Під час релігійних свят мусульмани, як правило, більш гостро реагують на різні образи на релігійному ґрунті. Під час шіїтського свята шахсей-вахсей взагалі не бажано з'являтися надворі. Під час свята практично все населення проходить вулицями міст (щось на зразок християнського хресного ходу) і займається самобичуванням. Найбільш фанатичні навіть завдають собі значних ушкоджень, наближаючись таким чином, на їхню думку, до імама

Хусейна, що був замучений. Багато людей в цей період перебувають у стані трансу, тому можливі різні ексцеси.

Отже, знаючи дещо про іслам, можна приступати до розгляду норм і правил поведінки іракців, які тепер стануть більш зрозумілими.

Вживання деяких продуктів та напоїв.

Свинина, і особливо сало, вважаються «нечистими» продуктами, їх споживання на очах у мусульман є великою неповагою та оскверненням їхньої землі. Тому слід відмовитися від сала взагалі. Якщо стане відомо, що українці вживають сало на території Іраку, це може викликати велике обурення місцевого населення. Підтвердженням цього є відомий історичний факт: у дев'ятнадцятому столітті на території сучасного Пакистану розгорілося повстання після того, як місцеві жителі дізналися, що англійські війська на їхній території змащують набої салом. Це стосується і вживання ще одного традиційного українського продукту – кров'янки, оскільки Коран забороняє споживати кров у будь-якому вигляді.

Вживання алкогольних напоїв також вважається великим гріхом. У Корані написано: «...правовірний не повинен вживати вина або іншого зілля, щоб розум його завжди був світлий перед Аллахом», тому до вживання алкогольних напоїв також слід ставитися дуже обережно.

Ставлення до жінок.

Становище жінки в мусульманському світі дещо інше, ніж в інших релігіях. Фактично жінка – це власність чоловіка. Заміжня жінка – власність свого чоловіка, незаміжня – батька (брата, опікуна). Чоловікам заборонено торкатися жінок, окрім своєї власної дружини, сестри або доньки. Доторкання до будь-якої частини тіла жінки окрім руки від долоні до ліктя вважається намаганням опорочити жінку. За це суворо карають, навіть до смерті через побиття камінням. Таке саме покарання може викликати зривання із жінки паранджі та підглядання у вікна жіночої половини дому. Вважається недопустимим розмовляти із жінкою, окрім розмови у справах – під час купівлі-продажу чогось, небудь-тощо.

Відвідування житла мусульман.

У мусульман дуже шанується закон гостинності. Відмовити господареві, який пропонує зайти в дім, означає дуже сильно образити його. Слід також, зайшовши в гості, дотримуватися деяких правил. Їх невиконання не має суттєвого значення, але у певній мірі також може образити хазяїна. Великою неповагою вважається брати їжу лівою рукою, тому всі мусульмани – лівші вони чи правші –

тримають ложку та виделку правицею. Якщо п'єте в чужому домі воду або напої, ніколи не слід допивати до кінця. Це вважається неповагою до господаря і свідченням бажання швидше піти з дому. Приймаючи гостей, не слід наливати повну чашку – це свідчить про бажання, щоб ваш гість швидше пішов. Відмовлятися від будь-чого, запропонованого господарем, не слід. Це також може образити. Якщо вам пропонують щось поїсти, то треба хоча б покусити страву. Ви маєте обов'язково похвалити будь-яку їжу, навіть якщо вона не сподобалася. Якщо вам пропонують якісь дарунки, не слід відмовлятися. Краще подарувати щось натомість, хоча б якусь дрібничку.

Молитва.

Молитва (намаз) обов'язкова для всіх правовірних мусульман. Молитися треба п'ять разів на день: до сходу сонця, після сходу сонця, опівдні, перед заходом сонця і після заходу сонця. Дозволяється не молитися, як сказано в Корані, «лише хворим і тим, хто в дорозі». Але всі мусульмани однаково намагаються помолитися у призначений час. Причому це робиться в тому місці, де правовірний на цю пору перебуває. Він кладе на підлогу або на землю спеціальний килимок («массалія») або верхній одяг, стає на нього навколішки обличчям у напрямі Мекки (точніше, мечеті Кааба – головної святині всіх мусульман світу, де розташований великий чорний камінь кубічної форми, який нібито був скинутий Аллахом з неба, хоча вчені вважають, що це звичайний метеорит) і здійснює особливу послідовність рухів тіла (ракатів), читаючи при цьому першу суру Корану. У жодному разі не можна турбувати мусульманина під час молитви, навіть якщо вам потрібно звернутися в дуже важливій справі, все одно слід зачекати до кінця молитви.

Мусульманський піст.

Дуже велику увагу в ісламських країнах приділяють дотриманню рамадану. Під час посту мусульманам заборонено розважатися, слухати музику, грати в будь-які ігри (зокрема футбол, волейбол тощо). Також забороняється споживати їжу та воду від сходу сонця і до заходу. Тому слухання музики, перегляд фільмів, спортивні ігри під час рамадану викликають дуже сильне обурення місцевого населення. Їжу та напої вдень на очах у людей також краще не споживати.

Базар.

Базар для народів Сходу – це особливе місце. Тут можна не тільки придбати багато корисних речей, а й завести цінні знайомства та заробити собі певну репутацію – добру чи погану. На східних базарах заведено торгуватися. Якщо навіть якийсь товар

підходить вам за ціною, торгуватися все одно треба. Купівля будь-чого без торгу розцінюється як небажання спілкуватися з продавцем. Вважається за норму, торгуючись, принижувати якості товару, вишукувати в ньому недоліки і вказувати на них продавцеві. Після гарного торгу, попри нібито вороже ставлення до Вас продавця, Ви заробите репутацію доброї й товариської людини.

Слід зазначити, що у мусульман існує закон кровної помсти, або, як вони його називають, «право на кров». Згідно із цим правом, родичі жертви на власний розсуд можуть знищити її вбивцю або вимагати від нього викуп за своє життя (найчастіше вбивцю карають смертю).

Жестикуляція.

Мова жестів дуже розвинена в арабському світі. Араби під час розмови багато жестикулюють. Всі жести у них мають певне значення. Слід звернути увагу, що жести, відомі на заході як «О'кей» (зібрані у кільце великий та вказівний пальці або піднятий угору великий палець, коли інші зібрані в кулак), вважаються у арабів великою образою. Поплескування по плечі також сприймається як образа.

Представники різних націй при бесіді вважають оптимальними різні відстані.

Наприклад, близько до співбесідника намагаються бути араби, японці, жителі Південної Америки, французи, греки, темношкірі й іспанці, що проживають у Північній Америці, італійці та іспанці.

Використання жестів-символів викликає найбільше непорозумінь. До них часто вдаються, коли не володіють мовою, на якій говорить партнер, але все-таки прагнуть порозумітися з ним, припускаючи, що значення жестів-символів скрізь однакове. Таке помилкове уявлення призводить до маси комічних, а часом і незручних ситуацій. Так, у нашій державі піднятий у гору великий палець символізує найвищу оцінку, а в Греції – зауваження «заткнися», «замовкни». У США цей жест в одних випадках може означати «усе в порядку», в інших – бажання зупинити подорожню машину, а якщо палець різко викидається нагору, то це є нецензурним виразом. Яким способом викидається палець (принаймні, донедавна) у слов'янській культурі значення не мало, а в американській – ця деталь кардинальним способом міняє сказане. Можна уявити здивування й навіть переляк на обличчях американців, коли після ділової зустрічі один із російських учасників, не знаючи англійської мови, але бажаючи висловити задоволення підсумками зустрічі, різко підняв нагору великий палець руки. Отже, висновок очевидний: якщо невідомі точні

значення жестів, то при спілкуванні з іноземцями краще взагалі їх виключити. Бо їх просто не зрозуміють, або вони для співбесідників матимуть інше значення.

Інтенсивність використання жестів-символів у різних культурах змінюється в широких межах. Так, у США активно використовується приблизно 100 символічних жестів, а в Ізраїлі – 250.

Розуміння мови жестів повсякчас допомагає компенсувати незнання мови. Якщо американський чиновник або поліцейський ударяє ребром долоні однієї руки по згині іншої в лікті, то він пропонує показати документи. А якщо він витягнув вперед руку долонею вниз, а пальцями робить, ніби скребучі по повітрю рухи, то цим він це символізує прохання наблизитися, підійти до нього. Якщо арабський співрозмовник хоче висловити збіг думок зі співрозмовником, згоду, то він потирає боками вказівні пальці один об один, а інші пальці будуть загнуті.

Якщо ваш жарт сподобався арабському співрозмовникові, то він імпульсивно хапає вашу долоню й лунко хлопає по ній своїми витягнутими пальцями. Той самий жест демонструє згоду укласти угоду. Різкий короткий рух головою назад, підняті підборіддя й брови, супроводжувані цокотом язиком, символізують заперечення.

У всіх країнах Близького Сходу три пальці, складені у пучках і повернені догори, свідчать про прохання не квапитися, почекати хвилинку. Якщо складені подібним чином пальці витикаються з вікна автомашини, яка їде попереду, то вони попереджають: «будьте уважні, попереду небезпека».

Підбиваючи підсумок всьому сказаному, важливо підкреслити таке: уважно спостерігаючи за собою й співрозмовниками, можна виявити багато цікавих, інформативних моментів, які раніше ні про що не говорили і які тепер здатні значно полегшити професійну діяльність.

Національні особливості впливають на ділові стосунки не тільки при конфлікті сторін. Приведемо приклад із практики однієї із західноєвропейських фармацевтичних компаній. Вона вирішила поставити партію нового знеболюючого препарату в арабські країни. Препарат добре розкуповувався на європейському континенті, що дозволило компанії розраховувати на успіх. Для реклами в Європі використовувалися три картинки. На першій була зображена жінка, що кричить від болю, на другій – вона ж приймала ліки, на третій – жінка була в розслабленому, спокійному стані, що вказувало на зникнення болю після прийому препарату. Рекламу, що не вимагала пояснень, вирішили залишити. Через якийсь час

виявили, що препарат взагалі не купується в арабських країнах. Проте, що там читають з права на ліво, звісно, знали, але про те, що це стосується й картинок, просто не подумали. Без урахування культурної специфіки зміст реклами виявився прямо протилежним: жінка приймає запропоновані ліки, після чого кричить від болю.

Для арабів одним із найважливіших елементів на переговорах є встановлення довіри між партнерами. Якщо типовий американець намагається вгадати розвиток подій при вирішенні будь-якої проблеми, то араби скоріше звикли орієнтуватися на минуле, постійно звертаючись до своїх традицій. Вони також віддають перевагу попередньому проробленню деталей з питань, що обговорюються на переговорах. Велике значення в арабському світі мають ісламські традиції.

У мусульманському світі іноземець не може звертатися з питаннями або проханнями до жінки – це вважається непристойним, всі обговорення ведуться із чоловіками. При зустрічі в арабських країнах чоловіки обіймаються, злегка доторкаються один до одного щоками, поплескують по спині й плечах, але такі знаки уваги можливі тільки між своїми й не поширюються на чужоземців.

Якщо європейське вітання коротке і сухе, то арабське перетворюється у свого роду процедуру, яка супроводжується розпитуванням про здоров'я та справи. Протягом бесіди ці питання можуть повторюватися. Навіть якщо ви поспішаєте, то необхідно вислухати арабського співрозмовника і його численні побажання благополуччя. Приводи для побажань і поздоровлень можуть бути найрізноманітнішими: зустріч, приїзд, від'їзд, покупка. Мова арабського співрозмовника супроводжується частими звертаннями до Аллаха, сподіванням на його допомогу в завершенні майбутніх справ. В арабському середовищі це звичайна форма ввічливості.

Відстань «культурна дистанція» між арабами, що розмовляють, звичайно коротша, ніж вона прийнята в європейців. У бесіді вони майже торкаються один одного, що, крім усього іншого, свідчить про взаємну довіру.

При першому знайомстві ваш арабський співрозмовник обов'язково демонструє вам привітність і люб'язність. Це не вдавання, а данина традиції: серед арабів панує думка, що тільки така поведінка гідна мусульманина. Наступна бесіда може проходити менш гладко. *Арабські співрозмовники всіляко уникають визначеності, чітких відповідей «так» або «ні». На заміну використовуються обороти типу «Інцаала» («Якщо Аллахові буде завгодно»).* Арабське розуміння етикету забороняє співрозмовникові вдаватися до прямолінійних відповідей, бути категоричним. Також

араби під час бесіди уникають метушливості, поспішності. Крім того, араби завжди прагнуть «зберегти обличчя»: і своє, і співрозмовника. Уважається необхідним залишити можливість для подальших контактів. Відмова від угоди супроводжується застереженнями, похвалами на користь обговорюваної пропозиції. Арабські підприємці висловлюють відмову в максимально пом'якшеному, завуальованому вигляді.

Ісламська мораль відносить торгівлю до престижного, шанованого заняття. Середньовічні мислителі розглядали торгівлю як рід мистецтва, успіх у торговельних справах уважався ознакою глибокого розуму.

Торговельна угода в арабів – завжди маленький спектакль. Це сфера, де європейські й арабські поняття істотно різняться. Запрошуючи здійснити операцію, арабський купець перетворюється на саму люб'язність. Перша названа ціна завжди завищена. Назвавши завищену ціну, хазяїн товару починає всіляко його розхвалювати. Той хто купує, прагне збити ціну. Особи, які торгуються можуть розходитися, знову сходиться і обговорювати якість товару, поки не дійдуть згоди. Процес купівлі часто супроводжується частуванням прохолодними напоями, чаєм, кавою. Якщо вам подали невелику чашечку кави (він дуже міцний, без цукру, з великою кількістю кардамону), то, випивши, ви віддаєте її хазяїнові, і він відразу наливає в неї ще кави. Так триває доти, доки ви один не спустошите кавник. Але якщо ви більше не хочете кави, покачайте чашечкою зі сторони в сторону або переверніть її догори дном. Якщо перед кавою пропонують прохолодні напої, це означає, що час, відведений для зустрічі, підходить до кінця.

Особливості спілкування у середовищі осіб, що сповідують іслам.

При спілкуванні з представниками мусульманської віри, необхідно враховувати національно-релігійні особливості мусульман, ігнорування яких може зірвати вербувальний процес.

Важливу роль у спілкуванні з представниками мусульманського середовища відіграє встановлення психологічного контакту. Знання мусульманського середовища – етикету, правових настанов, обрядів, моральних приписів, традиційних звичок (обережність у спілкуванні, небагатослів'я, дотримання положень релігійної догматики) – мають насамперед практичне значення. Такі знання та уміле їхнє використання, як правило, допомагають уникнути непорозумінь при спілкуванні з вказаною категорією осіб.

Приклад: розпитування співрозмовника про стан здоров'я родичів, як правило, сприймається ним негативно, оскільки за

мусульманськими звичаями це дозволено виключно близьким родичам.

У свою чергу проявляючи доброзичливість, привітність, знання національних звичаїв або щирий інтерес до них, не слід удаватися до підлецування, яке відразу може викликати негативну реакцію об'єкта вербування, оскільки останній сприймає оперативного працівника як представника органів влади.

Сприяють налагодженню психологічного контакту знання положень Корану, в якому викладені основні принципи ісламу та регламентуються найважливіші моменти укладу життя та поведінки мусульманина. Тому необхідно використовувати деякі з положень, особливо ті, які доводять здатність людини самотійно приймати відповідальні рішення.

У процесі спілкування з представниками мусульманського середовища слід також враховувати, що ця спільнота неоднорідна за релігійно-догматичною належністю. Ідейні розбіжності серед мусульман привели до того, що в ісламі утворилось п'ять основних релігійно-політичних угруповань (*Харіджити, Шіїти, Муріджити, Мутазиліти та Суніти*), які відстоюють своє вчення як єдино вірне, звинувачуючи своїх противників у відході від істинної віри.

В Україні іслам репрезентує 2 основні гілки: сунізм та шіїзм, котрі поширились та діють у структурі трьох об'єднань – Духовного управління мусульман України, Незалежного державного управління мусульман України та Державного управління мусульман Криму.

Враховуючи викладене, необхідно знати певні відмітності у тлумаченні основ віровчення названих гілок ісламу. Зокрема, у зв'язку з переслідуванням та жорстокими гоніннями шіїтів богослови даної релігійної течії, розробили принцип «такій я» (обережність, обачливість), який став одним із керівних принципів мусульман-шіїтів і передбачає, що коли необхідно приховати свої істинні переконання, вони мають право зректись в думках від того, що за необхідності говорять в голос. Подібні принципи існують і в мусульман сунітів. Стаючи звичкою та укорінюючись у свідомості мусульман, ці принципи надійно увійшли в побут певної категорії представників ісламу, породжуючи у них нещирість, лицемірство приховування своїх почуттів та думок. Вказаний аспект обов'язково необхідно враховувати у процесі спілкування.

За соціальним станом служителі мусульманського культу поділяються на три групи:

1. Вища (в Україні практично не представлена) – піри, хазрати, ішани, глави духовних орденів, сект, впливові вчені та богослови.
2. Середня – імами, настоятелі релігійно-культових будівель,

керівники та викладачі середніх або вищих навчальних закладів (медресе), моулави (особи, які закінчили медресе).

3. Нижча – сільські мули, муедзини (глашатаї азану – заклик на молитву), карі та катіби (під час богословського читання Корану).

Авторитетом мусульманської громади може бути і людина молодша за віком, але тоді, коли родоплемінна належність, релігійний авторитет родичів та індивідуально-психологічні особливості роблять цю особу лідером серед одновірців.

Так, до кримінальної відповідальності за вчинення в інтересах ІДІЛ злочинів, передбачених ст. 255, 263 КК України, притягнуто 9 іноземних громадян. Стосовно 3 членів ІДІЛ, які підозрювались СБ України у вчиненні злочинів, передбачених ст. 258-3, 258-5, 263, 358 КК України, скеровано обвинувальні акти до суду. Стосовно ще 15 осіб, які причетні до здійснення в інтересах ІДІЛ та ФАН злочинів, передбачених ст. 258-1, 258-3, 263, 332, 333, 358 КК України, органами СБ України продовжується досудове слідство.

СБ України на території нашої держави виявлена й припинена діяльність декількох осередків прихильників міжнародної терористичної організації ІДІЛ.

Основними завданнями осередків були: пошук, вербування, релігійна підготовка та переправляння бойовиків із числа уродженців країн Кавказу, Центральної Азії і Європи, транзитом через територію України й Туреччини, у сирійсько-іракську зону з метою їх участі в бойових діях на боці зазначеної терористичної організації, а також забезпечення виїзду вже підготовлених терористів із Сирійської Арабської Республіки в країни походження. Зазначені осередки склалися із числа громадян Азербайджану, Російської Федерації, Іраку та Сирії, функціонували на території Харківської, Дніпропетровської й Київської областей.

Виявлені СБ України особи відповідали за переміщення бойовиків ІДІЛ та членів їхніх родин з країн Кавказу, Центральної Азії та Європи, транзитом через територію України та Туреччини, до сирійсько-іракської зони і у зворотному напрямку, а також здійснювали їх фінансування, виготовляли їм підроблені документи, у тому числі, паспорти громадян України, постачали до Сирії через територію Туреччини продукцію військового та подвійного призначення.

Під час обшуків, проведених в адресах проживання, а так само в транспортних засобах, які перебували в їх користуванні, виявлено символіку ІДІЛ, гранати, пластид, електродетонатори, саморобну вогнепальну зброю (перероблені для стрільби бойовими патронами стартові пістолети), боєприпаси до неї, велику кількість бланків

прав водія й паспортів громадян країн Центральної Азії, Кавказу і Європейського Союзу (зокрема, Франції), засоби виготовлення підроблених печаток і штампів, диски з фотографіями бойовиків, які використовувалися для виготовлення підроблених документів, 28 платіжних карт банків різних держав і т. ін.

Стратегічне положення ІДІЛ у Сирії та Іраку й поточна ситуація по лінії підрозділу зовнішніх терактів.

За минулий рік відзначається тенденція до відступу ІДІЛ зі своїх позицій, яка супроводжується послабленням цієї організації у військовому плані (ліквідація ватажків, поразки в процесі бойових дій), у плані логістики (можливості вербування іноземних бойовиків скоротилися приблизно на 90 %) і в економічному плані (різке зниження доходів і грошових резервів). У ситуації, що склалася, бойові дії наразі ведуться навколо опорних пунктів ІДІЛ в Іраку та Сирії.

Тенденції здійснення зовнішніх терактів під керівництвом ІДІЛ.

В останні місяці ІДІЛ докладає особливих зусиль для здійснення терактів поза територією Сирії та Іраку ("зовнішні теракти"), особливо в західних країнах і проти західних об'єктів в інших державах.

Зусилля ІДІЛ по здійсненню атак за кордоном є наслідком двох основних причин, пов'язаних із стратегічним положенням цієї організації:

- спроба відреагувати на напад міжнародних сил у Сирії й Іраку оскільки конвенціональних бойових можливостей ІДІЛ недостатньо для повноцінного супротиву (через значну кількісну перевагу сил міжнародної коаліції);

- спроба підсунути великомасштабні теракти із сильним міжнародним резонансом, що дозволило б ІДІЛ зберегти свій імідж в очах наявних і потенційних прихильників і трохи закамуювати стратегічні втрати в сирійсько-іракській зоні.

Зазначається, що ІДІЛ використовує стратегію терактів із метою створити ефект залякування стосовно держав, що беруть участь у збройній боротьбі з цією організацією. Таким чином, ці держави є найбільш пріоритетними з погляду здійснення зовнішніх терактів. ІДІЛ дійсно намагається встановити психологічний і реальний зв'язок між терактами, проведеними від свого імені проти певних країн, і участю цих країн у збройній боротьбі проти ІДІЛ у Сирії й Іраку.

При цьому нерідко виникає невідповідність між високим рівнем мотивування організації завдати шкоди певній державі, що діє

проти ІДІЛ, і її здатністю реалізувати свої прагнення. Наприклад, США з великою ймовірністю очолюють список об'єктів терористичної діяльності ІДІЛ, але при цьому створюється враження, що ІДІЛ досить складно створити в США осередки своїх послідовників і просувати схеми терактів у бажаному масштабі. На противагу цьому, ІДІЛ просуває теракти в найбільш пріоритетних з його погляду країнах, «при нагоді» або в залежності від відносної легкості їх реалізації (як наприклад, у Франції або Бельгії).

У зв'язку із цим, слід зазначити, що Туреччина відповідає обом вказаним критеріям – з одного боку високе мотивування ІДІЛ, а з іншого – відносно зручні умови для здійснення терактів. Таким чином, Туреччина очолює список країн, де ІДІЛ проводить свою зовнішню терористичну діяльність. За нашою оцінкою, загроза терактів ІДІЛ залишається на території цієї держави вкрай високою.

Аналіз діяльності ІДІЛ щодо конкретних територіальних об'єктів указує на те, що в ІДІЛ як мінімум відносно деяких країн є впорядкована стратегія, заснована на розрахунках витрат і ефективності, чіткого формулювання поставлених цілей (включаючи довгострокових), визначенні конкретних способів їх досягнення, і в низці випадків навіть встановлення стримуючих факторів, хоча й обмежених, з метою не допустити здійснення терактів, які, з погляду ІДІЛ, можуть завдати йому більше шкоди, ніж користі. Ця впорядкована стратегія просування терактів реалізується регулярним підрозділом ІДІЛ, який безпосередньо відповідає за зовнішні теракти.

Паралельно з організованою терористичною активністю триває робота терористів-одинаків, що діють в ім'я ІДІЛ з більшою мірою автономії:

- теракти, інспіровані ІДІЛ (особи, які діють самостійно та ідентифікують себе з цілями організації, проте не є його офіційними членами);

- теракти, що спрямовуються функціонерами ІДІЛ у Сирії й Іраку з їхньої особистої ініціативи без офіційної участі організації;

- теракти, що спрямовуються та здійснюються філіями ІДІЛ (як приклад можна згадати збитий угрупованням “Вілайт Сінай” російський літак 15 жовтня 2016 р.).

Таким чином, чим міцніше буде стягуватися кільце міжнародних сил навколо стратегічних опорних пунктів ІДІЛ в Мосулі й Рацці, тим більше зусиль буде докладати ця організація до здійснення максимальної кількості терактів – за допомогою всіх чотирьох описаних каналів, у різних країнах і особливо проти західних об'єктів.

Висновки

У подальшому можна очікувати зростання політичної активності прихильників ісламського руху в Україні, нарощування спроб привнесення ідеології ваххабізму і фундаменталізму в кримськотатарському середовищі. При цьому не виключається можливість використання об'єднань мусульман України закордонними клерикальними та неурядовими центрами Туреччини, Саудівської Аравії, Ірану, ОАЕ, Кувейту та Росії у своїх геополітичних інтересах.

Із метою мінімізації негативного впливу «ісламського фактора» на суспільно-політичну та релігійну ситуацію в Україні, на наш погляд, доцільно:

криміналізувати пропаганду та поширення ідеології тероризму;

– розробити і законодавчо закріпити методи і критерії оцінювання ступеня небезпеки для суспільства радикальних течій ісламу (ваххабізму, ідеології партії «Хізб ут-Тахрір» та інших), з огляду на забезпечення інтересів національної безпеки, прав і законних інтересів громадян;

– налагодити механізми взаємодії державних та правоохоронних органів з метою запобігання ввозу на територію України релігійної літератури, аудіо- і відеопродукції екстремістського характеру.

Контрольні питання

1. Які особливості наявної обстановки за лінією протидії міжнародним терористичним та релігійно-екстремістським організаціям, що сповідують ідеологію ісламського фундаменталізму?

2. Які особливості ісламського світосприйняття, ключові концепції Ісламу?

3. Які розбіжності ісламського та християнського світосприйняття необхідно враховувати під час спілкування?

4. Які особливості функціонування міжнародних терористичних організацій, що сповідують ідеологію ісламського фундаменталізму, в Україні?

5. Назвіть причини терористичних атак ІДІЛ?

Тести для самоконтролю

1. Який орган організує і проводить (в разі необхідності) антитерористичну операцію?

- А. ЦСО «Альфа».
- Б. Управління «Т» ДЗНД СБ України.
- В. ДЗНД СБ України.
- Г. АТЦ при СБУ.

Д.

4. При спілкуванні з представниками чеченського середовища слід враховувати їхню належність до:

- А. Тейпу.
- Б. Імарату.
- В. Халіфату.
- Г. Халки.

Теми рефератів для доповідей на семінарах

1.

2. Особливості обстановки за лінією протидії міжнародним терористичним організаціям, що сповідують ідеологію ісламського фундаменталізму.

3.

4. **Особливості проведення загальної профілактики з використанням ЗМІ в районі проведення ООС (АТО).**

5.

Теми курсових робіт (для слухачів заочного навчання)

1..

2.

3..

4..

5..

Використана та рекомендована література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Кримінальний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – Ст. 920.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.

4. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

5. Закон України «Про Службу безпеки України» // Відомості

Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

6. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208.

7. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 12. – Ст. 89.

8. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

9. Закон України «Про інформацію» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 313.

10. Закон України «Про державну таємницю» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 16. – Ст. 93.

11. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.

12. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 46. – Ст. 297.

13. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 45. – Ст. 691.

14. Гринько В.В. Релігійний тероризм: тенденції розвитку та шляхи протидії його проявам : навч. посіб. / В. В. Гринько. – К., 2007. – 87 с.

15. Печериця С.В. Ісламський фундаменталізм: витоки, мережна інфраструктура, заходи протидії органів СБ України : навч.-метод. посіб. / С. В. Печериця. – К. : НА СБ України, 2008. – 130 с.

16. Тероризм: визначення і сутність : моногр. / [А.В. Коростиленко, Б.Д. Леонов., І.М. Рижов та ін.] ; за заг. ред. В.В. Крутова, І.І. Мусієнка, В.П. Ємельянова. – К. : Нац. акад. СБУ, 2015. – 192 с.

17. Коростиленко А.В. Протидія Службою безпеки України пропаганді та поширенню ідеології тероризму : моногр. / А. В. Коростиленко. – Київ : Нац. акад. СБУ, 2017. – 120 с.

18. Коростиленко А.В. Загрози терористичного характеру: формалізація, аналіз, оперативна протидія : моногр. [авт. кол.] ; за заг. ред. проф. І. М. Рижова. – К. : Нац. акад. СБУ, 2017. – 284 с.

МОДУЛЬ 2

ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ В УКРАЇНІ

2.1 Соціально-правова характеристика теророгенності сучасного українського суспільства

2.2 Види терористичної діяльності

Визначення видів терористичної діяльності

Стаття 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 визначає **тероризм** як суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Далі розглядаються види терористичної діяльності, виокремлені українським законодавством. Згідно з положеннями ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»:

Терористична діяльність – це діяльність, яка охоплює:

- планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;
- підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;
- організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій) організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;
- вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;
- пропаганду та поширення ідеології тероризму;
- фінансування та інше сприяння тероризму.

І хоча правова скарбничка нашої держави за останні роки поповнилася різноманітними нормативно-правовими актами в царині боротьби з тероризмом, варто звернути увагу на наявність суперечностей у вітчизняному антитерористичному законодавстві.

Відповідно до ст.3 наведеного вище Закону «Про боротьбу з тероризмом» одним із основних принципів боротьби з тероризмом є принцип невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності.

Кримінальний кодекс України визначає **терористичний акт** як злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями

громадян, юридичними особами або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Криміналізація видів терористичної діяльності, проблемні питання протидії окремим видам терористичної діяльності

Події в районі проведення ООС на Сході України свідчать про активізацію використання засобів масової інформації та мережі Інтернет так званими терористичними організаціями для проведення пропаганди та поширення ідеології тероризму. Зважаючи на те, що пропаганда і поширення ідеології тероризму стає одночасно платформою і каталізатором тероризму, протидія саме цьому виду терористичної діяльності є одним із пріоритетних завдань загальної державної системи боротьби з тероризмом в сучасних умовах. Вказане обумовлює необхідність створення нових підходів і шляхів попередження та припинення даної протизаконної діяльності, формування законодавчого комплексу заходів протидії суб'єктами боротьби з тероризмом, і в першу чергу Службою безпеки України.

Для ефективного вирішення цих проблем вкрай необхідне узгоджене та несуперечливе, як у міжнародному, так і внутрідержавному правовому полі, антитерористичне законодавство. Нажаль, законодавство України не тільки не встановлює кримінальної відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму, але й не розкриває самих понять вказаної терористичної діяльності. Така невизначеність унеможливорює застосування основного принципу боротьби з тероризмом – невідворотності покарання за вчинення терористичної діяльності, у зв'язку з цим, зменшує ефективність роботи іншого принципу – пріоритетності попереджувальних заходів. Крім того, відсутність визначення кримінальної відповідальності за наведену діяльність створює невідповідність між диспозиціями статей Закону України «Про боротьбу з тероризмом» та існуючими у КК України й

запропонованими диспозиціями статті 258-5 Фінансування тероризму «1. Фінансування тероризму, тобто дії вчинені з метою **фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста.....**, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років... ».

Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» терорист – це особа, яка бере участь у **терористичній діяльності**, а єдиним, визначеним у вказаному законі, не криміналізованим видом терористичної діяльності є **пропаганда та поширення ідеології тероризму**. Відповідно, суб'єкт, що профінансує особу, яка бере участь у пропаганді та поширенні ідеології тероризму, може бути позбавлений волі на строк від п'яти до восьми років, а суб'єкт, що безпосередньо пропагує чи поширює ідеологію тероризму взагалі не може бути притягнутий до будь-якої відповідальності, чим порушується основний принцип боротьби з тероризмом – невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності (стаття 3 наведеного вище закону).

Так Кримінальним кодексом України передбачається покарання за наступні злочини:

Стаття 258. Терористичний акт

Стаття 258-1. Втягнення у вчинення терористичного акту

Стаття 258-2. Публічні заклики до вчинення терористичного акту

Стаття 258-3. Створення терористичної групи чи терористичної організації

Стаття 258-4. Сприяння вчиненню терористичного акту

Стаття 258-5. Фінансування тероризму

Також необхідно розглянути диспозицію ст.258-3 КК України та вказати на відсутність законодавчо закріпленого механізму визначення організації терористичною та наявні проблемні питання правового характеру, що виникають у суб'єктів боротьби з тероризмом.

Наведене підтверджує функціонування суперечливого антитерористичного законодавства, що впливає на ефективність практики

протидії тероризму.

Сьогодні загрози поширення тероризму в Україні залежать від низки зовнішніх і внутрішніх факторів.

Перші, у більшій мірі, визначаються веденням РФ гібридної війни проти України, підтримкою російським урядом ОРДЛО, зокрема, масштабними поставками озброєння, військової техніки, боєприпасів, підготовкою учасників НЗФ на своїх військових полігонах, а також характером спрямувань до України міжнародних терористичних та релігійно-екстремістських організацій, котрі, на сьогодні, територію України розглядають як ресурсну базу та зону поширення ідеології тероризму (наявний людський потенціал, що сповідує іслам; діючі релігійні мусульманські об'єднання).

Ризики поширення внутрішнього тероризму, навпаки, є об'єктивним відображенням негативних процесів всередині країни: посилення в українському суспільстві політичного та соціального радикалізму; нестабільність криміногенної обстановки; недосконалість правової бази, що слугує лояльним підґрунтям в організації каналів нелегальної міграції та незаконного обігу зброї, зокрема із району проведення ООС, вибухових речовин, засобів ураження.

Особливої ваги набувають ризики, пов'язані з поширенням, використанням інформаційних технологій і самого Інтернет простору, у результаті чого зросла вразливість користувачів до пропаганди й неконтрольованого поширення ідей національної, расової, релігійної нетерпимості, політичного радикалізму й тероризму, врази збільшилася кількість антисоціальних проявів. Інтернет став доступним та пріоритетним джерелом поширення інструктивних матеріалів про засоби й методи проведення терактів.

Тому Україні як ніколи потрібна ефективна система боротьби з тероризмом та дієве законодавство.

З метою розвитку ефективної міжнародної взаємодії з питань боротьби з тероризмом на сьогодні Україна є стороною 17 базових міжнародних конвенцій і протоколів, що регулюють різні аспекти боротьби з тероризмом.

На теперішній час налагоджено дієві партнерські стосунки із правоохоронними органами і спеціальними службами багатьох Європейських держав, США, антитерористичними структурами ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС та іншими міжнародними організаціями, що здійснюють боротьбу з тероризмом.

З січня 2003 року Україна є учасницею всіх міжнародних Конвенцій і протоколів ООН у сфері боротьби з тероризмом. Практика застосування положень, закріплених у Глобальній контртерористичній стратегії ООН і плані дій до неї, відображена у нормах чинного законодавства нашої держави.

Окрім цього, Україною її урядом підписано більше 165 міждержавних і міжурядових угод і протоколів у сфері боротьби з тероризмом.

Антитерористичний центр активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема Контртерористичним комітетом (КТК) і Управлінням з наркотиків та злочинності (УНЗ) ООН, контртерористичною мережею ОБСЄ, Комітетом експертів Ради Європи з питань боротьби з тероризмом (CODEXTER).

Питання для самоконтролю

1. Яка існує класифікація документів?
2. Які виокремлюють документи за персоніфікацією та за походженням (джерелом)?
3. Які Ви знаєте способи виготовлення і розповсюдження анонімних документів?
4. Які найвідоміші приклади використовуваних хитрощів при розповсюдженні анонімних документів?

2.3 Єдина державна система запобігання, реагування

і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків в Україні

Питання для самоконтролю

1. Які основні критерії загальної класифікації документів?
2. Які технологічні схеми (послідовність) виготовлення документів, найчастіше зустрічаються на практиці?
3. Які Вам відомі приклади хитрощів при розповсюдженні анонімних документів?
4. Які основні напрями використання агентів і довірених осіб при розшуку анонімів?
5. Чим повинен керуватися оперативний співробітник-розшукувач, що організує взаємодію різних оперативних сил і засобів, з урахуванням специфічних умов її здійснення при розшуку анонімів?

2.4 Порядок інформування населення про рівні загроз вчинення або вчинення терористичного акту

Питання для самоконтролю

1. Які питання вирішуються при оперативному забезпеченні огляду місця події?
2. Які оперативні сили і засоби можуть залучатися до виконання заходів щодо оперативного забезпечення огляду місця події?
3. Які роль і місце оперативного співробітника-розшукувача в заходах із оперативного забезпечення огляду місця події?
4. Який основний склад оперативно-слідчої групи на місці події?
5. Як документально відображаються результати огляду місця події?

2.5 Правові основи протидії пропаганді та поширенню ідеології тероризму

Тероризм змінився: раніше поодинокі прояви терористичної злочинності, на боротьбі з якими сконцентровувалася основна увага, нині вже становлять широкомасштабну терористичну загрозу, межі якої за площею та кількістю населення, що проживає в районі проведення ООС,

можна зіставити з деякими європейськими державами, а концентрація зброї перевищує потенціали деяких країн НАТО.

Терористична діяльність ґрунтується на використанні новітніх гібридних соціально-інформаційних технологій маніпулювання людською свідомістю, системними елементами яких уже давно не є захоплення заручників, підпали, убивства, тортури, залякування населення та органів влади. Тероризм у постіндустріальному суспільстві опанував інноваційні механізми вчинення інших злочинних посягань, і, що характерне, не стільки на життя чи здоров'я людей, скільки на їхні думки, мораль та духовність.

Історія подібних протистоянь свідчить про вірогідність переходу, навіть за умови демілітаризації лінії бойового зіткнення, до терористично-диверсійної боротьби на всій території України. Тому заходи упередження та запобігання терористичній діяльності не просто є вимогою часу, а життєво необхідною умовою подальшого існування держави.

Результативність боротьби з терористичною діяльністю в Україні залежить, зокрема, від створення ефективних правових основ протидії цьому явищу. Однак аналіз законодавчих актів, що регулюють різні аспекти антитерористичної діяльності, вказує на їхню недосконалість.

На жаль, до теперішнього часу законодавство України, з одної сторони, зобов'язує Службу безпеки України здійснювати боротьбу з тероризмом шляхом проведення оперативно-розшукових і контррозвідувальних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності, у тому числі пропаганди й поширення ідеології тероризму (ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»). А з іншої сторони, спираючись на принцип законності та неухильності дотримання прав і свобод людини та громадянина (ст. 3 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»), забороняє приймати рішення про проведення оперативно-розшукових заходів на підставі

наявності достатньої інформації про здійснення пропаганди й поширення ідеології тероризму або осіб, які готують указані дії, у зв'язку з тим, що ні пропаганда тероризму, ні поширення ідеології тероризму не є злочином (ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Тому діяльність підрозділів Служби безпеки України – головного суб'єкта боротьби в загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю – в частині протидії пропаганді й поширенню ідеології тероризму, як правило, обмежується профілактикою вказаної протизаконної діяльності.

Специфіка діяльності Служби безпеки України вимагає вжиття заходів на упередження терористичної діяльності. Відповідно, в умовах сучасної оперативної обстановки ми не маємо права зупинятися в розвитку, залишатися на місці, а повинні пропонувати раціональні шляхи вирішення проблем, які постають перед суспільством та спецслужбою.

Безперечно, криміналізація пропаганди й поширення ідеології тероризму сприятиме всім законодавчо визначеним суб'єктам на чолі зі Службою безпеки України в боротьбі з тероризмом у всіх його проявах і ще раз підтвердить прихильність України до неухильного виконання своїх зобов'язань перед світовою спільнотою стосовно протидії тероризму, її позицію засудження всіх актів, методів практики тероризму, а також свідчитиме про підтримку нашою державою дій, що вживаються проти тероризму відповідно до норм міжнародного права та вимог ООН, Ради Європи й інших міжнародних організацій.

Важливим є те, що, вступаючи до Ради Європи, Україна взяла на себе зобов'язання привести своє антитерористичне законодавство у відповідність до міжнародних норм. Це, безумовно, потребує наукових розробок, спрямованих на дослідження та вдосконалення конкретних заходів протидії сучасному тероризмові, передусім, кримінально-правових. Удосконалення законодавчих норм у сфері протидії терористичній діяльності повинно спиратися на наукові та методичні

розробки, зокрема й у частині протидії пропаганді й поширенню ідеології тероризму. Тому метою цієї лекції є: з'ясування суперечностей в антитерористичному законодавстві України й визначення шляхів їх усунення з метою приведення його у відповідність до Конвенції Ради Європи, інших конвенцій; висвітлення понятійного апарату та озвучення пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності протидії суб'єктами боротьби з тероризмом України пропаганді та поширенню ідеології тероризму.

Соціально-правова природа протидії пропаганді та поширенню ідеології тероризму.

Тероризм у ХХІ сторіччі став універсальним феноменом, зумовленим вступом людства в епоху глобалізації, суть якої полягає в досягненні світовим співтовариством критичного рівня «економічної взаємозалежності» на основі:

а) економічної інтеграції й наростаючого переміщення по світу капіталу, товарів, робочої сили;

б) становлення економіки знань і технологічної інтеграції, що підштовхується світовим НТП;

в) сучасної інформаційно-комунікаційної революції, пов'язаної зі створенням надшвидкісних транспортних засобів і ультрасучасних засобів зв'язку, поширенням у світі персональних комп'ютерів і мережі Інтернет.

Зрозуміло, що уніфікована економіка вимагає від соціального середовища й уніфікованих поглядів, які сприяють її функціонуванню та відповідають її розвитку.

Нові погляди, ідеї структуруються в суспільній свідомості і з часом утворюють систему зі стійкими зв'язками. Така система в першому наближенні й називається ідеологією. Процес заміни старих соціальних зв'язків на нові, які легітимізує ідеологія, має як еволюційну форму, так і

революційну.

Найяскравішою ілюстрацією революційних соціальних перетворень на фоні лібералізації політичної системи, які супроводжуються різким збільшенням терористичної активності, є Україна.

У країнах із приблизно однаковим способом виробництва й соціальною культурою може спостерігатися різний ступінь гостроти політичних конфліктів, у тому числі з використанням терористичних методів боротьби (наприклад, сучасні Швеція й Італія або Україна).

Розглянемо соціально-психологічні фактори, що сприяють поширенню тероризму, через уточнення співвідношення «суспільна свідомість» – «масова свідомість» – «ідеологія».

Суспільна свідомість трактується як відображення колективного буття; сукупність колективних уявлень, властивих певній епосі.

Зазвичай виділяють шість форм суспільної свідомості [1]:

- мистецтво;
- наука (у т. ч. філософія);
- мораль;
- право;
- релігія;
- ідеологія (політична свідомість) – найвища форма суспільної свідомості.

Практично всі ці форми, крім останньої, характеризуються відносною внутрішньою стабільністю й не можуть бути динамічно мінливими рушійними силами на зламі епох. Таку динамічність має ідеологія. Однак зрозуміло, що ідеологія не може вести до розмивання соціальних орієнтирів, цілей. Її завдання протилежне – формувати суспільну оцінно-смыслову систему координат. До того ж виділені форми суспільної свідомості працюють у структурованому суспільстві, тобто під час відносно стабільного його розвитку. Час стрибкоподібного,

революційного розвитку суспільства характеризується відсутністю або різким зменшенням соціальних зв'язків, порушенням його структури. Суспільство переходить у стан, який можна назвати «маси».

Маса виникає й функціонує на основі власних внутрішніх, психологічних, а не зовнішніх закономірностей. Усі вони, безумовно, можуть бути передумовами її виникнення. Ось чому зовсім некоректно обговорювати «маси» і «масові явища» в одному ряду з явищами іншого порядку – структурованими, закріпленими, формалізованими, нестихійними.

Дійсно, на відміну від соціальних груп, великих і малих, завжди так чи інакше організованих і структурованих, маси – це принципово неорганізовані й неструктуровані суб'єкти суспільного життя. У будь-якій малій групі є лідери. Авангардом великої соціальної групи є партія, політичний рух, професійний або корпоративний союз. Маса являє собою щось принципово інше.

Роль мас у суспільстві стає помітною, коли ламаються групові зв'язки й міжгрупові межі, коли суспільство деструктується, переживаючи період своєрідного «соціопотрясіння». Таке відбувається в періоди великих війн, соціальних революцій, політичних переворотів, поспішних великомасштабних соціальних реформ. «Маси» – категорія нестабільного, кризового суспільства. Для аналізу стабільного суспільства найбільш адекватні, наприклад, поняття «групи», «класи» або «верстви» населення. В організованому, структурованому суспільстві, у свідомості й поведінці утворюючих його людей існують психологічні межі, що виникають у зв'язку з належністю людей до певних груп. Однак, якщо відбувається якесь велике соціально-політичне потрясіння, ці межі руйнуються. Тоді люди утворюють неструктуровану масу, а їхні психіка й поведінка набувають дезорганізованого, стихійного, масового характеру.

Масова свідомість – один із видів суспільної свідомості, найбільш

реальна форма його практичного існування і втілення. Це особливий, специфічний вид суспільної свідомості, властивий значним неструктурованим великим кількостям людей («масам»).

Зі змістового погляду, у масовій свідомості відбиті знання, уявлення, норми, цінності й зразки поведінки, що поділяє яка-небудь виникаюча за певних обставин сукупність індивідів – маса. Вони формуються в процесі спілкування людей між собою і спільного сприйняття ними соціальної інформації. Відповідно до такого погляду масова свідомість відрізняється загальносоціальним визнанням, санкціонованістю певною досить масовою спільністю. У цьому значенні масова свідомість є надіндивідуальною і надгруповою за змістом, але індивідуальною за формою функціонування свідомістю. Хоча масова свідомість і реалізується в масі індивідуальних свідомостей, але вона не збігається, з погляду змісту, з ними.

За структурою масова свідомість включає основний (первинний), емоційно-діючий, і вторинний – раціональний рівні. В основі масової свідомості полягає яскраве емоційне переживання якоїсь соціальної проблеми, що викликає загальну стурбованість. Це може бути війна, революція, масштабна економічна криза тощо. Крайній ступінь переживання проблеми виступає як системоутворювальний фактор масової свідомості. Таке переживання, проявляючись у сильних емоціях або почуттях, затуляє собою всі інші, звичні правила життя – групові норми, цінності й зразки поведінки. Воно породжує потребу в негайних діях, тому й визначається як емоційно-чуттєва основа (іноді – як «ядро») масової свідомості.

За своїм психологічним складом раціональний рівень масової свідомості містить у собі більш статичні (тип оцінок і очікувань, цінностей і «загальних орієнтацій») і більш динамічні (тип масових думок і настроїв) компоненти. Усередині раціонального рівня виділяють три основних блоки. По-перше, це блок соціальних очікувань людей і

оцінок ними своїх можливостей впливати на суспільну систему з метою їхньої реалізації. По-друге, виділяють блок швидко мінливих думок і особливо настроїв людей, насамперед, пов'язаних з оцінками ними поточного становища, уряду, лідерів, конкретних соціально-політичних акцій тощо. По-третє, маємо блок соціально-політичних цінностей, що полягають в основі досить усвідомленого політико-ідеологічного вибору (наприклад, цінності справедливості, демократії, рівності, стабільності, порядку й ін. або протилежні їм). Ці цінності визначають підсумкове ставлення масової свідомості до процесів, що відбуваються.

Отже, структура суспільної свідомості є складною: у ній виділяють рівні: повсякденно-практичний і науково-теоретичний. Такий аспект розгляду суспільної свідомості можна назвати гносеологічним, оскільки він показує глибину проникнення суб'єкта пізнання до об'єктивної реальності. Повсякденно-практична свідомість є менше структурованою, більше поверховою, ніж науково-теоретична. Суспільна свідомість на повсякденно-практичному рівні проявляє себе як соціальна психологія, на науково-теоретичному рівні – як ідеологія. Слід зазначити, що ідеологія – це не вся науково-теоретична свідомість, а тільки її частина.

Що ж таке «ідеологія»? Проблему природи ідеології вперше вивчали французькі вчені наприкінці XVIII – на початку XIX століття (Д. де Трасі, П. Кабаніс, К. Вольней) [7]. Вони намагалися створити науку про ідеї, тобто ідеологію. Вона призначалася стати основою розумного устрою, змінити обличчя світу. Однак ця ідеологія мала абстрактний характер, суб'єктивно-ідеалістичну методологічну основу та не враховувала інтересів націй і соціальних груп.

Термін «ідеологія» вперше ввів у науковий обіг Дестют де Трасі. Відмінність поглядів Д. де Трасі та його сучасників від своїх попередників (Дідро, Гольбаха, Гельвеція) полягала в тому, що останні сконцентрували свою увагу на гносеологічному аналізі ідей, з'ясуванні правдивого й помилкового в них; перші ж приділяли головну увагу

проблемі формування систем ідей і їхньому практичному значенню.

Засновники марксизму зробили свій внесок в осмислення проблеми ідеології, особливо на ранній стадії своєї творчості. Енгельс зазначав, що утворення «чистої ідеології» відбувається шляхом виведення понять, уявлень про дійсність не із самої цієї дійсності, а з уявлення про неї, виведення властивостей предмета не шляхом виявлення їх у самому предметі, а шляхом логічного виведення їх із поняття предмета. Тобто ідеї виводяться з ідей, але не з об'єктивної дійсності. У такому разі поняття «ідеологічний» співпадає з поняттям «ідеалістичний».

Розуміння ідеології як ілюзорної свідомості не вичерпує уявлень Маркса й Енгельса про цей феномен. Ідеологія може розглядатися і як сукупність поглядів, що ґрунтуються на загальних світоглядних передумовах (ментальних) і систематизованих видах або формах ідеології (політичні, правові погляди, мораль, філософія та ін.), що відбивають об'єктивні матеріальні відносини. У марксизмі спостерігається двояка оцінка ідеології. У передмові до однієї з робіт Маркса Енгельс констатував, що всяка історична боротьба відбувається в політичній, релігійній, філософській або якій-небудь іншій ідеологічній сфері [7]. Отже, Маркс і Енгельс вирішували питання ідеології в межах «матеріальне – ідеальне» і з погляду матеріалістичного розуміння історії. Ідеологія – це ідеальне, теоретичне відбиття матеріального життя людей, якому відповідає масова свідомість і яке проявляється в різних формах.

У деяких роботах більш пізнього часу ідеологія розглядалася як свідомість суспільства, світогляд і вказувалося на її зв'язок із потребами й інтересами людей. Так, П. Сорокін під ідеологією суспільства розумів сукупність уявлень, понять, суджень та їхні комплекси: переконання, вірування, теорії, «світогляд», властиві членам суспільства. У поняття ідеології він включав переконання, теорії, вірування й ін., як тільки пережиті й мислимі про себе, так і проявлені зовні – словами, письмовими знаками, малюнками, жестами й іншими способами [7]. Зв'язок ідеології

з потребами, інтересами людей він розкриває, зокрема, на таких явищах як голод, бідність і ситість. Дослідження поведінки й ідеології окремого індивіда показує, на думку П. Сорокіна, що зміст свідомості останнього змінюється при різких змінах кількості й якості їжі, що надходить у його організм (такі зміни можна зобразити у вигляді кривої харчування). Ця зміна полягає в тому, що при голоді ідеологія людини деформується в напрямі посилення й зміцнення суджень, теорії, переконань і вірувань, які за таких умов сприяють здійсненню заходів, здатних дати їжу, з одного боку, а з іншого – ослабленню й придушенню мовних і субвокальних рефлексів, що заважають, перешкоджають цьому. Дослідник робить висновок: якщо такі процеси відбуваються з окремою людиною, то так само повинно відбуватися і з ідеологією маси, поставленої в ті ж умови різкого коливання кривої харчування.

На нашу думку, не слід так жорстко пов'язувати кількість і якість уживаних калорій із прихильністю до певної ідеології. Необхідний конкретно-історичний підхід: в одних умовах такий зв'язок, можливо, існує, а в інших його немає. Люди завжди прагнуть до поліпшення свого життя, до максимального задоволення своїх потреб і в певних культурно-історичних умовах можуть віддавати перевагу тій або іншій ідеології. Але в історії чимало прикладів, що спростовують точку зору П. Сорокіна. В одному суспільстві можуть функціонувати різні ідеології, навіть протилежні за своєю сутністю.

Багатоаспектний аналіз поняття «ідеологія» міститься в роботі В. Ядова «Ідеологія як форма духовної діяльності суспільства». «Ідеологія, – визначає він, – являє собою відбиття буття крізь призму класових інтересів. Як ціле – сукупність ідеологічних форм – ідеологія є система ідей і поглядів певного класу або соціальної групи. Що стосується ідеології як особливої форми духовної діяльності, то вона є теоретичною зброєю класів, і саме в цьому полягає її основна соціальна

функція» [7]. Таке визначення виходить із розуміння ідеології, що ґрунтується на розходженні класових інтересів. Ми вважаємо, однак, що некоректно зв'язувати ідеологію тільки з класовим інтересом. Своє розуміння ідеології пропонує Д. Жовтун. Ідеологія для нього – це система ідей, поглядів, уявлень, що містить концептуальне, теоретичне осмислення соціального буття з погляду інтересів, потреб, цілей та ідеалів певних соціальних груп і верств, національних утворень [7].

Можна, на наш погляд, виділити основні значення терміна «ідеологія» і підвести загальний знаменник під різні її (ідеології) визначення.

Ідеологія – це:

- 1) вчення про ідеї;
- 2) система поглядів та ідей, в яких у теоретичній формі усвідомлюється й оцінюється ставлення людей до дійсності, до всього існуючого;
- 3) система поглядів та ідей, в яких у теоретичній формі усвідомлюється й оцінюється ставлення людей до їхнього реального життя, суспільного буття, культури, виражаються й захищаються інтереси різних соціальних об'єднань (класів, націй тощо), визначаються соціально-культурні цілі й шляхи, способи їхнього досягнення;
- 4) помилкова, ілюзорна, відірвана від дійсності й виражена в теоретичній формі свідомість.

І. Рижов визначає, що ідеологія – це система ідей, що виражає світогляд соціальної групи, суспільства, руху [7].

Ідеологія як сукупність логічно пов'язаних ідей становить систему. Ідеї – структурні елементи цієї системи. Їхній зв'язок звичайно стійкий, що зберігається протягом певного часу, утворює структуру ідеології. Оскільки ідеологія являє собою складне системне утворення, можливі різні підходи до її структурування. У літературі ця проблема на сьогодні недостатньо висвітлена.

Структура ідеології може розглядатися і з урахуванням наявності в ній ідей, в яких аналізуються та оцінюються минуле й сьогодення, стан суспільства та різних його структурних елементів, а також визначаються контури бажаного майбутнього, суспільний ідеал. Це так званий темпоральний, або часовий, підхід до структурування ідеології.

Розглядаючи ідеологію як політичне явище, Д. Жовтун включає у структуру ідеології:

- політичні теорії й ідеї;
- суспільно-політичні ідеали, цінності;
- концепції політичного розвитку;
- політичні програми й символи.

Дискусійним є питання про функції ідеології, її роль у суспільстві. Так, у період серйозних змін, що означали перехід від культури індустріального до культури «постіндустріального суспільства» (Д. Белл), деякі мислителі Заходу висунули ідею деідеологізації. Ідея непотрібності ідеології була тісно пов'язана, з одної сторони, з бурхливим розвитком науки, наукового знання й завищеною їхньою оцінкою, а з іншої – із персоналізмом, який стверджує, що закінчується епоха ідеологій і настає епоха культури.

Однак ідеологічна ситуація в Україні свідчить про те, що неврахування напрямів розвитку як ідеологічної складової суспільної свідомості, так і стану масової свідомості при прийнятті політичних рішень може призвести до катастрофічних наслідків.

Ураховуючи модальність тероризму, розмежування понять «терор» і «тероризм», запропонуємо такі визначення.

Ідеологія тероризму – це система понять, поглядів, ідей, що формують свідомість і обґрунтовують необхідність насильства або погрозу його застосування, спрямованого на соціально-психологічне залякування.

Ідеологія терору – це система понять, поглядів, ідей, яка

теоретично обґрунтовує неправомірне насильство або погрозу його застосування владою та спрямована на соціально-психологічне залякування при досягненні політичних цілей.

Ідеологія є вищою формою суспільної свідомості. Намагання одних нав'язати модернізацію революційним шляхом, а інших – їй протистояти (фундаменталізм) усе більше спонукає до радикальних дій. На відміну від динамічної економіки, та чи інша ідеологія, а особливо її архетип – мораль і більш глибоко – менталітет конкретного соціуму, досить інертні феномени суспільної свідомості. Історія показує, що перехід на нову систему соціальних цінностей, яка відповідає новим економічним відносинам, – дуже складний процес. Із часом суперечності накопичуються, уповільнюється економічний розвиток, зростає соціальне напруження, вичерпується еволюційний потенціал старої ідеології (чи суперпозиції ідеологій). Саме в такі періоди масова свідомість, що при стабільній ситуації функціонує на повсякденному малопомітному рівні, починає прискорено перетворювати стару систему цінностей, а значить і соціальні зв'язки. До загальних рис дії масової свідомості під час революційного зламу слід віднести відсутність певний час чітких орієнтирів. Зрозуміло, що цілі можуть відповідати радикальним поглядам на певні соціальні проблеми, ідеологічно оформлюватися в екстремізмі й практично вирішуватися тероризмом.

Дійсно, про тероризм можна сказати, що це і ідеологія, і практика. Онтологічно тероризм – система, гносеологічно – явище, методологічно – метод. Від доктринальних установок та рівня розвитку практики суб'єкта залежить, яким чином концептуалізується феномен тероризму.

Законодавство України при концептуалізації поняття «тероризм» у ст. 1 Закону «Про боротьбу з тероризмом» [5] визначає: «Тероризм – суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства». Для українського

законодавця «тероризм» – це, передусім, практика.

Зрозуміле побоювання суспільства молодій Українській державі, у минулому якої був жорсткий ідеологічний тиск тоталітарного режиму, визнати прямо ідеологічну складову тероризму. Із такою ідеологією потрібно боротися. Свобода слова, яка часто ототожнюється із свободою ідеології, – найважливіше підґрунтя демократії європейського зразка. Але в суспільствах зі сталою демократією боротьба ідеологій жорстко регламентовано переводиться у площину політичної боротьби. У положеннях Закону України «Про боротьбу з тероризмом» простежується перенесення чужої законотворчої практики без урахування ступеня розвитку реальної демократії (наявності певного правового нігілізму в суспільстві). У вказаному законі зроблено спробу віднести поширення ідеології тероризму до практики терористичної діяльності: «терористична діяльність – діяльність, яка охоплює пропаганду і поширення ідеології тероризму».

Термін «пропаганда тероризму» також не визначений вітчизняним законодавством. Лише В. Ф. Антипенко, В. П. Варганов, М. А. Дмитренко, С. І. Качур, В. В. Крутов, В. Г. Пилипчук, В. А. Тимошенко в експериментальному виданні словника основних термінів у сфері боротьби з тероризмом визначають як пропаганду тероризму діяння, що є складовою терористичної діяльності і полягає в публічних закликах до участі в терористичній діяльності, виготовленні і (або) розповсюдженні матеріалів із закликами до участі в терористичній діяльності [7].

Юридична енциклопедія дає таке визначення пропаганди (від лат. *propagare* – поширювати, розповсюджувати): діяльність, що передбачає систематичне поширення, поглиблене роз'яснення соціально-політичних, економічних, правових поглядів, ідей, теорій та забезпечує формування у суспільстві певних настроїв, закріплення у свідомості громадян тих чи інших цінностей, орієнтацій, уявлень з метою максимального розширення кола прибічників відповідно ціннісної

системи. Пропаганда – невід’ємна складова сучасного суспільного життя, причому в умовах формування інформаційного суспільства її можливості неухильно зростають. Розрізняють пропаганду відкриту, коли джерело інформації відоме аудиторії, і таємну, коли справжній носій інформації невідомий або законспірований. Таємна пропаганда широко використовується при підготовці до війни і в ході воєнних дій із метою дезорієнтації та деморалізації противника, а також як засіб ведення психологічної війни. Нерідко за допомогою пропаганди здійснюється маніпулювання свідомістю людей і громадською думкою.

На думку Коростиленка А.В. поняття «пропаганда тероризму» поглинає поняття «поширення ідеології тероризму», але відрізняється від понять «виготовлення і (або) розповсюдження чи зберігання матеріалів із закликами до участі в терористичній діяльності» [7]. Правильнішим буде таке визначення: пропаганда тероризму – публічне неодноразове поширення, поглиблене роз’яснення ідеології тероризму з метою досягнення терористичних цілей.

«Поширення ідеології тероризму» являє собою доведення до населення (розповсюдження) ідеології тероризму. Поширення ідеології тероризму може відбуватися шляхом розповсюдження матеріалів, що її містять, через засоби масової інформації та Інтернет, а також шляхом роздачі, передачі, розклеювання, розсилання поштою чи доведення відповідної інформації під час проведення мітингів, зібрань, лекцій тощо [7].

Аналіз законодавства деяких зарубіжних країн, що регламентує протидію пропаганді та поширенню ідеології тероризму

Пропаганда та поширення ідеології тероризму, як вид терористичної діяльності, спрямовані на створення передумов та сприяння вчиненню злочинів, що одночасно визнані законодавством і

кримінальними правопорушеннями, і видами терористичної діяльності:

- реалізація терористичного акту;
- втягнення у вчинення терористичного акту;
- публічні заклики до вчинення терористичного акту;
- створення терористичної групи чи терористичної організації;
- вербування, озброєння, навчання особи з метою вчинення терористичного акту;
- фінансування тероризму.

Безпосередні причини, впливаючи на свідомість особи, призводять до формування антисупільного ставлення, яке за своїм змістом є сукупністю найбільш стійких антисупільних поглядів, звичок та настроїв, а також потреб, мотиву та мети, які є їхніми відображенням та проявом. Тобто причини впливають на свідомість особи, формуючи мотиви злочину; під впливом мотивів злочину проявляється мета як бажаний результат вчинення злочину; згодом, під впливом мотивів, особа вчиняє злочин. Причини виступають передумовою виникнення мотивів, тобто породжують мотиви у свідомості особи. Відповідно упередження мотивів у свідомості особи може бути досягнуто двома шляхами – усуненням причин та умов, що впливають на свідомість особи, чи нейтралізацією мотивів, які вже встигли сформуватися під впливом певних причин. А відсутність кримінальної відповідальності за пропаганду та поширення ідеології створює підґрунтя для терористичної діяльності на території країни, водночас у населення й терористів формується почуття безкарності за вчинення цієї діяльності.

Необхідно звернути увагу на те, що в деяких демократичних країнах активно відстоюється недопущення криміналізації вказаного виду терористичної діяльності, прикриваючись позицією невтручання держави у права і свободи їхніх громадян. Однак у разі вчинення терористичних актів, що призвели до значних людських жертв у країні, її уряд швидко змінює погляди та приймає рішення про вжиття жорстких

антитерористичних заходів і криміналізацію такої терористичної діяльності.

Отже, держава може й повинна впроваджувати нові види обмежень конституційних прав особи, встановлювати та змінювати порядок їхнього застосування, коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, у тому числі терористичної спрямованості, для захисту життя, здоров'я чи моралі громадян своєї країни, іноземців чи осіб без громадянства або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Тому країни, де щорічно збільшується кількість людських жертв від терористичної діяльності та населення яких може очікувати будь-якої миті вчинення нових приголомшливих терористичних актів, уже не тільки криміналізували пропаганду та поширення ідеології тероризму, а й протидіють указаній терористичній діяльності в межах загальнодержавних програм. Прикладом є кримінальні законодавства Великої Британії, Федеративної Республіки Німеччини, Республіки Узбекистану, Республіки Казахстану, Російської Федерації, Республіки Білорусі, що передбачають відповідальність за виготовлення або розповсюдження матеріалів, які містять ідеологію тероризму.

Необхідно зауважити, що багато з тих, хто проводив активну терористичну діяльність у США, переїхали до Європи, де поповнили лави терористичних організацій. Велика кількість таких структур діяла на півночі Великої Британії під прикриттям ісламських благодійних організацій. Із 2003 року вони почали відкриту агітацію терористичної діяльності серед мусульманського населення цього регіону. Яскравим прикладом такої агітації є події 28 вересня 2003 року, під час яких на центральних вулицях Манчестера були розклеєні рекламні постери, що містили пропаганду «героїзму терористів 11 вересня». На них були

зображені 19 терористів – «чудові дев'ятнадцять», які підірвали башти-близнюки у Нью-Йорку 11 вересня 2001 року. Також на постерах було розміщено цитату Усами Бен-Ладена: «Вони були хлопцями, які вірили в їхнього Алаха, і ми зміцнили їх на цьому шляху». Частково, за допомогою таких пропагандистських акцій, терористам вдалося зібрати своїх прихильників на загальну політичну конференцію, присвячену роковинам подій 11 вересня у США. Конференція, на яку приїхали представники Лондона, Брістоля, Нью-Касла, Глазго та інших міст Королівства, пройшла у вересні 2003 року в Бірмінгемі – другому за чисельністю місті країни. Її організатором виступила офіційно зареєстрована в країні структура терористичного напрямку – Аль Мухаджурун (Al Muhaajiroun). Учасники цієї конференції висловилися за «необхідність боротьби із західною цивілізацією всіма існуючими методами».

Протягом 2003 року серед членів мусульманської громади Британії популярними стали ідеї руху «Хамас». Зокрема редакція часопису цієї організації під назвою «Мусульманська Палестина» (Filisteen al Muslima) розпочала друкувати печатну продукцію в Лондоні, а в листопаді 2003 року її діяльністю зацікавився Скотланд-Ярд. Як з'ясувалося, цей щомісячний часопис розсилався із лондонського офісу в усі країни світу й містив статті терористів-смертників та заклики до розправи над євреями та британцями.

Згідно із Законом Великої Британії «По боротьбі з тероризмом» від 2000 року визнавалося терористичним злочином повідомлення неправдивої інформації про терористичні акти, особисте поширення інформації про терористичні акти, а також залякування громадян шляхом надсилання поштою будь-яких речовин із метою змусити інших думати, що ця речовина є отруйною. Отже, законодавство Великої Британії, не маючи кодифікованого кримінального законодавства, у спеціальних законах усе більше акцентувало увагу на понятійному апараті тероризму,

у тому числі на «поширенні інформації про терористичні акти». Однак законодавство Великої Британії, на нашу думку, не можна брати за взірць, адже в цій державі протягом останніх років відбувалися численні терористичні акти, тому є сумніви щодо дієвості законодавства Об'єднаного Королівства у сфері антитерористичної діяльності [7].

Французький законодавець відмовляється трактувати тероризм як політичну акцію, щоб винні у скоєнні терористичних актів не могли скористатися можливістю набутти статусу політичного злочинця. Отже, у французькому праві не існує спеціального інкримінування тероризму. Є низка протиправних діянь, здійснених за певних умов, що можуть бути віднесені до терактів. У французькому кримінальному законодавстві питанню протидії тероризму присвячений розділ 2 «Про тероризм» Кримінального кодексу та застосований принцип, відповідно до якого тероризм не розглядається як окремий злочин і відповідні санкції не встановлюються. Натомість, у разі здійснення закріплених у кодексі злочинів до правопорушника застосовується суворіше покарання, якщо злочинні дії вчинено з терористичною метою. Злочинами терористичного характеру відповідно до ст. 421¹ КК Франції є також крадіжка й розбійне вимагання, якщо їхньою метою є серйозне порушення громадського порядку шляхом залякування або терору.

Слід зауважити, що за французьким кримінальним законом до відповідальності за злочини притягуються й юридичні особи, що не виключає притягнення й фізичних осіб. У ст. 121² Кримінального кодексу Франції закріплено: «Юридичні особи, за виключенням держави, підлягають кримінальній відповідальності відповідно до положень статей з 121⁴ по 121⁷ та у випадках, передбачених законом чи регламентом, за злочинні діяння, скоєні на їх користь органами чи представниками юридичної особи. Однак органи місцевого самоврядування та їх об'єднання підлягають кримінальній відповідальності тільки за злочинні діяння, скоєні ними при виконанні

делегованих повноважень у сфері державної служби. Кримінальна відповідальність юридичних осіб не виключає кримінальної відповідальності для фізичних осіб – виконавців чи співучасників тих самих діянь».

У Кримінальному кодексі ФРН немає визначення поняття тероризму. Німеччина, як і більшість західних країн, пішла шляхом перерахування діянь, віднесених до терористичних злочинів. Для ефективного раннього кримінально-правового впливу на терористичні прояви в КК ФРН Законом «Про боротьбу з тероризмом» від 19 грудня 1986 року було введено норму (§ 130a) «Підведення до скоєння злочинів». За цією нормою такого роду підведення існує тоді, коли особа поширює, публічно виставляє, рекламує або іншим чином робить доступним твір, який за своїм змістом призначений для формування в іншої людини готовності скоїти той чи інший із злочинів, які порушують громадський спокій. До цієї категорії злочинів належать злочини, вказані в § 129a КК ФРН, а також масові заворушення; спричинення тяжких тілесних ушкоджень (включаючи отруєння); викрадення людей для вивозу за кордон або поневолення; розбій і розбійне вимагання; умисне вивільнення іонізуючих променів; створення загрози безпеці дорожнього транспорту; руйнування телекомунікаційних споруд; умисне пошкодження важливих для забезпечення суспільних потреб споруд (дамб, водопроводів, мостів, захисних пристроїв, шлюзів, транспортних шляхів і т. п.).

У Кримінальному кодексі Іспанії статті 571–580 містяться в главі 5 «Про володіння, торгівлю та зберігання зброї, боєприпасів чи вибухових речовин та про тероризм» розділу 22 «Злочини проти громадського порядку».

У п'ятому розділі «Злочини проти громадського порядку» Кримінального кодексу Туреччини ст. 312/a визначається відповідальність за публічне залякування народу з метою виклику в

нього страху, занепокоєння та паніки в очікуванні загрози для життя, здоров'я або майна. Статтею 313 визначена відповідальність осіб, які створили або вступили в організацію для вчинення злочинів, спрямованих на виклик страху, занепокоєння та паніки серед народу, або досягнення мети, пов'язаної з політичними чи соціальними поглядами, або злочинів, спрямованих проти суспільного благополуччя, вчинення навмисних убивств, пограбувань, викрадань людей.

Велику увагу проблемі терористичної загрози приділяє США. Так, після подій 11 вересня 2001 року Конгрес США прийняв «Закон про забезпечення всеосяжного механізму для припинення й перешкоджання тероризму» (Provide Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act – PATRIOT), відомий як «США Петріот Акт 2001» (повна його назва – «Акт 2001 р., який згуртовує та зміцнює Америку забезпеченням, належними засобами, які потрібні для припинення та протидії тероризму»). У ньому передбачені жорсткіші санкції за вчинення злочинів, що належать до категорії «пов'язаних з тероризмом». Закон надав правоохоронним і фінансовим контрольним органам більше повноважень у боротьбі з тероризмом.

14 лютого 2003 року президент США затвердив Національну стратегію США по боротьбі з тероризмом. Згідно з документом основними напрямками боротьби є виявлення та нейтралізація загроз міжнародного тероризму за межами країни, визначення основних шляхів запобігання діяльності міжнародних терористичних організацій, а також ідеологічне забезпечення перемоги США в антитерористичних операціях. Для досягнення успіху за цими напрямками, зокрема, передбачається:

- виявлення та знищення каналів фінансування і матеріальної підтримки міжнародних терористичних організацій із залученням правоохоронних органів, спецслужб, збройних сил, а також використання дипломатичних, економічних, інформаційних засобів впливу;

- здійснення впливу на країни, які підтримують діяльність терористичних та екстремістських організацій, із подальшим наданням політичної підтримки та фінансової допомоги урядам цих країн у створенні ефективних інструментів, необхідних для ліквідації терористичних осередків;

- забезпечення дотримання міжнародною спільнотою вимог резолюцій та конвенцій і протоколів ООН щодо запобігання отриманню терористами допомоги, підтримки та притулку;

- активізація міжнародної діяльності в напрямі вироблення нових механізмів забезпечення регіональної та міжнародної безпеки на тлі зростання загрози тероризму.

У Сполучених Штатах Америки прийнято низку антитерористичних законів, якими вводяться значні обмеження прав і свобод особи. Наприклад, у 2006 році прийнято Закон США «Про військові комісії» (The Military Commissions Act of 2006). Цей закон передбачає створення у складі Збройних сил США військових комісій, до сфери компетенції яких належать проведення досудового розслідування, судовий розгляд справ та винесення вироків іноземним громадянам, затриманим за підозрою в причетності до терористичної діяльності у ході військових антитерористичних операцій ЗС США. Новий закон в окремих випадках дозволяє використання під час суду як доказів свідчень, отриманих у результаті застосування так званих «спеціальних прийомів та методів допиту». Характерним для цієї країни є підхід до боротьби з тероризмом не як до суто поліцейської діяльності, а вже як масштабної війни з цим явищем, яка передбачає проведення широкого кола різнопланових заходів, дія яких виходить за межі кордонів США.

У Канаді за ініціативою уряду розроблене нове антитерористичне законодавство, яке передбачає розширення повноважень органів влади щодо затримання іноземних громадян, підозрюваних у причетності до тероризму, без висунення звинувачень та доказів проти них. За деякими

даними, сьогодні дозвіл, підписаний двома членами уряду, дає право утримувати підозрюваного протягом необмеженого терміну без висунення обвинувачення.

Отже, заради забезпечення ефективності протидії тероризму провідні країни світу впроваджують жорсткі заходи, нерідко поступаючись такими здобутками демократії як право громадян на свободу і особисту недоторканність, таємницю особистого життя, телефонних переговорів, кореспонденції і навіть право на життя.

Однак інколи законодавчо визначаються занадто жорсткі заходи. Прикладом є Німеччина, де в січні 2005 року був прийнятий антитерористичний Закон «Про безпеку повітряного простору», який надавав військово-повітряним силам країни право збивати пасажирські літаки в разі їх захоплення терористами. На щастя, під впливом жорсткої критики з боку деяких політичних сил і правозахисних організацій Німеччини 15 лютого 2006 року Федеральний конституційний суд ФРН визнав його нелегітимним.

На відміну від України, на пострадянському просторі проблемі криміналізації пропаганди й поширення ідеології тероризму свого часу приділили належну увагу.

Так, Кримінальний кодекс Республіки Казахстану містить ст. 233¹ «Пропаганда тероризму або публічні заклики до вчинення актів тероризму», в якій зазначено:

«1. Пропаганда тероризму або публічні заклики до вчинення акту тероризму, а також поширення матеріалів вказаного змісту, – караються позбавленням волі на строк до п'яти років.

2. Ті самі дії, вчинені особою з використанням свого службового становища або керівником громадського об'єднання, або з використанням засобів масової інформації, – караються позбавленням волі на строк до восьми років».

Кримінальний кодекс Республіки Узбекистану у ст. 244¹

передбачає відповідальність за виготовлення або розповсюдження матеріалів, які містять загрозу суспільній безпеці та громадському порядку, а саме: за виготовлення або зберігання з метою розповсюдження чи поширення в будь-якій формі відомостей, матеріалів, що містять ідеї релігійного екстремізму, сепаратизму і фундаменталізму, заклики до погромів або насильницького виселення громадян, або які спрямовані на створення паніки серед населення. Залежно від кваліфікуючих ознак такий злочин карається:

- штрафом від 200 до 400 мінімальних розмірів заробітної плати (найменша санкція);
- позбавленням волі на строк до 8 років (найтяжча санкція).

У Кримінальному кодексі Республіки Білорусі закріплено:

«Стаття 361. Заклики до дій, спрямованих на шкоду зовнішній безпеці Республіки Білорусі, її суверенітету, територіальній недоторканності, національній безпеці і обороноздатності.

1. Публічні заклики до захоплення державної влади або насильницької зміни конституційного ладу Республіки Білорусі, або зради державі, або здійснення акту тероризму або диверсії, або здійснення інших дій на шкоду зовнішній безпеці Республіки Білорусі, її суверенітету, територіальній недоторканності, національній безпеці й обороноздатності або поширення матеріалів, що містять такі заклики, – караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Заклики, звернені до іноземної держави, іноземної або міжнародної організації, вчинити дії на шкоду зовнішній безпеці Республіки Білорусі, її суверенітету, територіальній недоторканності, національній безпеці й обороноздатності або поширення матеріалів, що містять такі заклики, за відсутності ознак тяжчого злочину, – караються арештом на строк до шести місяців або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, удосконалені використанням засобів масової інформації, – караються позбавленням волі на термін від двох до п'яти років».

У Республіці Вірменії 18 квітня 2003 року прийнято новий Кримінальний кодекс, яким у ст. 217 «Тероризм» посилено відповідальність за скоєння терористичних актів.

Уряд Республіки Азербайджану також затвердив зміни до Кримінального кодексу, якими змінений термін покарання за терористичні акти з 15 років до довічного ув'язнення .

У зв'язку зі збільшенням кількості терористичних актів та потерпілих від них осіб, факторів виникнення та поширення тероризму в Росії у 2006 році були внесені зміни до Кримінального кодексу РФ. Так, ст. 205.2 (введена Федеральним законом від 27.07.2006 № 153-ФЗ) «Публичные призывы к осуществлению террористической деятельности или публичное оправдание терроризма» визначає кримінальну відповідальність за публічні заклики до здійснення саме терористичної діяльності або за публічну заяву про визнання ідеології та практики тероризму правильними, які потребують підтримки й наслідування.

Російське законодавство криміналізувало в самостійний склад злочину такий вид терористичної діяльності як пропаганда й поширення ідеології тероризму, що дало змогу ефективно використовувати це при визначенні основних завдань протидії тероризму в Концепції протидії тероризму РФ від 5 жовтня 2009 року.

Було розглянуто як позитивні, так і негативні уроки системної протидії ідеології тероризму Російською Федерацією. На державному рівні визнали, що тероризм породжується екстремістською ідеологією, пропагандою й агітацією поряд із кризовими соціально-економічними умовами. Наслідком цього стало визнання в «Концепції протидії тероризму в Російській Федерації», затвердженій 5 жовтня 2009 року, такої загрози національній безпеці країни як «посилення впливу різних

політичних факторів на виникнення й поширення тероризму», що є основною тенденцією сучасного тероризму.

До найважливіших зовнішніх факторів, що сприяють виникненню й поширенню тероризму, були віднесені:

«— наявність теологічних навчальних закладів, що поширюють ідеологію релігійного екстремізму;

— поширення ідей тероризму й екстремізму через інформаційно-телекомунікаційну мережу Інтернет і засоби масової інформації;

— зацікавленість суб'єктів терористичної діяльності у широкому висвітленні своєї діяльності в засобах масової інформації з метою одержання найбільшого суспільного резонансу;

— відсутність єдиного антитерористичного інформаційного простору на міжнародному й національному рівнях».

Проаналізувавши зазначене, можна зробити висновок про те, що, незважаючи на складнощі процесу протидії тероризму на етапі його попередження (профілактики), необхідно, щоб підхід до вирішення цього питання був своєчасним, концептуальним та системним, особливо у сфері протидії пропаганді та поширенню ідеології тероризму.

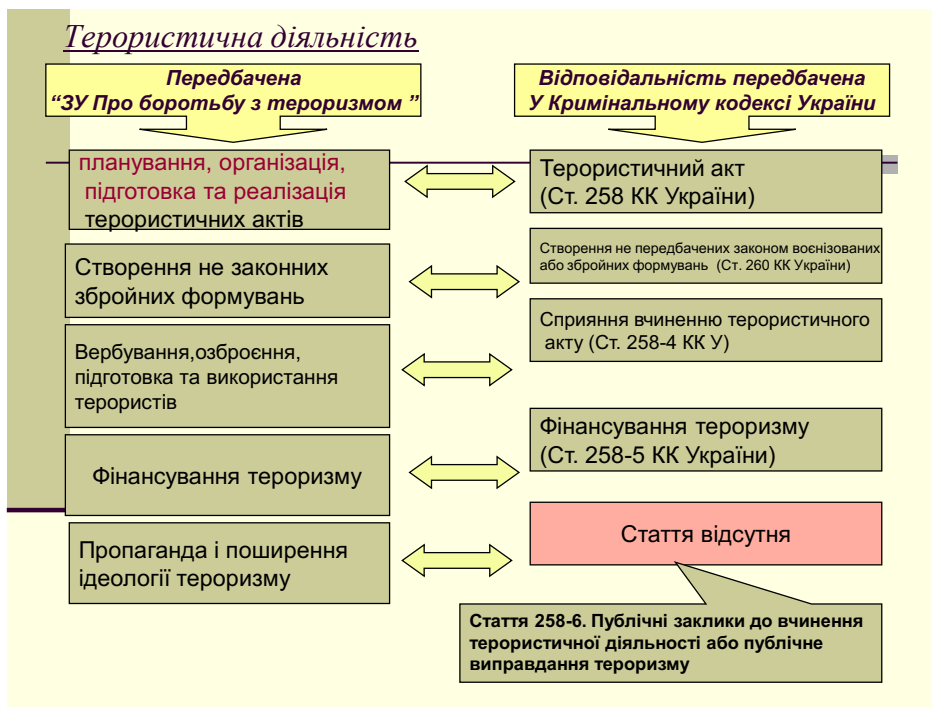
Нормативно-правова регламентація протидії пропаганді та поширенню ідеології тероризму в Україні

Згідно з положенням ст.1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 № 638-IV *боротьба з тероризмом — це діяльність щодо запобігання, виявлення, припинення, мінімізації наслідків терористичної діяльності* [5].

Розглянемо принципи боротьби з тероризмом:

Боротьба з тероризмом ґрунтується на принципах:

- 1) **законності** та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина;
- 2) **комплексного** використання з цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей;
- 3) пріоритетності **попереджувальних** заходів;
- 4) **невідворотності** покарання за участь у терористичній діяльності;
- 5) пріоритетності **захисту життя** і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності;
- 6) поєднання **гласних і негласних** методів боротьби з тероризмом;
- 7) **нерозголошення** відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників;
- 8) **єдиначальності** в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій.

У прийнятих останнім часом міжнародних конвенціях, присвячених проблемам боротьби з тероризмом, намітилася чітка тенденція до розширення сфери кримінально-правової заборони відносно будь-яких терористичних проявів і встановлення все більшої кількості спеціальних кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за ті чи інші конкретні види терористичної діяльності. Особливо примітною стала Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму (Варшава, 16 травня 2005 р.).

У зв’язку з ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання

тероризму був прийнятий Закон України від 21 вересня 2006 р. № 170-V «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму», яким було постановлено частини четверту та п'яту ст. 258 КК виключити і доповнити Кодекс статтями 258¹ («Втягнення у вчинення терористичного акту»), 258² («Публічні заклики до вчинення терористичного акту»), 258³ («Створення терористичної групи чи терористичної організації»), 258⁴ («Сприяння вчиненню терористичного акту»).

Акцентуємо увагу, що у вказаних нових статтях КК України помилково використовується вузьке для українського законодавства поняття «терористичний акт», тоді як у Конвенції Ради Європи йдеться про запобігання тероризму, терористичній діяльності та терористичним злочинам. Так, Законом України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що терміном «терористичний акт» охоплюються лише ті дії, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України, хоча він є складовою частиною більш широкого поняття – «терористична діяльність». А «терористична діяльність» включає в себе як злочини терористичної спрямованості, так і сприяння таким діям у будь-якому вигляді: створення терористичної групи чи терористичної організації, фінансування терористичної діяльності, підготовку терористів, пропаганду і поширення ідеології тероризму тощо.

Поняття «пропаганда тероризму» і «поширення ідеології тероризму» у прийнятих статтях КК України знову не були визначені, за скоєння вказаного терористичного діяння не було передбачено кримінальної відповідальності. Це веде до подальших юридичних колізій, ускладнює організацію контррозвідувальної діяльності та зменшує ефективність роботи упереджувальних заходів протидії терористичній діяльності.

Так, після прийняття 18 травня 2010 року у новій редакції Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів,

одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» КК України був доповнений статтею 258-5 «Фінансування тероризму»:

Фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, сприяння вчинення терористичного акту, створення терористичної групи (організації), – караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до двох років та з конфіскацією майна.

Враховуючи наведені у ст.1 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» визначення основних термінів:

- терорист – особа, яка бере участь у терористичній діяльності;
- терористична організація – стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності;
- терористична діяльність – діяльність, яка охоплює пропаганду і поширення ідеології тероризму,

а також враховуючи, що такий вид терористичної діяльності як пропаганда й поширення ідеології тероризму не криміналізований й відповідальність за вказані дії не визначено ні кримінальним, ні адміністративним кодексами, дану статтю можливо трактувати наступним чином:

«Фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремої особи, яка бере участь у терористичній діяльності – пропаганді і поширенні ідеології тероризму (що не є кримінальним злочином!) караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років!?».

Статтю 258-3 КК України «Створення терористичної групи чи терористичної організації» можливо трактувати таким чином: «Створення

терористичної організації (стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності – пропаганди та поширення ідеології тероризму), керівництво такою організацією або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної організації – караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років».

Комплексне ознайомлення зі статтями 258-3, 258-5 КК України свідчить, що вони не відповідають повною мірою ні Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму, ні іншим конвенціям; крім того, вони не тільки не усувають тих протиріч, які існували раніше в антитерористичному законодавстві, але й породили нові протиріччя та неузгодженості як із кримінально-правовими нормами, так і з нормами інших галузей права.

З урахуванням подій, що відбуваються у світі, у тому числі на Сході України, 28 жовтня 2015 року у м. Страсбург від імені України підписано Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму (2005р.), який передбачає криміналізацію окремих злочинних діянь терористичного характеру.

Зважаючи на важливість зазначеного правового інструменту в міжнародних зусиллях у боротьбі з тероризмом та потребу здійснення внутрішньодержавних процедур, необхідних для набрання ним чинності для України, суб'єктами законодавчої ініціативи розпочата розробка пропозиції щодо внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів та інших законодавчих актів України, необхідних для імплементації положень згаданого міжнародного правового акту.

Метою Додаткового протоколу є доповнення Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму положеннями стосовно криміналізації діянь, описаних у статтях 2-6 цього протоколу.

Стаття 4 Додаткового протоколу пропонує криміналізацію виїзду за

кордон з терористичною метою, вказуючи, що «виїзд за кордон з терористичною метою» означає виїзд особи до держави, громадянином якої вона не є і яка не є місцем постійного проживання такої особи, з метою вчинення, сприяння або участі у терористичному злочині, чи здійснення або проходження навчання тероризму. Вважаємо, що така новела також повинна бути реалізована у Кримінальному кодексі України шляхом доповнення його змісту новою окремою статтею про відповідальність за виїзд за кордон з терористичною метою.

У статті 5-6 Протоколу визначено:

«Стаття 5

Фінансування виїзду за кордон з терористичною метою

1. Для цілей цього Протоколу, «фінансування виїзду за кордон з метою терористичної діяльності» означає надання або збір коштів будь-яким способом, прямо чи опосередковано, у повному розмірі або частково, що дає змогу будь-якій особі виїхати за кордон з метою терористичної діяльності, як визначено у пункті 1 статті 4 цього Протоколу, усвідомлюючи, що ці кошти повністю або частково призначені для використання з цією метою.

2. Кожна Сторона вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для визнання відповідно до національного законодавства, вчиненого незаконно та умисно «фінансування виїзду за кордон з метою терористичної діяльності», яке визначене у пункті 1, кримінальним злочином.

Стаття 6

Організація чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою терористичної діяльності

1. Для цілей цього Протоколу «організація чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою терористичною діяльності» означає будь-яку дію, спрямовану на організацію або сприяння, що допомагає будь-якій особі у виїзді за кордон з метою терористичної діяльності, як

визначено в пункті 1 статті 4 цього Протоколу, усвідомлюючи, що така допомога слугує терористичним цілям.

2. Кожна Сторона вживає таких заходів, які можуть бути необхідними для визнання відповідно до національного законодавства, вчиненої незаконно та умисно «організації чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою терористичної діяльності», яка визначена в пункті 1, кримінальним злочином». Відповідно змісту, Стаття 5 Протоколу вказує на необхідність криміналізації фінансування виїзду за кордон з метою терористичної діяльності. Для імплементації цих положень відсутня необхідність доповнення КК України якоюсь новою статтею, бо достатньо буде з урахуванням положень ст. 5 Протоколу вдосконалити конструкцію ст. 258-5 КК України, що передбачає відповідальність за фінансування тероризму.

Таким же чином доцільно здійснити імплементацію положень, що містяться у ст. 6 цього Протоколу стосовно криміналізації таких діянь як організація чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою терористичної діяльності, а саме, з урахуванням цих положень вдосконалити конструкцію ст. 258-4 КК та передбачити відповідальність за сприяння тероризму, а не тільки за сприяння вчиненню терористичного акту.

Тут слід зауважити, що у статтях 258-1, 258-2, 258-4 КК України всупереч положенням Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму та Додаткового протоколу помилково використовується вкрай вузький термін «терористичний акт», тоді як у зазначених міжнародних документах йдеться про «терористичні злочини» та «терористичну діяльність». Тому необхідно у вказаних статтях КК України термін «терористичний акт» змінити на термін «терористичний злочин», оскільки відповідно до чинного КК України терміном «терористичний акт» охоплюються лише ті діяння, які передбачені ст. 258 КК, тоді як коло терористичних злочинів не вичерпується лише терористичними

актами і включає багато інших злочинів, вчинених з терористичною метою, на що прямо вказується у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638 – IV (визначення тероризму та терористичного акту). Але й у цьому Законі при визначенні тероризму залишаються поза увагою багато інших терористичних діянь, як криміналізованих, так і некриміналізованих. Тому у визначенні видів терористичної діяльності, що міститься у ст. 1 цього Закону, термін «терористичні акти» необхідно змінити на термін «терористичні діяння», тобто на ще більш широкий термін, ніж «терористичні злочини», оскільки цей Закон спрямований на протидію не тільки криміналізованим, але й некриміналізованим терористичним діянням.

Одними з таких некриміналізованих діянь є пропаганда і поширення ідеології тероризму, яке визначене статтею 1 указанного Закону як вид терористичної діяльності. Однак, відсутність у КК України окремого складу злочину, який передбачав би відповідальність за пропаганду і поширення ідеології тероризму навряд чи можна вважати оптимальним варіантом. Таке становище перш за все породжує суперечливості у кримінальному законі, оскільки, наприклад, фінансування пропаганди і поширення ідеології тероризму згідно зі ст. 258-5 КК тягне кримінальну відповідальність, а саме профінансоване терористичне діяння не є кримінально караним.

Також, при імплементації положень статей 5 та 6 згаданого міжнародного договору повинна визначатись відповідальність за фінансування виїзду за кордон та за організацію чи сприяння іншим способом виїзду за кордон з метою вчинення будь-яких видів терористичної діяльності, крім пропаганди і поширення ідеології тероризму. Тобто, особа, яка буде фінансувати виїзд за кордон чи організовувати, сприяти іншим способом виїзду за кордон з метою пропаганди та поширення ідеології тероризму не буде притягнута до кримінальної відповідальності. У той же час, особа, що безпосередньо

буде вчиняти однин із видів терористичної діяльності – пропаганду та поширення ідеології тероризму, також уникне будь-якої відповідальності, як кримінальної, так і адміністративної. Указане суперечить принципу боротьби з тероризмом, визначеному у статті 3 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» - невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності.

Враховуючи, що тероризм – одне із найбільш небезпечних явищ сучасності, за терористичну діяльність, яка охоплює пропаганду і поширення ідеології тероризму і направлена на підлив національних інтересів, порушення громадської безпеки, повинна встановлюватися кримінальна відповідальність. Її криміналізація надасть змогу не тільки усунути протиріччя у національному законодавстві, а й створить умови до внесення змін у КК України щодо переходу у диспозиціях статей від понять «терористичний акт» до «терористичної діяльності», тобто привести у відповідність до міжнародних конвенцій.

У контексті розгляду питання складу протиправного діяння – поширення ідеології тероризму згадаємо точку зору українського науковця В. Антипенка з цього приводу: «Слід відмітити, що значення складу злочину як інституту кримінального права визначається його соціально-політичним і правовим змістом. Склад тероризму як конкретного злочину передбачає виконання важливої функції по встановленню підстав кримінальної відповідальності та можливість призначення заходів кримінально-правового характеру. Він забезпечує єдність застосування міжнародного законодавства, правильну кваліфікацію тероризму, є гарантом від безпідставного приводу осіб до кримінальної відповідальності, обмежує кримінальну відповідальність в рамках скоєного».

На сьогодні правові підстави протидії пропаганді та поширенню ідеології тероризму закріплені на законодавчому рівні лише у Законах України «Про боротьбу з тероризмом» та «Про Службу безпеки України»,

тому надзвичайно актуальним є комплексне дослідження проблематики протидії даному виду терористичної діяльності, в тому числі й з метою визначення кримінальної відповідальності за це протиправне діяння.

Не зважаючи на значні здобутки українських науковців у цій сфері, залишається невирішеною низка питань, пов'язаних із протидією пропаганді та поширенню ідеології тероризму в розрізі гармонізації національного законодавства до світового, створення компетентними державними органами відповідної системи безпеки та безумовно пов'язаних із кримінально-правовою оцінкою даних діянь. Тому існує необхідність доктринального тлумачення змісту цієї правової норми.

Для пропаганди й поширення ідеології тероризму характерним є те, що ця протиправна діяльність тісно пов'язана та передуює злочинам терористичної спрямованості, по суті, вона «обслуговує» ці злочини, ідеологічно обґрунтовує їх вчинення. «При аналізі ж злочинів терористичної спрямованості дослідники зазвичай звертають увагу на те, що це, в першу чергу, складні багатооб'єктні злочини, які посягають одночасно на громадську безпеку, нормальне функціонування органів влади, життя й здоров'я громадян тощо. Також слід наголосити, що тероризм належить до категорії складних злочинів, у яких посягання на один об'єкт (громадську безпеку) слугує способом завдання шкоди іншому об'єкту – основному, тобто, виходячи з обставин самого діяння терористичної спрямованості, порушення громадської безпеки виступає для терористів хоча і першочерговою, але фактично не основною, а допоміжною дією, засобом посягання на інший об'єкт у складному (складеному) злочині. А в таких випадках спосіб є додатковою, допоміжною дією, що забезпечує здійснення основної дії і в межах останньої виконує властиву йому функцію – забезпечення виконання основної дії, з якою він внутрішньо пов'язаний, створює з ним нерозривну єдність».

В. Ємельянов у розрізі вирішення питання об'єкта тероризму

наголошує: «громадська безпека виступає як об'єкт в усіх, без винятку, випадках вчинення актів тероризму та інших злочинів терористичного характеру, і незалежно від того, як ознаки цих діянь сформульовані в законі і в яких главах КК розташовані їх склади, громадська безпека є тим стрижневим (або наскрізним) об'єктом, котрий одночасно з особливостями об'єктивної та суб'єктивної сторони діяння, дозволяє об'єднати їх в категорію злочинів терористичного характеру».

На думку автора, визнання громадської безпеки основним об'єктом пропаганди та поширення ідеології тероризму є найбільш прийнятним і оптимальним варіантом для теорії, а особливо практики боротьби зі злочинами терористичної спрямованості. Такий підхід дозволяє сконструювати новий склад злочину, який передбачав би кримінальну відповідальність за пропаганду та поширення ідеології тероризму.

Об'єктивна сторона злочину або кримінального проступку – це зовнішній бік (зовнішній вираз), що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням та суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, а також вибірково застосованими засобами вчинення злочину. Ці ознаки притаманні будь-якому злочину як явищу реальної дійсності. Вони мають місце завжди і в усіх випадках, коли вчинюється злочин.

Розгляд об'єктивної сторони пропаганди та поширення ідеології тероризму не можливий без її деталізації, а також без аналізу диспозиції нового варіанту ст. 258-2 КК України, зміст якої у подальших розділах монографії буде запропонований автором.

Поняття «діяння» містить у собі дві форми поведінки особи, яка вчиняє злочин, – дію та бездіяльність. Слід наголосити, що переважна більшість злочинів вчинюється дією. Це, наприклад, такі злочини як: державна зрада (ст. 111 КК), зґвалтування (ст. 152 КК), грабіж (ст. 186 КК), розбій (ст. 187), контрабанда (ст. 201 КК) бандитизм (ст. 257 КК),

незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК) і багато інших. Пропаганда та поширення ідеології тероризму відноситься до злочинів, які, як правило, може відбуватися завдяки дії.

Вітчизняні науковці, зокрема, вважають, що в одних випадках особа, яка пропагує або поширює ідеологію тероризму, безпосередньо може контролювати і процес терористичної дії, будучи одночасно організатором, виконавцем, підбурювачем при вчиненні будь-якого злочину терористичної спрямованості, або ж здійснювати одночасно створення організованої терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або бути учасником такої групи чи організації. Тут дії третіх осіб органічно поєднані з діями винної особи, що здійснює пропаганду чи поширення ідеології тероризму, і входять у зміст її дії. В інших випадках, коли особа пропагує чи поширює ідеологію тероризму без якогось втручання в подальший хід подій і не проявляє ніякої зацікавленості в тому чи іншому результаті терористичної діяльності, дія винної особи закінчується тільки вказаним видом діяльності і знаходиться у причинному зв'язку з наслідками злочинів терористичної спрямованості, оскільки людина направляє на терористичний шлях. Можливий і третій, проміжний варіант, коли винна особа використовує терористичну діяльність, що пропагується нею, для досягнення власних політичних, економічних, релігійних та інших цілей, не будучи організатором, співвиконавцем, підбурювачем злочину терористичної спрямованості або творцем, керівником чи учасником організованої терористичної групи чи терористичної організації, тобто коли терористична діяльність третіх осіб здійснюється в унісон з її амбіційними планами. Такий варіант є найбільш вірогідним при зрощуванні організованої злочинності з тероризмом, і тут поведінка третіх осіб, на дії яких розраховує винна особа як на засіб доведення до вигідного для неї результату, безперечно, враховується цією особою, а тому і входить у зміст її дії.

Бездіяльність у кримінальному праві розуміється як суспільно небезпечна вольова пасивна поведінка особи, що полягає у невиконанні того діяння, яке особа повинна була і могла виконати чи попередити настання суспільно небезпечного наслідку. Вказана форма «діяння» має кримінально-правове значення за умови, що вона є протиправною. Як виняток, бездіяльність як форма поширення ідеології тероризму може мати місце у випадку, коли, наприклад, започатковане відповідно до законодавства на договірних засадах поширення відповідної інформації, завдяки бездіяльності посадового суб'єкта, який надає дозвіл на її розповсюдження, не зупиняється після того, як останній став обізнаний про те, що поширювані матеріали містять ідеологію тероризму.

Розгляд об'єктивної сторони пропаганди та поширення ідеології тероризму не можливий без розгляду форм та видів її вчинення. Спираючись на те, що сам факт існування осіб, груп осіб чи організацій, які пропагують чи поширюють ідеологію тероризму й мають за мету вчинення терористичних діянь, вказаний вид діяльності «зазіхає» не тільки на громадську безпеку, а на весь спектр життєдіяльності громадянського суспільства та являє собою катастрофічну небезпеку для людства в цілому, формує передумови настання інших суспільно небезпечних наслідків.

Необхідно наголосити, що за поширення ідеології тероризму та пропаганду тероризму повинна наставати кримінальна відповідальність (у разі криміналізації цієї діяльності) при наявності спеціальної мети – досягненні злочинних цілей.

Пропаганда тероризму може вестися у формах системного, поглибленого роз'яснення населенню ідеології тероризму.

Публічне виправдання тероризму – публічна заява про визнання ідеології і практики тероризму правильними та такими, що потребують підтримки і наслідування (авт.).

Публічні заклики до участі в терористичній діяльності – відкриті

звернення до значного кола осіб, в яких висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення схилити певну кількість осіб до вчинення терористичної діяльності (авт.).

Публічні заклики до вчинення терористичної діяльності відрізняються від публічних закликів до вчинення терористичного акту (ст. 258-2) тим, що відповідний вплив спрямований не на конкретну особу та вчинення саме терористичного акту, а на невизначене коло осіб і вчинення принаймні одного із видів терористичної діяльності (ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»). Особа, що закликає, своїми діями намагається справити відповідний вплив й добитися вчинення терористичної діяльності багатьма учасниками, пропагує тероризм як спосіб досягнення індивідуальних або колективних цілей.

У частині 2 статті 109 Кримінального кодексу України «Публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади, а також розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій» законодавець для визначення злочину та покарання, що застосовуються до осіб, що його вчинили, використовує термін «публічні заклики», які передбачають хоча б одне відкрите звернення до невизначеного, але значного кола осіб, в якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом поширення їх серед населення чи його окремих категорій схилити певну кількість осіб до певних дій. Якщо такі заклики звернені до конкретної особи, вони кваліфікуються як підбурювання до вчинення терористичної діяльності. Публічність є оціночною ознакою, і питання про її наявність має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням часу, місця, обстановки здійснення закликів тощо. Наприклад, публічними завжди є заклики, зроблені під час зборів, демонстрацій, мітингів, пікетувань, походів, інших подібних заходів та акцій. Разом із тим, на нашу думку, з метою уникнення протиріч, замість нечіткої фрази

«невизначеного, але значного кола осіб», необхідно вказувати конкретну кількість, наприклад: «п'ять і більше осіб».

Одиничний факт висловлення відповідних ідей двом особам не може розглядатися як публічні заклики.

Розповсюдження матеріалів – це дії, метою яких є доведення змісту матеріалів до відома багатьох людей.

Для кваліфікації цієї дії має значення спосіб публічних закликів та розповсюдження матеріалів. Публічні заклики можуть мати місце на мітингу, зібранні тощо, а розповсюдження матеріалів – здійснюватися шляхом підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках для оголошень, розсилання листів певним групам адресатів тощо.

Слід погодитись з авторами, які визначають матеріали як письмові чи зафіксовані на іншому носіїв інформації (дискеті, аудіо чи відео) звернення, листівки, плакати, газети, журнали тощо – тут виступають засобами вчинення певних дій. Але вони вважають, що законодавець використовує цей термін у множині.

Враховуючи тяжкий характер, обставини вчинення, мету терористичної діяльності, розповсюдження одного примірника матеріалу, у якому пропагандується тероризм, є протизаконною діяльністю, за вчинення якої повинна, відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», наступати покарання.

Розповсюдження матеріалів є закінченою дією з моменту, коли хоча б один примірник указаних матеріалів потрапив до адресатів.

Виготовлення матеріалів охоплює як авторство (створення текстів, сюжетів, виготовлення оригіналів), так і тиражування чи розмноження відповідної продукції.

Зберігання означає утримання матеріалів, які згодом мають бути розповсюдженими, у цілості – недопущення пошкодження таких матеріалів внаслідок дії природних чи технічних факторів, убезпечення

їх від сторонніх осіб.

Виготовлення і зберігання матеріалів, що містять ідеологію тероризму, без мети їх розповсюдження не утворює складу терористичної діяльності.

Наступним для аналізу елементом складу злочину є суб'єктивна сторона. Суб'єктивна сторона складу злочину являє собою психологічний зміст злочину, його внутрішню (у відношенні до об'єктивної сторони) сторону. Вона нерозривно пов'язана з іншими елементами складу злочину, оскільки у психіці суб'єкта знаходять відображення усі об'єктивні якості злочинного діяння. В юридичній літературі суб'єктивна сторона складу злочину визначається як внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків.

Тобто вважаємо, що суб'єктивна сторона пропаганди і поширенню ідеології тероризму характеризується умислом. Виготовлення чи зберігання матеріалів, що містять такі відомості, характеризується прямим умислом і спеціальною метою – подальшого розповсюдження зазначених матеріалів.

Кваліфікованим видом пропаганди і поширення ідеології тероризму є доведення до людей інформації, що роз'яснює ідеологію тероризму, виправдовує терористичну діяльність, у т.ч. через засоби масової інформації та мережу Інтернет.

Під засобами масової інформації треба розуміти друковані засоби масової інформації – періодичні друковані видання (преси) – газети, журнали, бюлетені, відомості, інформаційні листки, разові видання з визначеним тиражем, електронні, а також аудіовізуальні засоби масової інформації – радіо, телебачення, кіно, аудіо, відео тощо. Їх використання для вчинення вказаних вище дій означає виступи в них зі статтями, доповідями, інтерв'ю тощо.

У будь-якому разі сутність визначення цього елемента складу протизаконного діяння пов'язується із психічним ставленням суб'єкта, яке розглядається та враховується лише відносно суспільно небезпечного діяння та його наслідків і повинно характеризуватися конкретною формою вини.

До ознак, які утворюють суб'єктивну сторону складу злочину, віднесені: вина, мотив, мета злочину та емоційний стан. Слід зазначити, що останню ознаку суб'єктивної сторони виділяють не всі вчені. Вина – основна й обов'язкова ознака суб'єктивної сторони будь-якого злочину. Мотив і мета – це факультативні ознаки суб'єктивної сторони злочину. Вони вимагають свого встановлення лише у тих випадках, коли про це прямо зазначено у законі (в диспозиції статті Особливої частини КК) або коли вони однозначно впливають зі змісту злочину.

Як уже зазначалось, основною й обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину є вина. Вина як невід'ємний елемент суб'єктивної сторони злочину і обов'язкова ознака складу злочину нерозривно пов'язана з об'єктом та об'єктивною стороною. Вона найбільше акумулює в собі ознаки об'єкта й об'єктивної сторони, як у дзеркалі відображає те, як ці ознаки проходять крізь призму свідомості та волі злочинця.

Поняття вини визначається у законі. У ст. 23 КК України наведено, що «виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності». Принцип, відповідно до якого кримінальна відповідальність можлива лише за наявності вини, сформульований у ст. 62 Конституції України. У ній, зокрема, зазначено: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Вказане конституційне положення конкретизується у статтях 24,

25 Загальної частини КК України та у статтях Особливої частини КК України. Воно свідчить про недопустимість у вітчизняному кримінальному праві об'єктивного ставлення у винуватості, тобто покладення відповідальності за заподіяні суспільно небезпечні наслідки за відсутності вини особи, яка їх заподіяла. Так, згідно зі ст. 24 КК України, злочин визнається вчиненим умисно, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання або свідомо припускала їх настання. Вчиненим через необережність, згідно зі ст. 25 КК України, злочин визнається, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувала на їх відвернення, або якщо особа не передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була і могла їх передбачати.

Розгляд суб'єктивної сторони пропаганди та поширення ідеології тероризму доцільно починати з аналізу суб'єктивної сторони тероризму. Так, В. Ліпкан вважає, що із суб'єктивної сторони (з урахуванням формального складу злочину) тероризм вчинюється лише з прямим умислом. Особа усвідомлює суспільну небезпечність вчинюваних нею дій, бажає, щоб її дії стали відомі невизначеному колу осіб, залякали населення, створили загальний стан пригніченості та пригнобленості, досягли кінцевої мети – виконання чи невиконання вимог злочинців. Щодо інших додаткових об'єктів, на які посягає тероризм, то слід наголосити, що тут форма вини може бути як умисною, так і необережною.

З огляду на той факт, що принцип суб'єктивного ставлення за винуватості є одним з основоположних принципів кримінального законодавства, то, ставлячи особі за винуватості вчинення пропаганди та поширення ідеології тероризму, необхідно встановити, що особа мала чітке уявлення про терористичну спрямованість даних дій і бажала цю спрямованість реалізувати у відповідному результаті. Особливість пропаганди і

поширення ідеології тероризму полягає у формуванні у населення свідомості про необхідність насильства або погрози його застосування, спрямованого на соціально-психологічне залякування для досягнення терористичної мети.

Щодо факультативних ознак суб'єктивної сторони пропаганди й поширення ідеології тероризму, мотиву та мети, на нашу думку, мотиви тісно пов'язані і перетинаються з мотивами терористичної діяльності взагалі, а основною метою є сприяння терористичній діяльності.

Суб'єкт злочину в кримінальному законодавстві – це один з обов'язкових елементів складу злочину. У кримінально-правовій теорії суб'єктом злочину визнається особа, яка володіє сукупністю ознак, що дають підстави для її притягнення до кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до цього Кодексу, може наставати кримінальна відповідальність. Це законодавче визначення дає можливість виділити три обов'язкові групи ознак, що характеризують суб'єкт злочину. Він (суб'єкт) повинен бути: 1) фізичною особою; 2) осудним; в) досягти віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Що стосується такої ознаки суб'єкта злочину, як фізична особа (інші ознаки будуть розглянуті нижче), то слід зазначити, що під час обговорення проекту нового КК України висловлювалися пропозиції передбачити у кримінальному законі відповідальність не тільки фізичних, а й юридичних осіб. Однак закріплення в законі положення про кримінальну відповідальність тільки фізичної особи як ознаки суб'єкта свідчить про збереження в КК України 2001 р. принципу особистої, персональної відповідальності за вчинений злочин. У разі вчинення окремими представниками юридичних осіб злочину, відповідальність несуть не юридичні особи, а певні фізичні особи, навіть якщо під час вчинення злочину вони діяли від імені юридичної особи чи в її

інтересах.

Фізична особа у кримінально-правовому значенні – це людина. Відповідно до чинного КК суб'єктами злочину можуть бути: а) громадяни України; б) особи без громадянства; в) іноземці, що не володіють дипломатичним імунітетом. Питання про кримінальну відповідальність дипломатів та деяких інших категорій осіб, які не підлягають юрисдикції українського суду, вирішується дипломатичним шляхом.

Вирішення питання визначення суб'єкта пропаганди й поширення ідеології тероризму знаходиться не лише у площині проблематики суб'єкта злочину взагалі, а й суб'єкта тероризму зокрема, та має вагоме теоретичне та практичне значення. Тому актуальним є визначення суб'єкта тероризму.

В. Ліпкан вважає, що суб'єктом злочину при вчиненні терористичної діяльності, повинна бути фізична, осудна особа, яка на момент його вчинення досягла 14 років. Обрання заниженого віку кримінальної відповідальності було, на погляд вченого, зумовлене результатами отриманих даних, внаслідок проведення ретельного аналізу практики вчинення актів тероризму.

Автор підтримує точку зору С. Мохончука, який вважає по-іншому. У 14-річному віці особа не може усвідомлювати суспільної небезпеки, а також протиправності окремих видів терористичної діяльності, у зв'язку зі складністю об'єктивної сторони і цілей пропаганди та поширення ідеології тероризму, тому суб'єктом слід визнавати фізичну, осудну особу 16-річного віку.

Відповідальність за участь у терористичній діяльності та відповідальність організації за терористичну діяльність у національному законодавстві імplementовані у Законі України «Про боротьбу з тероризмом». Так, статті 23-24 розділу VI вказаного Закону регламентують:

Стаття 23. Відповідальність осіб, винних у терористичній діяльності

Особи, винні в терористичній діяльності, притягаються до кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому законом.

Стаття 24. Відповідальність організації за терористичну діяльність

Організація, відповідальна за вчинення терористичного акту і визнана за рішенням суду терористичною, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується.

У разі визнання судом України, в тому числі відповідно до її міжнародно-правових зобов'язань, діяльності організації (її відділення, філії, представництва), зареєстрованої за межами України, терористичною, діяльність цієї організації на території України забороняється, її українське відділення (філія, представництво) на підставі рішення суду ліквідується, а належні йому майно і майно зазначеної організації, яке знаходиться на території України, конфіскуються.

Заява про притягнення організації до відповідальності за терористичну діяльність подається до суду Генеральним прокурором України, прокурорами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя у встановленому законом порядку. На нашу думку, коли сприяння терористичній діяльності здійснюють представники державної влади, суб'єктами злочину можуть бути лише фізичні особи. Цієї ж точки зору дотримується і М. Семикін: «Держава може виступати суб'єктом відповідальності за вчинені цими особами злочини, але відповідальності не кримінально-правової, а міжнародно-правової». Пропаганда й поширення ідеології тероризму може утілюватися в життя безпосередньо фізичними особами, а також за допомогою діяльності юридичних осіб та державних інституцій. У цих випадках кримінальній відповідальності повинна підлягати лише фізична особа, юридична –

нести адміністративну, матеріальну, моральну відповідальність, а держава – міжнародно-правову відповідальність.

Суб'єкти боротьби з тероризмом, у межах своєї компетенції, повинні протидіяти в рамках загальнодержавної системи боротьби з усіма видами терористичної діяльності, у тому числі і з пропагандою і поширенням ідеології тероризму, спираючись на узгоджене, не суперечливе законодавство.

У ході аналізу українського антитерористичного законодавства виникає питання яким чином ефективно протидіяти, якщо лише ст. 17 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» забороняє поширення через засоби масової інформації або в інший спосіб інформації, яка має на меті пропаганду або виправдання тероризму. І це без визначення будь якої відповідальності за вчинення вказаної законодавчо забороненого виду терористичної діяльності.

Рис. 2.1. Аналіз національного законодавства щодо заборони пропаганди та поширення ідеології тероризму

Виходячи із викладеного вище та задля порівняння, автором проведено аналіз законодавства України, що регламентує протидію пропаганді війни. Суттєво, що у ст. 436 КК України «Пропаганда війни» визначаються дії, які складають склад злочину, та передбачено відповідальність за вчинення саме пропаганди війни.

Крім кримінально-правових засобів боротьби з пропагандою війни, законодавство України містить ряд інших положень, спрямованих на

запобігання таким діям. Так, Конституція України (ст. 37) забороняє утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі яких спрямовано на пропаганду війни, та відповідно в Законі України «Про політичні партії в Україні» (ст.5) встановлено заборону щодо утворення та діяльності політичних партій, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на пропаганду війни. Закони України «Про телебачення і радіомовлення» (ст. 6) і «Про інформаційні агентства» (ст. 2) телеорганізації та інформаційні агентства не мають права у своїх програмах вести пропаганду війни. Згідно із Законом України «Про видавничу справу» (ст. 28) діяльність у видавничій сфері не може використовуватися для закликів, спрямованих на пропаганду війни. Закони України «Про інформацію» (ст. 46) та «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (ст. 3) забороняють використання інформації та друкованих засобів масової інформації для пропаганди війни. Відповідно до Закону України «Про захист суспільної моралі» (ст. 2) забороняється виробництво та розповсюдження продукції, яка пропагує війну, а в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (ст. 17) в Україні забороняється імпорт продукції та послуг, що містять пропаганду війни.

Для наочності у схематичному вигляді наведено результати проведеного лектором аналізу.

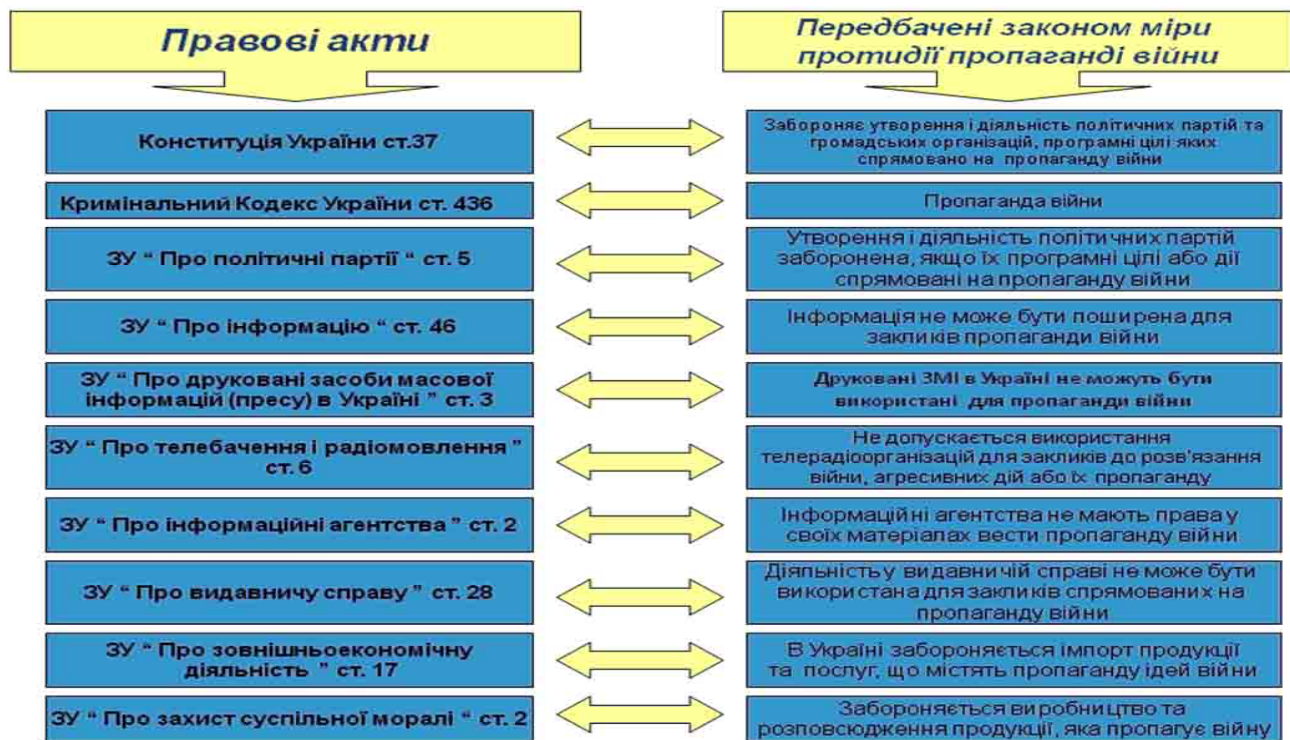

Рис. 2.2. Аналіз національного законодавства щодо заборони пропаганди війни

Українське законодавство щодо протидії пропаганді війни чітко дає визначення даного злочину, передбачає кримінальну відповідальність за дане діяння та встановлює заборони, закріплені і визначені в наведених вище десяти Законах України, щодо використання різних форм і методів, спрямованих на пропаганду війни.

У зв'язку із викладеним пропонується, за аналогією протидії пропаганді війни, розглянути питання про доповнення ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні», ст. 6 ЗУ «Про телебачення і радіомовлення», ст. 2 ЗУ «Про інформаційні агентства», ст. 28 ЗУ «Про видавничу справу», ст. 46 ЗУ «Про інформацію», ст. 3 ЗУ «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» та ст.17 ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність» та встановити заходи, за яких вести пропаганду і поширення ідеології тероризму було б неможливо.

Також для порівняння необхідно взяти до уваги відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю. Розроблена автором схема дозволяє побачити, що законодавець комплексно підійшов до боротьби з розголошенням державної таємниці, встановивши як кримінальну, так і адміністративну відповідальність за це діяння.

Відсутність криміналізації одного із видів терористичної діяльності – пропаганди та поширення ідеології тероризму – не тільки унеможлиблює дію визначеного Законом України «Про боротьбу з тероризмом» принципу невідворотності покарання за вчинення терористичної діяльності, а й змушує органи і підрозділи СБ України в окремих випадках застосовувати непрямі методи усунення передумов до вчинення терористичних актів в Україні (депортація іноземців, причетних до терористичної діяльності, за межі України та заборона на в'їзд в Україну).

Враховуючи події, що відбуваються на Сході України, Службі безпеки України необхідно використовувати усі наявні методи у боротьбі з поширенням радикального ісламізму як підґрунтям екстремізму та тероризму і враховувати важливість боротьби не тільки із окремими видами терористичної діяльності, але і з причинами появи та поширення терористичних тенденцій.

Результативність боротьби з терористичною діяльністю в Україні залежить, зокрема, від створення ефективних правових основ протидії цьому явищу. Разом з тим аналіз законодавчих актів, які регулюють різні аспекти антитерористичної діяльності, вказує на їх недосконалість. Так, згідно ст. 5 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», Служба безпеки України здійснює боротьбу з тероризмом шляхом проведення оперативно - розшукових заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення терористичної діяльності. У ст.1 цього Закону вказано, що видом терористичної діяльності є пропаганда і поширення ідеології тероризму.

Одним із основних принципів боротьби з тероризмом законодавець визначив комплексне використання правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей, пріоритетність попереджувальних заходів.

Враховуючи особливу суспільну небезпеку терористичного акту, протидія терористичним злочинам залишається одним із найважливіших завдань органів СБ України. Більшість злочинів проти основ національної безпеки України є тяжкими або особливо тяжкими злочинами; терористичний акт є особливо тяжким злочином. Підвищена суспільна небезпека терористичних злочинів пояснюється тим, що в більшості випадків їх суб'єкт має спеціальну мету, досягнення якої пов'язане з діями, що посягають на основи національної безпеки України, громадську безпеку, ослаблюють державу та можуть супроводжуватися вибухами, підпалами, що тягне за собою людські жертви та заподіяння значної матеріальної шкоди.

Цілком очевидно, що питання запобігання таким злочинам є вкрай важливим, оскільки навіть одиничний факт вчинення терористичного акту здатен викликати непередбачувані суспільно небезпечні наслідки.

Така інформація може стосуватись як певних об'єктивних зовнішніх ознак підготовчої діяльності до вчинення злочину, так і певних внутрішніх суб'єктивних ознак виникнення мотивації та постановки цілей, досягнення яких пов'язане із вчиненням злочинів проти громадської безпеки.

З метою узгодження норм українського законодавства з існуючим міжнародним – антитерористичним, у 2013 році народним депутатом України В. Журавським був внесений на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо запобігання тероризму)» (реєстр. № 2219а від 4 червня 2013) у якому пропонувалося внести зміни до

Кримінального кодексу України, законів України «Про боротьбу з тероризмом», «Про основи національної безпеки України» для встановлення кримінальної відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму. У частині доповнення Кримінального кодексу України пропонувалася стаття 258-6 такого змісту:

«Стаття 258-6. Пропаганда і поширення ідеології тероризму.

1. Пропаганда і поширення ідеології тероризму, а також публічне підбурювання до вчинення діяльності, визначеної як терористична, або ж розповсюдження, виготовлення чи зберігання з метою поширення візуальних чи друкованих матеріалів з такими закликами, -

караються позбавленням волі на термін до п'яти років, або на той самий термін з конфіскацією матеріалів, які пропагують ідеологію тероризму.

2. Ті самі дії, вчинені групою осіб, або з використанням засобів масової інформації чи трибуни масових заходів, -

караються обмеженням волі на термін від трьох років до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на термін до трьох років, з конфіскацією матеріалів, які пропагують ідеологію тероризму.

3. Ті самі дії, якщо вони спричинили тяжкі наслідки або вчинені повторно,-

караються позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років з конфіскацією матеріалів, які пропагують ідеологію тероризму, та штрафом від трьох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Однак, Верховним Судом України було зауважено, що за змістом запропонованої статті 258-6 КК України поняття «пропаганда ідеології тероризму» мала оціночний характер, оскільки визначалась за допомогою оцінних термінів (зокрема категорій «системне поширення», «явища, пов'язані з ескалацією...», «ідеал спільноти»).

Крім того, ця стаття частково дублювала положення статті 258-2 КК України, а тому прийняття першої створювала б небажану конкуренцію кримінально-правових норм. При цьому санкція частини першої чинної статті 258-2 КК України, окрім обмеження та позбавлення волі, містила такі основні альтернативні види покарань, як виправні роботи та арешт. Тоді як у запропонованій законопроект статті 258-6 найменш суворим видом покарання було обмеження волі строком до п'яти років. Тобто в положеннях запропонованої законопроект статті було допущено порушення принципу співмірності покарання вчиненому діянню.

Враховуючи викладене та зважаючи на відсутність вимог Конвенції Ради Європи щодо встановлення кримінальної відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму, указана законодавча пропозиція була визнана неприйнятною. Після цього суб'єкти законотворчої ініціативи тривалий час *не ініціювали питання криміналізації пропаганди.*

Реагуючи на події сьогодення та враховуючи, що пропаганда і поширення ідеології тероризму тісно пов'язана й передуює терористичним злочинам, ідеологічно обґрунтовує їхнє вчинення, Народним депутатом України В. Рабіновичем був внесений на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму» від 23.11.2015 № 3506 у якому пропонується доповнити Кримінальний кодекс України статтею 258-6 такого змісту:

«Стаття 258.6. Пропаганда і поширення ідеології тероризму

1. Пропаганда і поширення ідеології тероризму – карається позбавленням волі на строк до п'яти років, з конфіскацією майна або без такої.

2. Ті самі дії, вчинені особою, яка є представником влади, або вчинені повторно, або організованою групою, або з використанням

засобів масової інформації,

- караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої».

У пояснювальній записці, доданої до законопроекту, Народний депутат України вказав: - «Стало зрозуміло що сьогодні одним із першочергових завдань держави є побудова такої ідеології, яка висвітлювала ту небезпеку, яку складає для інтересів суспільства тероризм та однозначно показувала на єдність національних та індивідуальних інтересів кожного члена суспільства в боротьбі з тероризмом. Тобто події сьогодення вимагають встановлення на законодавчому рівні кримінальної відповідальності за пропаганду і поширення ідеології тероризму.».

Разом із тим, при більш поглибленому розгляді наданих пропозицій, виникають питання, чому не надаються визначення «пропаганди тероризму» та «ідеології тероризму», а в статті 258.6 не визначається кримінальна відповідальність за виготовлення чи зберігання з метою розповсюдження матеріалів, що містять ідеологію тероризму, чи ввезення на територію України, транзит через її територію або вивіз за її межі таких матеріалів, або вчинення даного виду терористичної діяльності за попередньою змовою групою осіб.

Не зважаючи на окремі недоліки, наявні у законопроекті, необхідно констатувати, що криміналізація даного виду терористичної діяльності та законодавче визначення понять «пропаганда тероризму», «ідеологія тероризму», «поширення ідеології тероризму», сприятиме боротьбі з тероризмом у всіх його проявах і ще раз підтвердить прихильність України до неухильного виконання своїх зобов'язань перед світовою спільнотою стосовно протидії тероризму, її позицію засудження всіх актів, методів практики тероризму, а також свідчитиме про підтримку нашою державою дій, що вживаються проти тероризму

відповідно до норм міжнародного права та вимог ООН, Ради Європи та інших міжнародних організацій. Указане буде сприяти підвищенню ефективності виконання завдань Службою безпеки України - головним органом у загальнодержавній системі боротьби з терористичною діяльністю, особливо з пропагандою і поширенням ідеології тероризму.

ПІСЛЯМОВА

Українське суспільство сьогодні уражене «вірусом тероризму» з усіма його трагічними наслідками. Ми змушені це констатувати. Наслідки терористичної діяльності приголомшливі. Навіть попри те, що тривалий час в нашій державі функціонує державна система боротьби з тероризмом, спираючись, як вбачалося, на дієве антитерористичне законодавство, на жаль, ця система, м'яко кажучи, функціонально не спрацювала – це історичний факт, підкріплений численними людськими жертвами та матеріальними й моральними збитками.

Тероризм змінився: поодинокі прояви терористичної злочинності, на боротьбі з якими сконцентровувалася основна увага, стали широкомасштабною терористичною загрозою, межі якої за площею та кількістю населення, що проживає в районі проведення ООС, можна зіставити з деякими європейськими державами, а концентрація зброї перевищує потенціали деяких країн НАТО. Терористична діяльність шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади, сьогодні ґрунтується на базі новітніх гібридних соціально-інформаційних технологій маніпулювання людською свідомістю. Важливо, що мета цієї протиправної діяльності – досягнення злочинних цілей вже давно здійснюється водночас через вплив як на життя чи здоров'я людей, так і на їхні думки, мораль та духовність.

Історія подібних протистоянь, навіть за умови демілітаризації лінії бойового зіткнення, свідчить про вірогідність переходу до терористично-диверсійної боротьби на всій території України. Тому заходи упередження та запобігання терористичній діяльності не просто є вимогою часу, а життєво необхідною умовою подальшого існування держави.

У сучасний період поряд із проблемами війни і миру, екології й продовольства, народонаселення й енергоресурсів, що є традиційними, загострилася проблема тероризму, тому що сучасний тероризм – це не тільки й не стільки дії фанатика-одинака, камікадзе, скільки здебільшого складні структури з відповідними масштабами діяльності.

Важливою особливістю сучасного тероризму є його добре організований і структурований характер. Терористична діяльність у сучасних умовах характеризується глобальним розмахом, значним оснащенням, відсутністю явно виражених державних кордонів, зрощуванням тероризму з торгівлею зброєю, наркобізнесом, легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Крім цього, зазначена проблема набуває більших розмірів, а в сучасних наукових дослідженнях відмічається тенденція до «розмивання» меж терористичної діяльності, необґрунтованого ототожнення її з багатьма суміжними явищами дійсності, що неминуче призводить до функціонування неконкретного, суперечливого антитерористичного законодавства і, відповідно, недостатньо ефективної практики протидії тероризму.

У зв'язку з цим правоохоронним органам та іншим організаціям, які ведуть боротьбу з тероризмом, щоб не діяти за принципом «осягнути неосяжне», необхідно мати чітке уявлення про предмет своєї діяльності. Варто підкреслити особливу важливість участі громадськості у загальнопревентивних заходах із забезпечення антитерористичної безпеки, а також необхідність посилення взаємодії у цьому питанні між

спеціальними службами та громадськістю. Адже сьогодні, коли проти нашої держави здійснюється агресивна інформаційна війна, надзвичайно важливими є як високий рівень свідомості кожного громадянина, так і знання ним елементарних основ і правил антитерористичної безпеки, розуміння сутності та витоків таких явищ як тероризм, а також нормативно-правової бази в цій царині.

Водночас триває дослідження основ підготовки майбутніх співробітників СБ України, котрі будуть задіяні на зазначеній ділянці діяльності, здійснюються спроби створення адекватного співвідношення теорії та практики, навчання і виховання, спрямовані на вироблення у них необхідних знань, умінь, навичок.

Навчальне видання

**Коростиленко Анатолій Валерійович,
Рижов Ігор Миколайович**

ІНФОРМАЦІЙНА СФЕРА ЯК СКЛАДОВА АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Навчальний посібник

За загальною редакцією С. С. Кудінова

Редактор *С. В. Ангелуца, Г. О. Кикоть*
Коректор *С. В. Ангелуца*
Комп'ютерне макетування *Т. О. Коркач*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 13,02.
Обл.-вид. арк. 12,94. Тираж прим. Наряд №

УДК 351.746.1
3-38

Авторський колектив:

А. В. Коростиленко – р. 1, п.п. 1; 4; р. 2

І. М. Рижов – р. 1, п.п. 2, 3; р. 2

*Рекомендовано до друку редакційно-видавничою радою
Національної академії Служби безпеки України
(протокол № 4 від 18 грудня 2021 року)*

Рецензенти:

3-38 Інформаційна сфера як складова антитерористичної діяльності : навч. посіб. / А. В. Коростиленко, І. М. Рижов ; за заг. ред. С. С. Кудінова. – Київ : НА СБУ, 2021. – 224 с.

У навчальному посібнику у ході розгляду інформаційної сфери як складової антитерористичної діяльності акцентовано увагу на правових основах боротьби з тероризмом, каналах розповсюдження ідеології тероризму та протидії вказаному виду терористичної діяльності. Висвітлено поняття та сутність антитерористичної безпеки, роль і місце Служби безпеки України у формуванні антитерористичної компетентності окремих категорій посадових осіб.

Для курсантів та слухачів Національної академії СБ України.

УДК 351.746.1

© Національна академія

Служби безпеки України, 2021

© А. В. Коростиленко, І. М. Рижов,
2021

